

TANULMÁNYOK

BUZÁSI ENIKŐ – PÁLFFY GÉZA

A MAGYAR KORONA EDDIG ISMERT LEGKORÁBBI AUTENTIKUS ÁBRÁZOLÁSÁNAK KELETKEZÉSÉRŐL*

A SZENT KORONA A HABSBURG EHRENSPIEGELBEN

Kovács Éva (1932–1998) és Mojzer Miklós (1931–2014) emlékére

1. *Nemzeti kincsünk egyik rejtélye:
a magyar korona legkorábbi ábrázolása*¹

A Szent Korona 1464-től már felbukkan ugyan Hunyadi Mátyás király kettős és titkos pecsétjében, ám rajtuk a felségjelvény csak igen kis méretben és meglehetősen sematikus módon, de már nagyrészt felismerhetően jelenik meg.² Az, hogy a korona rákerült az uralkodó pecsétjeire, azzal a közismert ténnyel magyarázható, hogy Mátyás régi nagy célját megvalósítva 1463. július végén – a bécsújhelyi–soproni békeszerződésben (1463. júl. 19.) elfogadott igen komoly áldozatok árán – előbb visszaszerezte a Szent Koronát, majd azzal boszniai hadjárata sikeres befejezését követően, kereken 550 évvel ezelőtt, 1464. március 29-én Székesfehérvárott legitim uralkodóvá koronáztatta magát.³ A pecsét vésetének elkészítéséhez feltehetően lerajzolták az 1463. július 24–26-án Sopron városában közszemlére is tett⁴ felségjelvényt, ám ez napjainkig nem került elő. A kutatás így koronánk eddig ismert legkorábbi autentikus ábrázolásának az ún. Fugger-krónikában fennmaradt képet tartja, amely már jelentősebb méretben, részletesebb kidolgozásban és elsőként színes ábrázolásban mutatja nemzeti ereklyénket – miként e folyóirat címlapján látható.

Noha a müncheni Bajor Állami Könyvtár (Bayerische Staatsbibliothek) kéziratárának gyűjteményében fennmaradt koronaábrázolás⁵ már több évtizede ismert a nemzetközi és hazai kutatás számára, keletkezésének pontos történetét ez ideig nem tárták fel. Az alábbi tanulmány a Magyar Tudományos Akadémián 2012 júliusában létrejött „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport keretében folyó szisztematikus munkának köszönhetően legfőbb nemzeti kincsünk e rejtélyének megoldására

tesz kísérletet. Joggal merül fel ugyanis a kérdés: mikor és milyen körülmények között született a magyar korona legkorábbi részletes és hiteles ábrázolása?

2. *Elméletek a korona-kép keletkezésének idejéről
és körülményeiről*

Bár a korona-kép megszületésének körülményeit a kutatók ez ideig nem térképezték fel szisztematikusan, ennek ellenére keletkezésének idejéről, sőt az ábrázolás esetleges előképeiről az elmúlt két évtizedben elméletek sora született. Ezt önmagában jól jelzi az is, hogy az ábrázolás datálására a rendszerváltás óta rendkívüli mértékben gyarapodó koronakutatásban igencsak eltérő adatokat találunk, amelyek 1440-től 1559-ig terjednek. Mindezeket tanulságos röviden számba vennünk.

A kép legkorábbi közlői egyszerűen 16. századi ábrázolásról beszéltek. A korona legfontosabb forrásait megjelentető alapvető kiadvány 1979-ben például *„A magyar korona XVI. századi ábrázolása a müncheni Fugger-krónikából”* címmel tette közzé a képet.⁶ Buzási Enikő III. Ferdinánd koronázási portréjáról 1990-ben megjelent tanulmánya e közlést követve *„a Fugger-krónikában fennmaradt 16. századi ábrázolás”*-ként, illetve képaláírásban *„A magyar korona az ún. Fugger-Krónikában”* megnevezéssel említette.⁷ Közel egy évtized múlva (1998) az ábrázolást színesben elsőként közlő Holler László – a német kutatások eredményeire támaszkodva – ezeket az ismereteket az alábbi magyarázattal pontosította: *„A magyar királyi korona ábrázolása a Müncheni Bayerische Staatsbibliothek Cgm 895 jelű kódexéből (Ehrensiegel des Hauses Österreich). A kódex 1547 és*

1555 között készült. Ez a kép a magyar királyi korona legkorábbi részletes színes ábrázolása.”⁸ Ugyanezt erősítette meg néhány esztendő múlva egy bajor–magyar közös kiállítás katalógustétele is, amelynek német szerzője, Wolfgang Jahn kerekén 1555-re datálta a korona-képet [„Augsburg (?), 1555 – der „Ehrenspegel” des Hauses Österreich”].⁹ Álláspontja elsősorban azzal magyarázható, hogy az ábrázolást őrző, napjainkban a Bajor Állami Könyvtárban található kéziratos kötet címlapján az 1555-ös évszám olvasható.

Noha a szakirodalom jelentősebb része – a németországi álláspontot elfogadva – osztja a 16. század közepi vagy 1547/48–1555 (esetleg 1559) közötti keletkezést,¹⁰ Pap Gábor másfél évtizede (1999) gyökeresen megkérdőjelezte ezt, amit nemrég (2013) újfent megerősített. Miként koronakép-kézírása („Az első látványhű Korona-ábrázolás, müncheni Fugger-krónika, 1463”), illetve ennek magyarázatai kijelentik („az első portrészzerű ábrázolás éppen az 1440 és 1463 között külföldön tartózkodó Koronáról készült”, ill. „Ez az első hiteles kép, amely alapján már bizonyossággal rekonstruálni lehet a magyar Szent Korona akkori, XV. századi közepi állapotát.”), ő egyértelműen a 15. század közepére helyezi a korona-kép megszületését. Azaz arra az időszakra, amikor szerinte III. Frigyes zálogba adásának köszönhetően a német Fuggerek a Szent Koronát birtokolták.¹¹ Elképzelése hamarosan szélesebb körben is elterjedt, így különféle feldolgozásokban és az interneten – a 16. század közepére való datálás mellett – 1440, 1463 vagy éppen a 15. század közepe egyaránt felbukkan a korona-kép keletkezési idejeként.¹²

A korona egy másik kutatója, a fizikus Németh Zsolt néhány esztendővel ezelőtt már két könyvében is rámutatott Pap elméletének problémájára. Ő a német kutatások állítását úgy próbálta meg Pap véleményével összhangba hozni, hogy elfogadta ugyan a Fugger-krónika 1555-re datálását, de a korona-képnek egy 15. század közepi előképét feltételezte, mégpedig a Fugger-féle birtoklás idejéből. Míg előbbi munkájában (2007) egyértelműen e koncepció mellett tette le voksát („forrása azonban egy évszázaddal korábbi rajz lehetett”), néhány esztendeje (2010) már egy közel egykorú előképet sem tartott kizárhatónak („Az előrajz készülésre két időperiódus jöhet szóba: 1551, a Korona I. Ferdinánd kezébe kerülése és 1555, a Fugger-krónika elkészülte között, illetve 1440–1463, a Kottannerné-féle koronalopás utáni bő két évtized, amikor orgazdaként III. Frigyes császár, a Fuggerek ügyfele bitorolta.”).¹³ Hozzá hasonlóan a már említett Wolfgang Jahn is előképet feltételez, ám ő ezt – egy Szent István-kép alapján – az 1510-es évekre, azaz a Jagelló II. Ulászló uralkodásának időszakára valószínűsíti.¹⁴

A kutatók túlnyomó többsége (köztük – önkritikusan el kell ismernünk – régebbi írásainkban magunk is) abban viszont megegyezik, hogy a koronaábrázolás a napjainkban Münchenben őrzött Fugger-krónikában maradt fenn. Ez a kulcsfontosságú információ szinte „végigvonul” a korona teljes újabb szakirodalmán. Meghatározó kivételt egyedül a művészettörténész Szentesi Edit méltánytalanul elfeledett, hosszabb katalógustétele jelent, amely a német és osztrák kutatások alapján már 2002-ben pontos leírását adta a kódexnek, illetve a nürnbergi Sigmund (Siegmund) von Birken által történt 1668. évi kiadásának¹⁵ – miként erről az alábbiakban még a 8. alfejezetben szólunk. A korona-képnek a Fugger-krónikához való kötését azért szükséges kiemelten hangsúlyozni, mert a magyar korona 15. század közepi Fugger-birtoklását ebből az információból vezetik le.

Az állítólag a Fuggerek családi krónikájában szereplő korona-kép alapján Pap Gábor – ugyan konkrét indoklás nélkül – már-már önálló történetet dolgozott ki a Szent Korona Fugger-birtoklásával kapcsolatban: „Mindenesetre – az első portrészű ábrázolás éppen az 1440 és 1463 között külföldön tartózkodó Koronáról készült, és nem uralkodói használatra szánt kódexben, de még csak nem is az uralkodó (az ottani, vagyis német-római császár) közvetlen környezetében, hanem egy bankárcsaládnak – nevezetesen a Fuggerekről van szó! – a családi krónikájában. Ez az első hiteles kép, amely alapján már bizonyossággal rekonstruálni lehet a magyar Szent Korona akkori, XV. századi közepi állapotát. Sajnos csak előlnézetből ábrázolták, éppen a Mátyás-féle visszaváltással kapcsolatos események leírásának illusztrációjaként. Ez azt jelenti, hogy ennek a bankárcsaládnak a diszponálási körzetébe kellett, hogy kerüljön a magyar Szent Korona, ami egyáltalán nem megnyugtató számunkra, mert egészen biztos, hogy nem rendeltetészerűen használták.”¹⁶ A Fuggerekkel kapcsolatban határozott preconcepcióval telített elképzelésére építve így terjedhetett el – elsősorban a legendákra fogékony nagyközönség körében – az a markáns vélemény, hogy a 15. század közepén „a Fugger bankárcsalád hosszabb időn át birtokolta a Szent Koronát”.¹⁷

Végül újabban – elsősorban az interneten – az a vélekedés is szárnyra kapott, hogy a müncheni korona-kép közepén nem a Pantokrátor, hanem egyenesen Szűz Mária látható.¹⁸ Ez utóbbi vélekedés már egyenesen a legendagyártás műfajába tartozik, hiszen csupán a világhálón – többnyire rossz minőségben – elérhető közlésre támaszkodik. Ezt a véleményt a koronaábrázolás eredetijéről készült jó minőségű másolat alapján érdemes azonnal határozottan cáfolni (1. kép). A Szent Korona legkorábbi hiteles ábrázolásán, annak előlapján egyértelműen nem Szűz Mária a kiseddel, hanem a trónon ülő,

szembenéz, jobb kezét áldásra magasba emelő, bal kezében pedig zöld színű könyvet (a Szentírást) tartó, bíbor színű ruhába öltöztetett szakállas Krisztus alakja látható. Legfrissebb kutatásaink alapján azonban nemcsak ezt az elképzelést, hanem a korona-kép keletkezésének eddig feltételezett idejét és körülményeit is jelentősebben pontosíthatjuk.

3. Fugger-krónika helyett Habsburg-dinasztiatörténet (*Ehrenspegel des Hauses Österreich*)

Kutatásaink alapján a leglényegesebb újdonságok egyikeként megállapítható, hogy az eddigi vélekedések túlnyomó részével ellentétben koronánk legkorábbi autentikus képe nem egy Fugger-krónikában, azaz nem a Fugger család történetében maradt fenn. Azaz a korona-kép keletkezéséről szóló koncepciók egyik legfőbb állítása egyértelműen tévedésnek tartható. Noha ezt a müncheni történész, Friedrich Roth már 1927-ben részletesen tisztázta,¹⁹ amit a legfrissebb német kutatások az elmúlt másfél évtizedben sorra megerősítettek,²⁰ a magyar kutatás erről ez ideig alig vett tudomást.²¹ Ráadásul a német szakirodalom a 20. század elejéig sem tartalma, hanem vélt szerzősége miatt nevezte a Münchenben őrzött kétkötetes kéziratot Fugger-krónikának, azt ugyanis a neves kereskedő és bankár Johann (más-ként Hans) Jakob Fugger (1516–1575)²² 16. század közepi munkájának vélte, mivel címlapján az 1555-ös évszám mellett az ő neve is olvasható.

Roth gondos filológiai elemzése vitathatatlanul bizonyította, hogy a kézirat csupán a híres nagykereskedő megbízásából és anyagi támogatásával, ám nem az ő szerzőségével született. Valódi összeállítója egy augsburgi városi történetíró, Clemens Jäger (1500 k.–1561) volt, aki munkáját ugyanakkor kétségkívül Fugger mint *Fundator* megrendelésére és vele együttműködve a nagykereskedő családja számára készítette el, ám nem nyomtatott kiadás, hanem házi használat céljából.²³ Johann Jakob Fugger mégsem őrizhette a kéziratot köteteket sokáig könyvtárában, hiszen – igen komoly pénzügyi válságba kerülve – gazdag bibliotékáját 1571-ben V. Albert bajor hercegnek (1550–1579) adta el. A rendkívül értékes kézirat így került a Fugger család könyvtárából Münchenbe, előbb a bajor hercegi, majd a későbbi bajor királyi, végül a Bajor Állami Könyvtárba.²⁴ Kiemelkedő értéke miatt az utóbbi speciális trezorjában őrzik mind a mai napig.

A kétkötetes, közel nyolcszáz fólió terjedelmű, német nyelvű kézirat tartalma alapján sem nevezhető Fugger-krónikának. Ez ugyanis valójában nem más, mint a magyar trónt 1437–1439-ben, majd 1526 és 1918 között betöltő Habsburg-dinasztia nagysza-

bású története (*Ehrenspegel des Hauses Österreich / Ehrenwerk des Hauses Österreich*, vagy – ahogy szintén nevezik – *Österreichisches Ehrenwerk*), amely a Fugger család könyvtára számára Augsburgban készült. Az igen részletes munka a kezdetektől egészen I. Ferdinánd császár (1556–1564) és magyar király (1526–1564) uralkodásáig foglalja össze az Európa és a Magyar Királyság életében egyaránt meghatározó szerepet játszó uralkodócsalád történetét. A német vizsgálatok szerint – a címlapon szereplő 1555-ös évszám ellenére – egészen 1559 tavaszáig tartalmaz történeti adatokat.²⁵ Ez jól mutatja, hogy a munka befejezési idejének a kézirat címlapján szereplő dátum semmiképpen sem nevezhető. A két kötetre, azon belül összesen hét nagy fejezetre avagy „könyvre” (németül *Buch*, első kötet: I–VI. „könyv”, második kötet: VII. „könyv”) oszló dinasztiatörténet legmeghatározóbb része III. Frigyes (1440–1493) és I. Miksa császár (1493–1519) uralkodásának bemutatása.

A hatalmas vállalkozás a német birodalmi városok (főként Augsburg, Frankfurt am Main és Nürnberg) patríciuscsaládjainak körében ekkortájt – a városvezető réteg hangsúlyos reprezentációs igényének jegyében – sorozatban készült, különféle családtörténeteknek és nemzetségek könyveinek (*Ehrenbuch, Ehrenspegel, Ehrenwerk, Familienbuch, Geschlechterbuch, Hausbuch*)²⁶ megfelelően, ám azok műfaji jellegzetességein jelentősen továbbépve, rendkívül reprezentatív formában és egyes eseményeket nagy részletességgel elbeszélve készült. A mű megszületésének helyszíne és egyúttal a Fuggerek „városa”, Augsburg érthetően kiemelt figyelmet kap a Habsburg-dinasztiából kikerült német-római császárok dicső tetteinek és leginkább a városban tartott birodalmi gyűléseknek és különféle ünnepségeknek az elbeszélése során, miként a Habsburgoknak nagy szolgálatokat tevő, sőt felemelkedésükben meghatározó szerepet játszó Fuggerek legfőbb birtokai (Kirchberg, Weißenhorn, Schmiechen, Biberbach) is, amelyek különösen a második kötet gyönyörű ábrázolásain tűnnek fel.

Az eredetileg Augsburg városában készült vasos kéziratnak közel tíz másolata maradt fenn, amelyeket napjainkban Augsburgban, Bécsben, Drezdában és Münchenben őriznek (ezek közül négy illuminált: a müncheni, a két bécsi és a drezdai példány),²⁷ miként a korona-kép utóélete kapcsán erről még a 7. alfejezetben külön szólnunk. A kutatók nagyobb része által eredetinek tartott, igen díszes alappéldány Augsburg városában készült, mégpedig az újabb vizsgálatok szerint többszörfő, azaz az 1540-es években kezdődő előmunkálatok után nagy valószínűség szerint 1555 és 1561 között, azaz a címlapon szereplő évszám és a vállalkozás

szerzőjének halála közötti időszakban.²⁸ Tőle került azután a Fugger családi könyvtárba, majd a bibliotéka eladásával annak részeként az 1570-es évek elején bajor hercegi tulajdonba, mint már említettük.

A Habsburg-dinasztiatörténet már igen korán felkeltette a német kutatás figyelmét. Sőt, a drezdai másolati példányban szereplő korona-képre már 1743-ban utalt annak ismertetője, a szász választófejedelem káplánja, Johann Christian Götze,²⁹ a Szent Korona ábrázolására mégis csak a 20. század második felében, a müncheni példányban figyelt fel a magyar kutatás. A nagyszabású családtörténet szélesebb körű hasznosítását azonban jelentősen rontotta, hogy a 19. században a neves német történész, Leopold von Ranke (1795–1886) történeti szempontból forrásértékét – nem kis részben egyébként joggal – komolyan megkérdőjelezte.³⁰ Ennek ellenére az eredeti kézirat (de részben még későbbi másolatai is) interdiszciplinárisan igen sokrétűen hasznosítható alpmű. Nevezetesen nem elsősorban a Habsburg-család története szempontjából, hanem a benne található több száz páratlan miniatúrának, esemény-, csata- és városábrázolásnak (köztük az 1526. évi mohácsi ütközet – elemzés alá sohasem vett – képének³¹), uralkodóportréknak, síremléknek és tájképnek, valamint a benne szereplő rengeteg címernek, pecsétnek és heraldikai emlékeknek köszönhetően. A különböző becslések a címerek számát 15–30 000-re teszik, ami már önmagában is indokoltá tenné, hogy ezek a heraldikai szempontból felbecsülhetetlen kötetek faksimilében is megjelenjenek. Ezekből és az említett miniatúrákból ez ideig sajnos viszonylag kevés látott napvilágot. Pusztán svájci kollégák adták ki nagyobb számban belőle reprintben az őket érintő város- és kastélyábrázolásokat 1971-ben, ám ők sem a müncheni példány alapján, hanem a Bécsben őrzött egyik másolat első kötetéből (Cod. 8613).³²

A fentiek ismeretében vitathatatlanul kijelenthetőnek tartjuk: legkorábbi autentikus korona-képünk nem egy – a szakirodalomban oly sokat emlegetett – Fugger-krónikában, hanem a Habsburg-dinasztia Augsburgban készült, nagyszabású és reprezentatív kéziratossá történeti összegzésében (*Ehrenspegel des Hauses Österreich*), röviden egy Habsburg *Ehrenspegel*-ben maradt fenn. Ezt azért is kell hangsúlyozni, mivel a vaskos munka szerzője, Clemens Jäger, akit hamarosan bemutatunk, az 1540-es évek közepén (1545–1547) összeállította, sőt nagyjából saját kezűleg megírta a Fugger család genealógiáját, azaz ténylegesen készített egy címerekkel díszített Fugger-„portrékönyvet” (*Ehrenbuch der Fugger* vagy – ahogy olykor szintén említik – *Fuggerscher Stammbuch*), sőt élete végén még egy jóval részletesebb valódi Fugger-krónikát

(*Fuggerchronik*) is írt.³³ Mindkettő ugyancsak számos kéziratban maradt fenn. Az előbbi példányainak egyike 2004-ben díszes faksimilében látott napvilágot.³⁴ Benne a magyar korona ábrázolását ugyan nem találjuk meg, a Fuggerekkel rokon bethlenfalvi Thurzó család egyik legismertebb tagjának, György (1467–1521) körmöcbányai kamaragrófnak – ismereteink szerint Magyarországon sohasem közzét – portréját és címerét ugyanakkor igen.³⁵

Mindezek alapján az eddigi feltevésekkel ellentétben megállapíthatjuk: mivel a magyar korona képe nem a Fugger-krónikában maradt fenn, ez alapján keletkezését sem megalapozott a német bankárcsaládhoz kötni. Azaz jelenlegi ismereteink szerint semmi sem bizonyítja, hogy a Szent Korona a 15. század közepén (vagy bármikor később) a német bankárcsalád birtokában lett volna. Így a Fuggereknek lerajzoltatni sem lehetett alkalmuk. Egyébiránt semmiféle okleveles adatunk sincsen arra, hogy az 1440 után Bécsben, Grazban, végül Bécsújhelyen³⁶ III. Frigyes római király (1440–1493), majd 1452-től császár birtokában lévő Szent Korona³⁷ 1463 nyaráig német földre, ráadásul Fugger-tulajdonba került volna. Így legkorábbi részletes korona-képünk nem köthető egy Fugger-krónikához, sokkal inkább egy Augsburgban a 16. század közepén készült nagyszabású Habsburg-családtörténethez, s – miként még látni fogjuk – magához a Habsburg-udvarhoz.

4. A Habsburg Ehrenspegel szerzője: az augsburgi városi történetíró, Clemens Jäger

A Habsburg-dinasztia reprezentatív történetét a 16. század közepi Augsburgban különleges szerző állította össze: egy városi történetíró, herald, genealogus és heraldikus, Clemens Jäger (1500 k.–1561), akit a német birodalmi város egykori irattárának első rendezőjeként (a régebbi irodalomban némi anakronizmussal a város első levéltárosaaként³⁸) tart számon az augsburgi történetírás. Őt a magyar kutatások ez ideig szinte egyáltalán nem ismerték, pedig Friedrich Roth mind a mai napig használható régi írásai után életéről és tevékenységéről közel másfél évtizeddel ezelőtt egy német történész, Gregor Rohmann tollából önálló monográfia is született.³⁹ E munka ugyanakkor nem tud arról, hogy Jäger Habsburg *Ehrenspegel*-e a magyar koronakutatás számára kiemelkedő jelentőséggel bír. A német és a magyar kutatások e fontos témakörben tehát ez ideig nem kapcsolódtak össze.

Noha a 20. században a kutatás Jägert még a 16. századi Augsburg legjelesebb humanistáinak, például a Bolognában és Padovában tanult, római feliratokat is gyűjtő Konrad Peutingernek (1465–1547)

a tudóstársai közé sorolta, ezt a képet Rohmann számottevően árnyalta. Részletes forrásfeltárással meggyőzően mutatta be, hogy Jäger – mint látni fogjuk – gazdag munkássága ellenére sem tartozott a tudósóriások sorába, hiszen autodidakta módon lett történetíró, aki még a humanisták nyelvén, latinul sem tudott.⁴⁰ Bár ez utóbbi állítása – Jäger egyik latin nyelvű Habsburg-genealógiai kézírata (1550) alapján, amely a bécsi Kunsthistorisches Museum-ban őrzött híres Habsburg-páva (*Habsburger Pfau*, 1555) címeres festményhez készült⁴¹ – biztosan nem állja meg a helyét, mégis vitathatatlan: az augsburgi történetíró nem tartozott a korabeli Közép-Európa vezető humanistái közé. Az utóbbiak sorában Peutinger mellett joggal tarthatjuk számon például a bécsi udvarból Wolfgang Laziust, Johannes Sambucust (magyarosan Zsámboky Jánost) és Hugo Blotlust, vagy éppen Magyarországról Brodarics Istvánt, Oláh Miklóst, Forgách Ferencet, Nicasius Ellebodiust és Verancsics Antalt – hogy e helyütt csak néhány egészen közismert kortárs képviselőjüket említsük. Pályájának ismeretében azonban Jäger nem is tartozhatott közéjük.

Az 1500 körül született Clemens (vagy miként saját aláírásaiban régiesen szerepel: Clement) Jäger (olykor Jeger⁴²) pályája kezdetben tipikus augsburgi városi kézműves-, azaz egyáltalán nem humanista értelmiségi karrier volt – mégpedig egy szegényebb céhből származó, ám tehetséges mesterember számára. A fenti tudósokkal ellentétben ő ugyanis egyetemi tanulmányokat egyáltalán nem folytatott. Cipésmester apjához hasonlóan az 1520-as évek közepén még egyszerű cipészlegényként kezdte pályáját: a kor szokásainak megfelelően ekként 1524-ben még Stájerországban, Dalmáciában és Horvátországban is járt, azaz némi helyismeretet szerzett az osztrák tartományokban és a Magyar Korona országainak egy részében is. Augsburgba hazatérve hamarosan (1527) cipésmester lett, majd 1535-től különféle tisztségeket töltött be a – város életében kimagasló szerepet nem játszó – céhben. Sőt, 1540-től apja nyomdokain haladva már céhmesterré emelkedett, ekként pedig a városi Kisebb Tanácsnak (*Kleiner Rat*) is tagja lett. Az augsburgi városi elitnek, a patríciusrétegnek azonban természetesen nem vált ezáltal képviselőjévé, tőlük hatalmas vagyoni és társadalmi különbség választotta el.

Az 1540-es években Jäger mégis egyre több patríciuscsaláddal került szoros, sőt bizonyos fokig még különlegesnek is nevezhető kapcsolatba. Ennek oka elsősorban az volt, hogy Buda török elfoglalásának esztendejében, 1541-ben Augsburg város tanácsának harmadik ún. *Ratsdienere*, azaz fizetett városi hivatalnok lett, aki ebben a minőségben egyúttal a város heroldjává és gyakori küldöncévé,

sőt a városházi irattár rendezőjévé is vált. Előbbi tisztségben tovább növekedhetett már bizonyosan meglévő heraldikai és genealógiai érdeklődése, hiszen heroldként a városi ünnepségeken a város címerével és heroldbotjával magát Augsburgot képviselte. Irattárosként pedig néhány esztendő alatt egyre alaposabban megismerte a birodalmi várost irányító elit és a patríciuscsaládok történetét. Az utóbbiak ezt hamarosan ki is használták, így Jäger az okiratok révén nemcsak múltjukba tekinthetett be, hanem olykor-olykor már köreikbe is bejuthatott. Ezt elősegíthette az is, hogy a cipészből lett városi hivatalnok már céhes mesteremberként is érdeklődött szülővárosa története iránt, amit jól jelez, hogy az 1530-as évektől elkezdte összeállítani – végül csak egy 1550-es évekbeli másolatban fennmaradt – krónikáját az Augsburgban 1524-ben Johann Schilling ferences szerzetes vezette felkelés eseményeiről (*Chronik zum Schilling-Aufstand von 1524, 1532/1554*).⁴³

Augsburg városvezetése és patríciuscsaládjai hamar felismerték hivatalnokuk és irattárosuk egyre alaposabb genealógiai-heraldikai tájékozottságát és történeti érdeklődését, így különféle megbízásokkal kezdték ellátni. Ezeknek köszönhetően érlelődött Jäger fokozatosan a város különleges történetírójává. Sorra adódó feladatai között elsőként a takácscéh krónikája (*Chronik der Weberzunft*, 1544) készült el, amely a neves Mang Seiz céhmester és későbbi polgármester megrendelésére született.⁴⁴ Ezt követte – immár a város megbízásából – az Augsburg városi közigazgatását római mintára bemutató, illetve a polgármestereket 1368-tól címerekkel együtt igen reprezentatív formában számba vevő ún. *Consulatehrenbuch* (1545).⁴⁵ Ugyanebben az esztendőben Jäger már készen volt a városigazgatásban ugyancsak fontos szereppel felruházott *Stadtvogetok* „kézikönyvével” (*Vogteihrenbuch*, 1545) is, amely e tisztségviselőket ugyancsak címerekkel, de az előző kötetnél szerényebb kivitelben és kevesebb illuminációval mutatta be.⁴⁶ A német művészettörténészek szerint mindkét kötet miniatűrű a neves ifjabb Jörg Breu (1510–1547) és műhelye igen kvalitásos alkotásai közé tartoznak.⁴⁷

Az 1540-es években Jäger életében ezzel valójában új korszak kezdődött, amit viszont már egyáltalán nem nevezhetünk tipikusnak egy cipésmester, sőt még egy városi hivatalnok esetében sem. A városi megbízásokkal egyidejűleg ugyanis újabb és újabb felkéréseket kapott Augsburg legnevesebb patríciuscsaládjaitól (Fugger, Herwart, Linck, Pfister, Rehlinger, Welser) e famíliák történetének és genealógiájának, azaz családkönyveinek megírására, amelyeket Augsburgban *Ehrenbuch*nak neveztek, s a fent említett városigazgatási kötetekhez

hasonlóan a megrendelők igényeinek és anyagi lehetőségeinek megfelelően igen gazdagon díszítettek voltak. Mindezekhez a városi hivatalnok évenként tartó genealógiai és heraldikai kutatómunkát végeztet, hiszen e kötetek jellegét alapvetően a családok leszármazásának és az egyes családtagok díszes címereinek részletes bemutatása határozta meg. A kéziratos köteteket általában maga Jäger vagy nagyobb terjedelem esetében részben ő írta, a családfákat és címereket nagyobbbrészt ő tervezte, a díszes illuminálást azonban erre hivatott könyvfestő mesterekkel és illuminátorokkal, elsősorban az említett Breu-műhellyel készítette el. Az *Ehrenbuch von Herwart*ban (1544) Jäger még magát is bemutatta, ebben heroldként botjával és köpenyén Augsburg napjainkig használatos címerének egy 16. századi változatával díszleg. Cípió mellé pedig még C J monogramját is elrejtette, miként ezt olykor más műveiben, sőt magában a Habsburg *Ehrensiegel*ben (nevezetesen a második kötet legelején magát ugyancsak heroldként önreprezentálva) is tette.⁴⁸ Végül éveken át készülő családtörténeti munkái mellett ez időben részt vállalt az augsburgi házasságkönyvek (*Hochzeitsbuch der Augsburger Herrenstube*, 1549) vezetésében is.⁴⁹

Élete utolsó bő egy évtizedében, az 1540-es évek második felétől 1561. novemberi haláláig Jäger élete már igen távol volt egy egyszerű augsburgi cipésmesterétől, de még egy városi hivatalnokétól is. Noha a korábbi szakirodalom állításával ellentétben az újabb kutatás – úgy tűnik, meggyőzően – állítja, hogy sohasem lett a Fuggerek családi történetírója, ennek ellenére egyfajta kliensükként és Johann Jakob Fugger sorozatos megbízására dolgozó genealógus történetíróként egyértelműen számolhatunk vele. Ezt vitathatatlanul jelzi, hogy – miként már említettük – az 1540-es évek végére elkészült díszes Fugger-genealógiát (*Ehrenbuch der Fugger*) az igen részletes Fugger-krónika (*Fuggerchronik*) követte. Sőt, a neves nagykereskedő – saját érdeklődésének megfelelően – az 1540-es években Jägert egy újabb „kutatósi” terület felé is irányította, nevezetesen a Habsburg-dinasztia történetének vizsgálata, amelynek felemelkedésében a Fuggerek is meghatározó szerepet játszottak – miként ez napjainkban közismert, és amire maga Johann Jakob is méltán lehetett büszke, s meg is kívánta örökíteni ezt. A Habsburg *Ehrensiegel* egyértelműen az ő megbízására született, amelynek díszes címlapját többesztendőnyi előmunkálat után Jäger 1555-ben készíthette el. A kutatás napjainkban e vállalkozást tartja a cipészlegényből lett városi hivatalnok, majd történetíró főművének. A nevezetes Habsburg-páva festményhez a dinasztia genealógiájáról 1550 végére elkészült, már említett latin nyelvű kézirata⁵⁰ jog-

gal tekinthető e hatalmas vállalkozás különleges, Jäger érdeklődését kiválóan mutató, családtörténeti-heraldikai előzményének.

Jäger Habsburg-kutatásait és a patrícius családkönyvek befejezését jelentősen elősegítette, hogy többszöri kérelmét követően 1553. április végén biztosabb és jövedelmezőbb megélhetéshez jutott. Ekkor ugyanis távozott városi hivatalnoki posztjáról, ám Augsburgtól nemcsak évi 40 rajnai forintnyi ellátmányt (*Pension*) kapott, hanem elnyerte a város egyik vámosi tisztségét (*Zollner am Wertachbrucker Tor*) is, amelyet korábban már apja is bírt.⁵¹ E tisztségének történetünk szempontjából is kiemelkedő jelentősége van, miként hamarosan megismerheti az olvasó. A korosodó egykori cipésmester így az 1550-es években még több időt szentelhetett történetírói, genealógiai és heraldikai munkásságának, aminek a korábbi évtizedben az újabb és újabb megbízások miatt – úgy tűnik – nemcsak szorgos művelője, de már-már egyfajta megszállottja is lett. Nem kis mértékben ennek a kiemelkedő heraldikai érdeklődésnek köszönhetjük a magyar Szent Korona legkorábbi hiteles ábrázolását.

5. A megfejtés kulcsa: Jäger koronaábrázolás-kérése Bécsből 1553 áprilisa után

Clemens Jäger kétkötetes Habsburg-családtörténete első kötetének hatodik fejezetében („könyvében”), a fol. 308. recto oldalon, azon események elbeszélésekor, miszerint 1463 júliusában a bécsújhelyi-soproni szerződés megkötése után III. Frigyes császár visszaadta Hunyadi Mátyásnak a magyar felségjelvényt, aki ezzel a következő esztendőben Székesfehérvárott magyar királlyá koronáztathatta magát, ott díszleg a magyar korona színes ábrázolása – úgy, ahogy e folyóirat címlapján láthatja az olvasó. A korona-képpel kapcsolatban a föléje szalagra helyezett címfelirattal („*Warhafftige Conterfetung der Haÿligen Hungarischen Crone etc.*”) az *Ehrensiegel* szerzője egyúttal határozottan jelentette ki, hogy ez „a magyar Szent Korona való ábrázolása” (1. kép). Mivel a kutatás a képet vitán felül nemzeti ereklyénk legkorábbi autentikus ábrázolásának tartja, joggal merül fel a kérdés: miként juthatott hozzá a címerszakértő városi történetíró a fentiekben elmondottak értelmében egyértelműen a 16. század közepi Augsburgban készült kézirata számára a Szent Korona „tárgyhú” ábrázolásához? Valóban 15. század közepi, esetleg 16. század eleji előképeket használt (miként ezt napjainkig többnyire vélik), vagy esetleg sikerült neki az eredeti felségjelvényről ábrázolást szereznie?

A magyar korona e rejtélyének megfejtéséhez a kulcsot a kutatói szerencse adta meg számunk-

1. A Szent Korona Clemens Jäger Habsburg Ehrenspiegelének eredeti példányában.
München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 895

ra. A „Lendület” Szent Korona-projekt keretében ugyanis évek óta szisztematikus feltáró munkát végzünk hazai és külföldi archívumokban a magyar uralkodókoronázások és a Szent Korona kora újkori históriájára vonatkozóan. Ennek keretében vizsgáljuk az Osztrák Nemzeti Könyvtár (Österreichische Nationalbibliothek) igen gazdag kéziratárának (Handschriftensammlung) gyűjteményét is, amely különböző beszerzések mellett jelentős részben az egykori Habsburg-udvari könyvtár (Hofbibliothek) kéziratot forrásanyagát tartalmazza. Itt egy mintegy kéttucat 15–17. századi dokumentumot magában foglaló kolligátumkötetben (Cod. 7249) – amelyben a Szent Korona 1608. nyári Prágából Pozsonyba történő hazahozatalára vonatkozóan is találtunk egy érdekes forrást⁵² – 2013 novemberének végén egy datálatlan, de kézírása alapján első ránézésre 16. századnak tűnő okiratban az alábbi páratlanul érdekes, gót betűvel írott két és fél sor akadt a szemünkbe (2. kép):

„Wo möglich die Hungarische Cronen Conterfet / mit seinen Ancilien, Edel gestainen unnd seinen / Zaychenn etc. Als Bonfinius sagt.”⁵³

Wo möglich die Hungarische Cronen Conterfet
mit seinen Ancilien, Edel gestainen unnd seinen
Zaychenn etc. Als Bonfinius sagt /

2. Clemens Jäger Bécsbe küldött koronaábrázolás-kérése,
1553. április vége után.
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 7249

Mivel a dokumentum Bécsben, mégpedig eredetileg feltehetően az udvari könyvtárban maradt fenn, a rövidke szöveg rögtön majdnem biztossá tette számunkra: valaki a 16. század közepén Habsburg I. Ferdinánd bécsi udvarában próbálta beszerezni a magyar korona olyan portrészzerű ábrázolását („Conterfet”), amelyet drágakövek („Edel gestaine”) és különféle jelek („Zaychenn”) mellett szerintem még bizonyos „Ancilien”, azaz pajzsok (vö. ancile) is díszítettek. Mindezt a forrás írója – mint maga állította – nem mástól, mint Hunyadi Mátyás itáliai történetírójától, a neves humanista Antonio Bonfiniótól tudta. E rövidke sorok már-már szinte nyomozáshoz hasonlítható kutatómunkát indítottak el, majd egy egészen új világot, pontosabban a magyar tudományosság számára csaknem teljesen ismeretlen kutatási területet nyitottak meg számunkra.

A szövegrésznel is nagyobb meglepetést a dokumentum aláírójának sikeres azonosítása hozott. A forrás végén ugyanis a következő aláírás áll: „Clement Jeger StatZolner Zu Werthaprugkh Inn Augspurg”.⁵⁴ Azaz az okmányt nem más, mint a fentiekben bemutatott Habsburg Ehrenspiegel szerzője, az ausgburgi Clemens Jäger írta, mégpedig teljes egészében saját kezével. Aláírását fent említett régies alakjában, valamint C és J kezdőbetűit díszesebbre formálva vetette papírra, mégpedig ahhoz hasonlóan, mint az az ausgburgi családkönyvekben több helyen is szerepel. A Bécsben fennmaradt kérelem első részében pedig – a dokumentum élén álló címnek („Was Inn Österreich unnd Steyr wappen zuerfragen von nöthen.”)⁵⁵ megfelelően – a korona-kép és egy Nagy Károly-portré keresése mellett Jäger

mindenekelőtt ausztriai és stájerországi nemesek, városok, kolostorok és várak címereinek felkutatását kérte (a költségek fedezését is ígérve⁵⁶), nevezetesen ezek közel félszáz darabos listáját mellékelve.

Jäger életrajza alapján teljesen biztosak lehetünk abban, hogy az augsburgi városi történetírónak és heraldikusnak mind az osztrák és stájer címerekre, mind a magyar korona képére a Habsburg *Ehrenspegel* díszítéséhez volt szüksége. Egyrészt mindezek kizárólag e művében szerepelnek (az augsburgi vonatkozásúakban érthetően sohasem), másrészt, noha címer- és korona-kép-kérelmét nem datálta, ezt nagyobb pontossággal meghatározhatjuk. Mivel Jäger városi vámosi tisztségét (*Zollner am Wertachbrucker Tor*), amely aláírásának végén szerepel, 1553 áprilisának végén nyerte el, Bécsbe küldött kérelme bizonyosan ezt követően, azaz 1553 áprilisa után és legkésőbb 1561. novemberi halála előtt (esetleg a műben szereplő utolsó történeti adatok említése, azaz 1559 előtt) született. Forrásadatunk így kiemelkedően fontos információ az *Ehrenspegel* nemzetközi kutatói számára is, hiszen alátámasztja az újabb németországi vizsgálatok azon vélekedését, miszerint az 1540-es évek előmunkálatai után a kétkötetes nagy dinasztiatörténet végleges, díszes példánya nem 1547/48 és 1555 (mint korábban vélték), hanem 1555 és 1561 között készült el. Egyúttal azonban döntő jelentőségű a Szent Korona kutatása szempontjából is, hiszen egy viszonylag szűk időhatárra, nevezetesen 1553 áprilisa és 1561 novemberé közé biztosan datálja a korona legkorábbi hiteles ábrázolásának keletkezését. Még akkor is, ha tisztában vagyunk azzal, hogy Jäger *Ehrenspegel*ének korona-képe magától értetődően csak annak az előképnek (esetleg a bemásolás során valamelyest romlott vagy módosult) változata, amely kérelmét követően biztosan megérkezett számára Bécsből.

Mielőtt ez utóbbi kijelentésünket a következő alfejezetben részletesen indokolnánk, mindenképpen magyarázatot igényel a Bonfinire való hivatkozás – különösen, hogy erről nem tud sem a gazdag magyarországi Bonfini-recepciótörténet,⁵⁷ sem a Jäger történetírói munkásságát újban szisztematikusabban vizsgáló német kutatás.⁵⁸ Csupán az említett Habsburg családi genealógia (1550) kapcsán nyert újban bizonyítást, hogy ahhoz az augsburgi történetíró Bonfini Magyarország-történetét is hasznosította.⁵⁹ A Bonfini-citáció így mindkét kutatási terület számára értékes információkkal szolgál. Egyrészt egyértelművé teszi, hogy a neves itáliai humanista művét még a 16. század közepi Augsburg városában is forgatták és használták, másrészt – mint látni fogjuk – megerősíti azt a szintén újban keletű megállapítást, miszerint Jäger inkább tartható autodidakta történetírónak és genealógus-heraldikusnak, mint

a közép-európai humanizmus legmeghatározóbb képviselői egyikének. Bonfini történetírói munkáját – noha nem latin változatában, hanem német fordításában – az augsburgi tollforgató ugyan ismerte, hiányos mitológiai ismeretei miatt azonban félreértette. Érdemes ezzel kapcsolatban egy rövid „filológiai utazásra” hívnunk az olvasót.

Bonfini latin nyelvű történetírói munkájában (*Rerum Ungaricarum decades*) a harmadik rész, azaz tized (*decas*) vége felé mesélte el az 1463. júliusi korona-visszaadás kapcsán azt a különleges eseményt, hogy egy korabeli legenda szerint Frigyes császár egy állítólagos koronamásolat készítésével nehezítette meg Hunyadi Mátyás követei számára a Szent Korona azonosítását. Jóllehet az itáliai humanista mindezt az események után évtizedekkel később, így egyáltalán nem biztos, hogy hitelt érdemlően adja elő, mégis hozzásegít minket a fenti kérdéskör megvilágításához. A Bonfini-kritikai kiadásban az érintett szövegrész a következő szavakkal olvasható:

„*Demum re composita cum imperatore peregit [ti. Vitéz János váradi püspök], ut Ladislaus Palocius Sempronio Neapolim advocaretur, qui sacram coronam recognosceret. Duas coronas adulterinas affabre ab imperatore factas rumor erat, ne vera dignosceretur, atque id quidem Romanorum exemplo, qui duodecim ancilia, ne verum facile intercipi posset, Mamurio auctore fabricati sunt. Ladislaus [ti. Pálóczi László országbíró] accitus veram sacramque coronam primo obtutu signo quodam recognovit.*”⁶⁰ illetve ugyanez Kulcsár Péter fordításában: „Végül is rendezvén a dolgot a császárral, keresztülvitte [ti. Vitéz János], hogy Sopronból Újhelyre hívták Pálóczi Lászlót, hogy a szent koronát azonosítsa. Az a hír járta, hogy a császár két hamis koronát készíttetett mesterien, hogy a valódit ne lehessen felismerni, és ezt a rómaiak példájára tette, akik Mamurius mesterrel tizenkét pajzsot csináltattak, hogy az igazit nehezebb legyen ellopni. Az odahívott László [ti. Pálóczi László] egy bizonyos jeltől első pillantásra felismerte a valódi és szent koronát.”⁶¹

E latin szöveget, pontosabban csupán egyetlen szóval rövidebb változatát Jäger elvileg ismerhette volna, biztosan kijelenthetjük, hogy nem eredeti nyelven olvasta a művet. A neves humanista történetíró – ha nem is teljes egészében elkészült – öt tizedre oszló, monumentális történetírói munkájának első három része (*Rerum Ungaricarum decades tres*) ugyanis 1543-ban latinul már megjelent a svájci Bázelen (az első teljes kiadást Zsámboky János tette közzé 1568-ban).⁶² Jäger azonban nem ezt a kiadást használta, hanem az alig két éven belül ugyancsak Bázelen – a Thuküdidész, Plutarkhosz és Hérodotosz is német nyelvre átültető – Hieronymus Boner összességében gondos fordításában meg-

jelent német változatot (*Des Aller Mechtigsten Künigreichs inn Vngern warhafftige Chronik*). Ez utóbbi az alábbi szavakkal tolmácsolta az 1463. júliusi eseményeket:

„am Keiser vermöcht [ti. Vitéz János váradi püspök], d[a]z herr Laßle Palatinus [ti. Pálóczi László országbíró] von Oedenburg zu der Nüwenstat kommen möcht, die heilige kron zubesichtigen und zuerkennen, wann es warend zwo deren glych vom Keyser gemacht, in eim gemeinen geschrey außgangen. Darmit man die recht nit erkennen möcht, und das nach dem exempel der Römer, die zwölff rundi anylia oder schiltlin gemacht, damit man den rechten, so von himmel kommen, nit erkennen mocht, die auß radt Mamirii gemacht. Der Landtherr Laßle hat die heilig kron im ersten amblick by irem sonderen gemerck erkennt.”⁶³

Ugyanezt az eseményt a Habsburg *Ehrenspiegel*-ben, nevezetesen a korona-képet közvetlenül megelőző oldalon Jäger az általa kibővített alábbi változatban adta elő:

„hat er [ti. Vitéz János püspök] an dem Kayser (welchem solches zu gemüet nie komen) sovil vermocht, das herr Laßle Palatinus [ti. Pálóczi László országbíró], welchem die Hungarische Crone vor den andern vast wol bekandt gewesen, von Oedenburg erordert, und gen der Newestat kommt ist. Wie disem herrn Laßle Palatino die Haylig Hungarische Crone furgepracht, do hatt er zur stundt dieselben inn sein hand genommen, und nach den zwelff runden ancylia und schiltlin gesehen, und als er die haimliche gemerck unnd warzaychen, welche auß rath Mamirii gemacht worden, ersehen, unnd onzweyfflenlichen geglaubt, das dis die recht Haylig Hungarische Crone, so vom himmel kommen, gewesen etc., hat er behend dieselbig crone eerwürdig von ime auff den bedeckten tisch stilschweygend gesetzt, auff seine knie darfur nidergefallen, und mit wainenden augen Gott, dem Allmechtigen danck gesagt, das ime doch die Haylig Hungarische Crone vor seinem todt zusehen worden sey.”⁶⁴

Véleményünk szerint Jäger Habsburg-dinasztia-történetében egészen biztosan az 1545. évi német Bonfini-fordításra épített az 1463. júliusi események bemutatásakor. A szövegbeli egyezések és Pálóczi László országbíró nevének *Palatinus*-ra torzulása mellett ezt mindenekelőtt Bécsbe küldött, fent idézett kérelme igazolja. Eszerint ugyanis az augsburgi történetíró úgy vélte, hogy a drágakövekkel díszített magyar koronán még bizonyos pajzsok is találhatóak („*Ancilien*”). Miként ugyanis az *Ehrenspiegel* most idézett sorai elmagyarázzák, Pálóczi országbíró a Frigyes császár által készített két korona közül a valódi magyar koronát a rajta látható tizenkét kerek pajzsocska alapján („nach den zwelff runden ancylia und schiltlin”) ismerte fel, miután azt saját kezébe vehette. Talán ez az értelmezés is szerepet játszhatott abban, hogy a koronák és címerek iránt olyany-

nyira vonzódó városi herold és történetíró elhatározta, az 1463. nyári bécsújhelyi korona-visszaadás illusztrálásaként elhelyezi a magyar korona ábrázolását. Ilyennek azonban nem bukkanhatott nyomára, amin nem csodálkozhatunk, hiszen a Szent Koronának a 16. század közepe előtt eddigi ismereteink szerint nem létezett nyomtatott ábrázolása (a legkorábbi Jeszenszky János II. Mátyás koronázásáról 1609-ben Bécsben megjelent munkájában [*Regis Vngariae, Matthiae II. coronatio*] látott napvilágot⁶⁵), Augsburgban pedig még a Fuggerektől sem juthatott hozzá, hiszen ők – mint láthattuk – sohasem birtokolták a felségjelvényt. Ahogyan nyilvánvalóan nem kaphatott korona-képet V. Károly császár spanyolországi udvarából sem. Így nem maradt más, egyébként teljesen logikus választása, mint hogy a magyar uralkodó, azaz I. Ferdinánd király udvarából, Bécsből próbálja beszerezni a Szent Korona ábrázolását.

Az *Ehrenspiegel*-ben és a Bécsbe küldött kérelemben egyaránt szereplő pajzsok említése érzékletesen bizonyítja, hogy magasabb szintű humanista műveltség hiányában Jäger félreértette Bonfini szövegét. Nem rendelkezvén kellő jártassággal a római mitológiában, nem vagy nem kellő pontossággal ismerte az etruszk érckovács, Veturius Mamurius történetét, akinek példáját III. Frigyes koronamásolatása kapcsán az itáliai humanista idézte. A monda szerint Numa Pompilius király uralkodásának nyolcadik esztendejében egy tojásdad alakú pajzs (lat. *ancile*, mely kifejezést kizárólag erre a tárgyra használnak) hullott le Rómában az égből, nevezetesen annak jeléül, hogy Mars támogatni fogja a rómaiakat. Mivel Numa kedvese, Egeria nympa jóslata szerint e különleges pajzs birtoklásától függött Róma jövőbeli hatalma, Numa király, hogy a pajzsot egykönnyen el ne lehessen lopni, Mamurius kovácsmesterrel még tizenegy, az égből érkezettel teljesen megegyező pajzsot készíttetett. A királyi palotában elhelyezett – az eredetihez kísértetiesen hasonló és azzal együtt így már összesen – tizenkét pajzs őrizetét az uralkodó Mars papjaira (a tizenkét Salus-papra) bízta, akik minden év márciusában Róma városában a pajzsokat ünnepélyesen körülhordozták.⁶⁶

A tizenkét pajzs tehát a Bonfini által idézett római mondában szerepelt, s természetesen nem a magyar Szent Koronán, Jägernél azonban e két fontos információ összekeveredett. Így ő a pajzsokat, miként a latin szót – Boner fordítása nyomán – egy német szinonimával meg is magyarázta („*runden ancylia und schiltlin*”) már a magyar koronára helyezte. E hibát az autodidakta módon történetíróvá vált egykori cipésmesternek ugyanakkor könnyen elnézhetjük, hiszen a pajzsoknak a koronán való

feltételezése – miként címer- és koronakérelme bizonyítja – biztosan erősítette kíváncsiságát a szentnek tartott magyar korona iránt. Tévedése tehát alapvetően hozzájárult a Szent Korona legkorábbi hiteles ábrázolásának elkészültéhez.

6. A hitelesség hátteréről:

a Szent Korona Bécsben az 1550-es években

Az augsburgi városi történetíró véleményünk szerint egészen biztosan a Szent Korona hiteles és aktuális képét kapta meg a bécsi udvarból a Habsburg-dinasztia történetéről írott munkájához. Ezt nemcsak az igazolja, hogy az *Ehrenspegel*ben szereplő koronaábrázolás néhány pontatlanságtól eltekintve viszonylag „tárgyhűen”, persze saját korának ízlésvilágához igazítva adja vissza nemzeti ereklyénket – csupán a csüngők száma nem egyezik a valósággal, kilenc helyett csak hat szerepel, miként erről még a következő alfejezetben szólunk. Jägernek egyúttal hallatlan szerencséje is volt, hogy kérelmével éppen Bécsbe fordult. Noha az osztrák stájer címereket – teljesen érthetően – itt volt érdemes keresnie, azt a német birodalmi városban aligha tudhatta, hogy a magyar koronát 1551. szeptember elejétől évtizedeken át Bécsben őrizték.⁶⁷ Azaz az eredeti felségjelvényt ez időben éppen ott tartották, ahova különleges kérelme íródott.

Többszöri próbálkozást követően I. Ferdinánd királynak az 1551. július 19-én kötött gyulafehérvári szerződés értelmében sikerült visszaszereznie az 1529-től Szapolyai I. János király, majd fia (János Zsigmond választott magyar király) és özvegye (Izabella királyné) birtokában lévő Szent Koronát. A Habsburg uralkodó biztosai, Gianbattista Castaldo magyarországi főhadparancsnok (1551–1553), Nádasdy Tamás országbíró (1542–1554) és ecse di Báthory András tárnokmester (1544–1554) által 1551. július 21-én Erdélyben átvett koronázási jelvényeket Tordán, Kolozsváron, Tokajon, Kassán, Lőcsén, Nagyszombaton és Pozsonyon keresztülhaladva Bécsbe egy jelentős fegyveres kíséret szállította, amelyet a Ferdinánd által birtokolt terület akkori határáról, azaz a Tisza-parti Tokajtól Sforza Pallavicini haditanácsos és Serédy György kassai kapitány mintegy 400–500 lovasa alkotott. Egy Brüsszelben fennmaradt jelentés szerint szeptember 3-án, egy velencei híradás alapján viszont 5-én érkezett meg a biztosok által még Erdélyben lepecsételt⁶⁸ koronálada a *Hofburgba*.⁶⁹ Itt az előbbi forrásban „*heylig Khunigkhlich hungarisch Cron*”-ként emlegetett, igen régi készítésűnek tartott, drágakövekkel díszített felségjelvényt nagy becsben tartották. Tisztában voltak ugyanis vele, hogy a magyarok

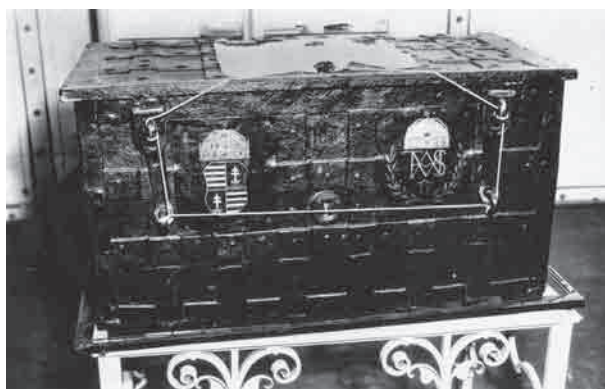
körében komoly tisztelete és kultusza van, hiszen ők szent királyaiktól származtatták azt, és kizárólag csak azt a személyt ismerték el uralkodójuknak, akit ezzel koronáznak. Megérkezését követően a felbecsülhetetlen anyagi és politikai értékkel bíró kincset a bécsi udvarban nemcsak az uralkodó és közvetlen környezete tekinthette meg, azt az udvarnokok számára szűk körben közszemlére is tették.⁷⁰

Ez az információ különösen fontos számunkra, hiszen a koronaábrázolás megszületése szempontjából két fontos tény egyértelműen igazol. Egyrészt a koronáládát 1551 szeptemberében kinyitották, és a jelvényeket megtekintették. Másrészt ezzel összefüggésben az is megállapítható, hogy a láda lepecsételéseinek 1608 óta ismert gyakorlata (nevezetesen az uralkodó külföldi biztosai, illetve a magyar főméltóságok és a két koronaőr közös pecsétjeivel⁷¹) ekkor még nem volt, ám a koronaőr tisztségek 1540 utáni betöltetlensége⁷² és a magyar főméltóságok egy részének távolléte miatt nem is lehetett gyakorlatban. Mindez összességében azt jelenti, hogy a koronáládát az 1551 utáni évtizedekben még sokkal könnyebben nyithatták ki, mint 1608 után, amikor Prágából Pozsonyba való hazahozatalát követően a jelvények kivételét a pecsétekkel szigorúan szabályozott leplombálás egészen a 19. századig csaknem kizárólag a koronázások alkalmával tette lehetővé.⁷³ Ennek azután évszázadokra tradicionálissá vált módját egy nemrég felfedezett képeslapról az utolsó magyar királykoronázás (1916) kapcsán ismerjük (3. kép).⁷⁴

A magyar felségjelvény koronáladából való elővételének az 1550-es években tehát nem lehetett különösebb akadálya. Azaz Jäger 1553 tavasza után íródott kérelmére különösebb nehézség nélkül kivethették azt ládjából, és lerajzoltathatták számára. Ugyanakkor természetesen teljességgel azt sem zárhatjuk ki, hogy 1551. szeptember legelején, a szűk körű koronaszemle alkalmával rajzolták le a magyar ereklyét, majd e rajz másolatát kapta meg az 1550-es évek közepén az augsburgi történetíró. Magunk azonban mindenképpen az előbbi tartjuk valószínűbbnek, hiszen eddigi ismereteink szerint története folyamán a korona részletesebb megörökítésének hátterében mindig konkrét esemény és személy, illetve művész (1608-ban például Révay Péter és Jesszenszky János, 1625 végén a flamand festő, Justus Sustermans, 1790-ben a koronát visszakapó magyar rendek stb.) állt. Ráadásul az 1550-es években semmi akadálya nem volt annak, hogy 1551 ősze után bármikor újra elővegyék a koronát, miként ez utóbb 1563 szeptemberében Habsburg Miksa, majd 1572 őszén Rudolf főherceg pozsonyi koronázása alkalmával Pozsonyba átszállítva is történt. Ám azt sem tarthatjuk kizártnak, hogy 1565 nyarán is elővették őket, amikor az előző esztendőben elhunyt

I. Ferdinánd bécsi, majd prágai gyászszertartásához a legfőbb magyar felségjelvények (a korona, az országalma, a jogar és a kard) másolatát elkészítették. A cseh felségjelvényekhez hasonlóan ezekhez egy olasz mester e célból alkotott formáit használták fel, s azokat a neves prágai harang- és ágyúöntő, Tomáš Jaroš (Jarosch) öntötte ki, az aranyozásukat pedig Hans Riczman aranyműves végezte.⁷⁶ A magyar felségjelvények esetleges újabb elővétele mellett szólhat, hogy az ezekről Bartolomaeus Hannewald 1566. évi munkájában fennmaradt – a jelvényeket ugyan meglehetősen sematikus módon bemutató – színezett metszeten⁷⁷ a magyar királyi jogar buzogányt idéző, egyedinek tartott formája és rövid láncocskákon függő apró aranygömbjei egyértelműen kivehetők. De természetesen az is lehetséges, hogy e másolatok elkészítéséhez valamelyik korábbi (az 1551. szeptemberi Hofburgbeli, az 1553 áprilisa utáni ugyancsak bécsi, az 1563. szeptemberi pozsonyi vagy esetleg egy eddig ismeretlen) szemle során készült, napjainkra már elveszett rajzokat vagy pusztán a jelvényeket egykor látott mesterek személyes emlékeit, tapasztalatait hasznosították.

Végül arra szükséges még választ keresnünk, miként készíthették el Jäger kérelmére a bécsi udvarban az 1550-es években a Szent Korona hiteles ábrázolását. Sajnos azt nem tudjuk, hogy az augsburgi történetíró konkrét személynek címezte-e (esetleg egy napjainkra elveszett kísérőlevéllel) kérelmét, vagy egyszerűen a bécsi udvarba küldte meg azt. Töredékesen fennmaradt személyi hagyatékában Münchenben és Augsburgban próbáltunk ugyan ennek nyomára bukkanni, de nem jártunk sikerrel.⁷⁸ Eddigi ismereteink szerint Jäger egyetlen személyt ugyanakkor biztosan ismert I. Ferdinánd udvarából, mégpedig nem is akárkit: a neves udvari történetírót és orvost, Wolfgang Lazius (1514–1565),⁷⁹ akit – a neves humanista 1546-ban Bázelen megjelent közismert munkája (*Vienna Austriae. Rerum Viennensium Commentarii in Quattuor Libros distincti*) alapján – 1550 decemberében befejezett Habsburg-genealógiájában „*diligentissimus Historicus Austriacarum rerum anno 1546*”-nak nevezett.⁸⁰ Lazius ugyanis 1554 szeptemberében az augsburgi genealógussal és címerszakértővel saját genealógiai kutatásai ügyében lépett a német birodalmi város vezetésének segítségével kapcsolatba,⁸¹ azaz ez időben a bécsi udvari historiográfus közismert genealógiai érdeklődése révén⁸² az augsburgi történetíróval is összeköttetésbe került. Ha Jäger kérelme e dátum után íródott, akkor aligha lehet kétségünk afelől, hogy Laziusnak szólt a címer- és korona-kép-kérelmem. Ugyanezt valószínűsíti az is, hogy Lazius kéziratot hagyatékának nagy része az egykori Hofbibliothek anyagában maradt az utókorra.

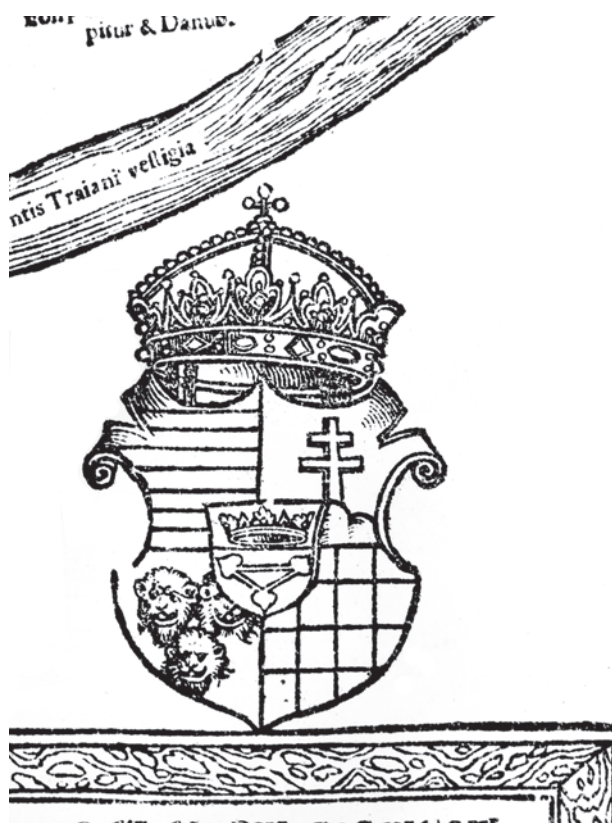
3. A 17. századtól használt koronáláda tradicionális lepecsételési gyakorlata egy az utolsó magyar királykoronázás (1916) kapcsán készült levelezőlapon. Budapest, MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport szakkönyvtára

Amennyiben Jäger konkrét címzett nélkül küldte a bécsi udvarba kérelmét, akkor is biztosra vehetjük, hogy ezzel nem az udvartartás valamelyik főméltósága foglalkozott, hanem az ügy elintézésével az udvar valamelyik értelmiségi tagját bízta meg. E feladatra az udvari történetíró Lazius vagy az ez idő tájt szolgáló négy (a birodalmi, magyar, cseh és osztrák) herold egyike, idősebb Hans Francolin, a neves *Turnierbuchot* elkészítő ifjabb Hans Francolin édesapja jöhet például szóba.⁸³ A fent idézett tényezőkön kívül indirekt módon Lazius személyét erősíti még egy különleges tény: az ő 1556-ban megjelent tízlapos Magyarország-térképén (*REGNI HVNGARIAE DESCRIPTIO VERA*)⁸⁴ a magyar címer tetején díszelő Szent Korona-kép (4. kép) ugyan első látásra – még a magyar koronán napjainkban láthatóval azonos formájú, egyenlő szárú kereszt ellenére is – nagyon sematikus, mégis van rajta egy olyan árulkodó jel, amely a korabeli címereskötetekben szereplő általános koronaábrázolásoktól határozottan megkülönbözteti. Nevezetesen, hogy a koronametszeten is egyértelműen látszanak a Szent Korona jellegzetes csüngői (még ha számuk sajnos biztosan nem határozható is meg), hasonlóan a Jeszenszky- és Révay-féle 17. századi koronaábrázolásokhoz, amelyeknek közvetlen forrása biztosan maga a felségjelvény volt. Ez véleményünk szerint vitathatatlanul azt jelzi, hogy maga Lazius vagy az a személy, aki a térképen szereplő címerhez a korona-képet biztosította a számára, kétségkívül eredetiben látta a magyar koronát. Erre jelenlegi ismereteink szerint vagy 1551. szeptember elején, vagy Jäger kérelmét követően, azaz 1553 áprilisa után és az országtérkép-megjelenés (1556) előtt kerülhetett sor. Amennyiben e feltevésünk bizonyíthatóvá válik, akkor 1553–1556-ra szűkíthetnénk tovább legkorábbi korona-képünk keletkezésének időszakát.

Miként a következő alfejezetben még kitérünk rá, az 1550-es években a bécsi kincstárban őrzött Szent Korona „tárgyhú” lerajzolója magas szinten volt birtokában a rajzolás művészetének, megfigyeléseinek egy része egyenesen ötvösteknikai szempontú. Ebből rögtön következik, hogy a Jäger számára Bécsből Augsburgba megküldött előképet szakértő rajzoló készítette. E mester biztosan nem lehetett sem az udvari történetíró Lazius, sem a herald Francolin, hiszen az utóbbi is legfeljebb címerképek tervezésében bírt jártassággal. Ilyen szakember ugyanakkor még a bécsi udvarban sem akadt sok. Lazius környezetében mégis találunk egy olyan személyt, akit – ugyan csupán feltételelesen, de képzettsége, munkássága és ekkor viselt tisztsége alapján egyaránt – joggal hozhatunk szóba koronaábrázolásunk előképeinek elkészítőjeként. Nevezetesen a bambergi származású, aranyműveseknél is tanult Hanns Sebald Lautensack (1520 k.–1656 k.) rézmet-szót és rajzolt, aki 1554 augusztusától éveken át előbb német királyi, majd császári régiség-avagy antikvitásrajzolóként (*Antiquitatabconterfetter*) dolgozott a bécsi udvarban.⁸⁵ Azaz feladata éppen olyan kiemelkedő műkincsek és régiségek lerajzolása volt, mint amilyenek a Szent Koronát is tart-

hatjuk. Lautensackban ráadásul mind az udvar, mind Lazius is teljesen megbízhatott, amit jól jelez, hogy 1554-ben az udvari történetíró, 1555-ben Miksa főherceg, végül 1556-ban I. Ferdinánd napjainkig közismert portréit is elkészítette. Neki köszönhetően Jäger valóban mesteri rajzoló munkáját kaphatta kézhez Augsburgban. A városi történetíró többi illuminált művéhez hasonlóan feltehetően ezt is az 1547-ben elhunyt ifjabb Jörg Breu műhelyének valamelyik tagja (egyenes feltételezések szerint Gall Schemell, 1482–1559⁸⁶) rajzolta be és festhette ki a Habsburg *Ehrenspegel* napjainkban Münchenben őrzött, eredeti díszváltozatában.

Amennyiben helyes a feltételezésünk Lautensack személyéről mint Jäger Habsburg *Ehrenspegel*beli koronaábrázolása Bécsben készült előképeinek rajzolójáról, akkor a Szent Korona legkorábbi autentikus képe elkészítésének a fentiekben bizonyított időhatárát (1553–1559/61) még tovább szűkíthetjük: 1554 vége, amikor Lautensack régiségrajzolóként bécsi szolgálatba állt (sőt akár a müncheni címlap 1555-ös dátuma), valamint az 1556-os év közé, amikor is Lazius csüngőkkel ékes Szent Koronával díszített Magyarország-térképe megjelent, azaz összességében 1555–1556-ra. Ám ha csupán a tág, de biztos keletkezési időhatárt és a fenti rekonstrukciót fogadjuk el, az is jelentősebben pontosítja az eddigi hazai és külföldi elképzeléseket a legkorábbi korona-kép születéséről. Úgy gondoljuk, biztosan ki lehet jelenteni, hogy a bécsi udvarban 1551. szeptember elejétől fogva őrzött eredeti felségjelvényről egy szakértő rajzoló készítette azt az előképet, amely az autodidakta történetíró, genealógus és heraldikus, Clemens Jäger által 1555 és 1559/61 között Augsburgban, a Fugger család számára írt kézirat Habsburg-dinasztiatörténetben megörökített korona előképe lett.

4. A Szent Korona Wolfgang Lazius 1556-ban megjelent Magyarország-térképének magyar címerén. Budapest, MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport szakkönyvtára

7. A magyar korona ábrázolásának utóélete az *Ehrenspegel* későbbi kézirat változataiban

Clemens Jäger Münchenben őrzött kétkötetes művéről⁸⁷ két teljes terjedelmű, miniatúrákkal illusztrált kézirat másolatot ismerünk, s egy további, amelynek csak az első kötetéről tudunk. Az Österreichische Nationalbibliothek tulajdonában van az egyik teljes változat (Cod. 8613, Cod. 8614),⁸⁸ valamint az első kötetből álló csonka példány (Cod. 8614*),⁸⁹ míg a másik kétkötetes mű Drezdában, a Sächsische Landesbibliothek állományában maradt fent.⁹⁰ Valamennyi követi Jäger művének tagolását: az első kötetek I–VI-ig tartalmazzák a „könyv”-eket, míg a másodikat egyedül a VII. „könyv” teszi ki. Mindegyik Gross-folio, a művek említése során

a források többször utalnak megkülönböztetésként nagy méretükre.

A magyar Szent Korona ábrázolása mindhárom első kötetben megtalálható, illetve megtalálható volt (5–6. kép). A Drezdában őrzött mű illusztrációinak nagy része ugyanis a második világháborúban elszenvedett vizesedés miatt súlyosan megrongálódott, a magyar koronáról készült miniatúra pedig gyakorlatilag megsemmisült, mivel lapja szétválaszthatatlanul összetapadt a körülötte lévőekkel.⁹¹ Csak irodalom alapján tudunk egykori létezéséről: a drezdai Királyi Könyvtár gyűjteményének 1743-ban megjelent kötete, amely részletesen leírja magát a művet, a kiemelten megnevezett ábrázolások közt a magyar koronát is megemlíti.⁹² Az *Ehrenspegel* drezdai változatát tönkremenetele előtt a többi példánnyal való kapcsolat szempontjából senki nem vizsgálta, az újabb kori irodalomban egyedül a másolatok készítésének forrásait áttekinthető Otto Hartig foglalkozott vele röviden még 1917-ben.⁹³ A rendkívül rongálódott kötetek állapota miatt ma már nincs másra lehetőség, csak arra, hogy a sérülten fennmaradt többi illusztrációból szerezzünk támpontot a mű – és benne az egykori korona-kép – időbeli helyének meghatározásához. Az állagvédelmi okból nem kutatható kézirat néhány illusztrációjáról a Sächsische Landesbibliothek fotókat készített és bocsátott a rendelkezésünkre, ami kivételes lehetőséget ad arra, hogy a nemzetközi „*Ehrenspegel*-kutatás” számára eddig lényegében ismeretlen és a régi irodalomban a müncheni eredetivel azonos időre (1555) datált drezdai változat helyét a példányok sorában meghatározzuk.

Jäger művének müncheni eredetijéből az első kötet,⁹⁴ a bécsiek közül pedig a kétkötetes kézirat (Cod. 8613–8614) jól értékelhető minőségben a kutatás rendelkezésre áll.⁹⁵ A bécsi csonka változat (Cod. 8614*) a feldolgozás során nem volt hozzáférhető,⁹⁶ s e tanulmány leadásáig egyedül a kódex hét oldaláról a kéziratár által rendelkezésre bocsátott scan-másolat, illetve a koronaábrázolásról küldött felvétel,⁹⁷ továbbá egy sokalakos jelenet szignatúrát tartalmazó kis kivágata⁹⁸ volt számunkra megismerhető. Mindez ahhoz elegendőnek bizonyult, hogy a kötetet érintően felmerülő, s mint látni fogjuk, eddig jórészt tisztázatlan kérdések közül a legfontosabbakra választ kapjunk.⁹⁹

Jóllehet az illusztrációs anyag a megismerhető részletek alapján összetételére nézve azonos, a díszítmódjában, valamint a kivitelezés igényességében és minőségében a példányok jelentősen eltérnek egymástól. Amennyire most megítélhető, mindhárom másolat a müncheni változatnak megfelelően tartalmazza a Habsburg-ház történetét kísérő illusztrációs anyagot: a több mint száz jelenetet, vá-

roslátképet és tájképet, a több ezerre becsült címet, továbbá a számtalan *monogramma*, illetve pecsét rajzát, valamint a részben heraldikai tartalmú figurális ábrázolást és jelentős mennyiségű portrét. Viszont az elbeszélést gyakran megszakító címfeliratok és a nagyszámú szöveges tábla – olykor teljes szövegoldal – díszítő keretelése az egyes példányokban alapvetően különbözik egymástól vagy éppenséggel teljes egészében elmarad. Az ebben megfigyelhető jelentősebb eltérések részben a motivikus jellemzők változására vezethetők vissza, részben pedig a festőkvalitások különbségével magyarázhatók.

A másolatok keletkezéstörténetéhez és egymással való összefüggéséhez a kötetek eddigi irodalma nem sok fogódzót ad, illetve az általuk követett datálás több tekintetben problémás, és aligha vehető figyelembe. Mindenesetre a másolati példányok készültére a legbiztosabb támpontot az eredeti Jägermú Münchenből való többszöri „kikölcsönzésének” dokumentált, a Tiroli Kamara forrásaiban jól követhető folyamata adja, ami vezérfonalként szolgál az alábbiakhoz is.¹⁰⁰

Az első kölcsönzés ideje minden bizonnyal egy könyvtárosi bejegyzésnek köszönhetően napra pontosan tudható: 1589. június 11-én a bajor herceg, V. Vilmos (1579–1597) könyvtárából kiadják a „*Warhaftige Beschreibung*” című kétkötetes művet, amelyet II. Ferdinánd tiroli főherceg kérésére Innsbruckba küldenek.¹⁰¹ Ottléte időtartamára nincs adat, mindenesetre Ferdinánd főherceg bő másfél évvel később, 1591. február 9-én másodszor is kéri, arra hivatkozva, hogy bár a szöveg másolása elkezdődött, a bajor herceg túl rövid idő múltán követelte vissza, így a munka félbeszakadt.¹⁰² Újbóli kérésére a mű szeptember 14. előtt ismét megérkezhetett Innsbruckba, ekkor ugyanis mindkét kötet díszítésére szerződnek az (egyik) illuminátorral.¹⁰³ A következő – harmadszori – kölcsönzést 1595. július 4-én kelt levelében már II. Rudolf császár kéri.¹⁰⁴ Pár hónappal korábban, 1595. január 24-én meghalt a másolást kezdeményező Ferdinánd tiroli főherceg, II. Rudolf pedig értesülve a készülő munkáról új megrendelőként a folytatás mellett döntött. Leveléből kiderül, hogy a kötetek a második kölcsönzésből nem egyszerre kerültek vissza Münchenbe, de részletek tudhatók meg a munka akkori stádiumáról is. Az első kötetet még a főherceg életében visszaadták, a másodikat kevéssel Rudolf levele előtt. Az első kötet szövegének másolása néhány lap híján elkészült, de a másodikhoz addig még hozzá sem fogtak. Mindenesetre a harmadik kikölcsönzésre Rudolf levelének júliusi kelte, valamint 1595. október 14. között kerülhetett sor: erre enged következtetni, hogy a szövegíró és az egyik illusztrátor ezen a napon jelentős összeget kapott.¹⁰⁵

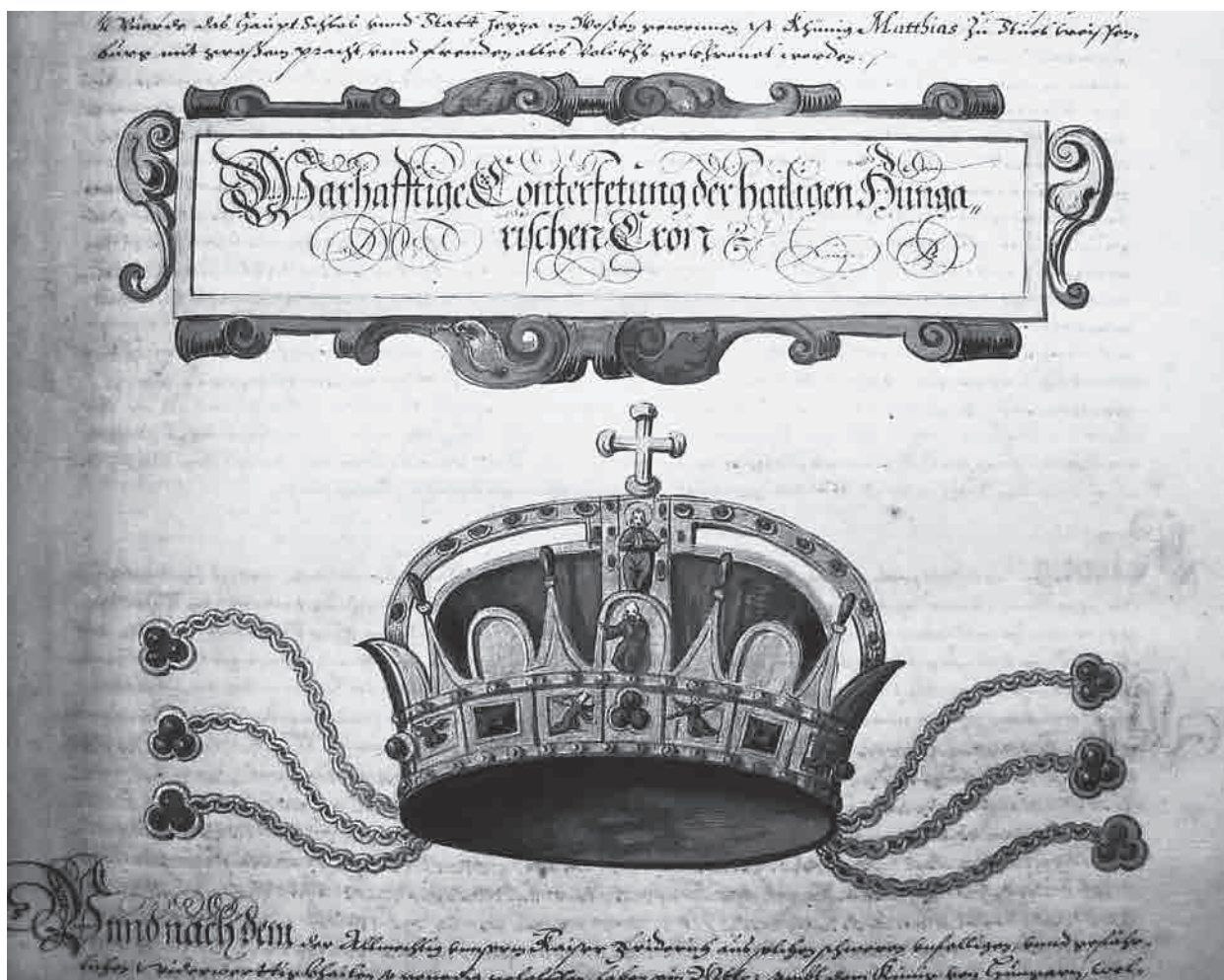
5. A Szent Korona az Ehrenspiegel 16. század végi másolatában. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8613

A következő kölcsönzés idejére Otto Hartigtól kapunk támpontot, miszerint I. Miksa bajor herceg (1597–1623) 1602-ben már másodszorra adja ki Innsbruck számára a művet.¹⁰⁶ Vagyis az előző – azaz negyedik – alkalom a herceg 1597. október 15-iki trónra lépése után lehetett, még hozzá 1597. november 7. előtt, minthogy a Felső-ausztriai Kamara ekkor pénzt utal ki a miniaturnak a munka befejezésére; vagyis a kötetek addigra már Innsbruckban voltak.¹⁰⁷ Az *Ehrenspiegel* kikölcsönzésére a bajor hercegi könyvtárból ötödszörre is sor került, mint említettük 1602-ben, azonban a másolást ekkor már nem Rudolf császár, hanem öccse, III. Miksa főherceg, Tirol kormányzója számára végezték. Nem tudni, hogy ez alkalommal meddig volt a mű Innsbruckban, mindenesetre 1608-ban a másolói munkát még folyamatban lévőnek mondják, 1611-ben pedig – utolsó idevonatkozó adatként – Habsburg Miksa főherceg a köteteket visszaadásának elhalasztását szeretné elérni a bajor hercegnél.¹⁰⁸

A másolás több fázisban – és a források szerint egyértelműen több példányra szólóan – legalább 22 évig tartott. Az adatokban a szöveg leírójaként Jakob Schrenk von Notzing (1539–1614), II. Ferdinánd tirolai főherceg egykori titkára és tanácsosa szerepel, aki a főherceg historiográfusaként az *Armamentarium Heroicum* összeállítója és szerzője is volt.¹⁰⁹ Schrenk a bécsi másolatok közül a Cod. 8613-kötet utolsó oldalán meg is nevezi magát,

mint aki az *Ehrenwerkh*-et teljes egészében „mit aignen hannden geschriben [hat]”.¹¹⁰ A részben párhuzamosan végzett munka (szövegírás és illusztrálás) tagolódására való rálátás, az egyes példányok forrásbeli megkülönböztetésének és ezzel datálásának az esélye leginkább az illuminátorokra vonatkozó adatok követésével és értelmezésével lehetséges. Erre Otto Hartig kronológiai áttekintését leszámítva¹¹¹ – ahol a források rövid regesztáiban egymondatos utalásokkal a festő-adatok legtöbbször is felbukkan – a kötetekről írott rövid közlések nem tértek ki. A tisztánlátás érdekében mindenesetre érdemes ezen a ponton összefoglalni mindazt, amit a kutatás a mesterekkel és az egyes példányok datálásával kapcsolatban eddig megfogalmazott.

Legbővebb, egybehangzó irodalma a bécsi kétkötetes másoltnak – Cod. 8613, Cod. 8614 – van.¹¹² A műre vonatkozó megállapítások Franz Unterkircher katalógusára támaszkodnak, és több esetben saját megismételt közléseként az ő véleményét tükrözik. Eszerint a két kötet 1590 és 1598 között (másutt 1590 és 1611 között) készült Innsbruckban Hans Maisfelder, Georg Fellengibel és Simon Gartner miniatörök, valamint a szövegíró Schrenk von Notzing munkájaként.¹¹³ Unterkircher az esetek többségében a kétkötetes példánnyal párhuzamosan említi és helyezi el időben az egy kötetben fennmaradt másik bécsit – Cod. 8614* –, amelyet nem másoltnak tart, hanem a mű első változatá-

6. A Szent Korona az Ehrenspegel 16. század végén készült későbbi másolatában.
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8614*

nak „Augsburg 1555” meghatározással.¹¹⁴ Vagyis ezt a példányt tekinti a Fugger-féle eredetinek, pontosabban a munka fennmaradt első kötetének, egyúttal feltételezve, hogy *Widmungsexemplarról* van szó, ami V. Károly császár számára készült. Pontos fizikai leírást ad a műről, és megemlíti a lapok lilium formájú vízjelét, amit a Fugger-címerrel hoz összefüggésbe. Tartalmára nézve egy lényeges megállapítást tesz, miszerint a Cod. 8614* egyetlen kötete kevesebb címet tartalmaz, mint a másik bécsi másolathoz tartozó első kötet. A példány származásáról egy helyütt úgy véli, hogy 1656-ban a Fugger-könyvtárral jutott a Hofbibliothek állományába, másutt ismeretlen provenienciát mond, és legkorábbi előfordulásként – egyébként mindhárom bécsi kötethez – Peter Lambeck császári könyvtáros 1669-ben készült munkáját adja meg.¹¹⁵

A kérdésről írt tanulmányrészletében Unterkircher több indokot hoz fel amellet, hogy miért az egy kötetben fennmaradt példányt ítéli eredetinek, azaz a 16. század közepéről valónak: egyfelől

a fejezetkezdetek és a kiemelt feliratok kalligrafikus díszítettsége miatt, amihez olykor a címsorok betűinek arannyal való árnyékolása is hozzátartozik, másfelől mert véleménye szerint a díszítés stílusán régiesebb, mint a kétkötetes bécsié. Legfőbb érve azonban az, hogy a Cod. 8614* egyik kétoldalas jelenete – Rudolf római király fiainak adományozza a sváb és osztrák tartományokat – a mű egészére vonatkozó szignatúrát tartalmaz: „*Iohanes Schreyer Maler Dises Ehrenwerchs*”, amely egyetlen másik kötetben sem található meg, s ami így a többivel szemben szerinte a mű elsőbbségét és a többihez képest eredeti voltát igazolná¹¹⁶ (7. kép). Unterkircher augsburgi mesternek mondja Schreyert, működését a 16. század közepére teszi, de a festőre vagy tevékenységére semmilyen adatot vagy irodalmat nem hoz.¹¹⁷ Az egykötetes bécsi, valamint a müncheni példány személyes (de nem együttes) vizsgálatából levont konklúziója az, hogy az illusztrációs anyag jellegére nézve a művek jelentősen különböznek egymástól, így egészen biztosan nem azonos kéz

munkái. Ennek következményeként Jäger Münchenben őrzött példányát stílusa alapján a század utolsó negyedére datálja.¹¹⁸ Szól a Cod. 8613–8614 jelzetű változatokkal általa egyidejűnek mondott drezdai példányról is, amit személyesen nem látott, de amelyet a források Hartignál olvasható összegzésére támaszkodva azonosnak tart a Miksa főherceg számára készült másolattal.

Unterkircher 1955-ben megjelent, fentieket közlő tanulmányának a másolatok kérdésével s főképp a Cod. 8614* kötettel foglalkozó része a kézirat első és egyetlen részletes, küllemi információkat is tartalmazó értékelése.¹¹⁹ Az abban leírt határozott, a szerző megfellebbezhetetlen véleményéhez vezető megállapítások mindazonáltal csupán stilisztikai érveken és következtetéseken nyugszanak, cáfolhatatlan vagy legalábbis megkerülhetetlen bizonyítékot a mondottak alátámasztására sehol nem találunk benne, és ilyesmivel később sem egészítette ki az 1955-ben közölteket. Akkor megfogalmazott állásfoglalása az *Ehrenspiegel*t és főképp másolatait érintően – mai napig tartó érvénnyel – átszővi a bécsi példányok teljes irodalmát.¹²⁰

Az alábbiakban e mára megszilárdult álláspont több részletével kapcsolatosan igyekszünk kételyeket, sőt ellenvéleményt megfogalmazni: egyfelől a másolás folyamatára rálátást adó forrásadatok eddig figyelmen kívül hagyott információit értékelve, másfelől az illusztrációs anyag művészettörténeti szempontú összevetése, illetve az ismert részletek – elsősorban a magyar korona ábrázolásának – mikroelemzése alapján. Legfőképp azonban a drezdai, valamint a bécsi egykötetes példányokról kapott értékes képi információk további vizsgálatba való beemelése révén. Az irodalom a másolatok illuminátoraiként a forrásokban névvel előforduló Hans Maisfeldert,¹²¹ Georg Fellengibelt¹²² és Simon Gartnert¹²³ nevezi meg, többnyire felsorolásszerűen, a feladatban való részvételük pontosítása nélkül. Pedig tevékenységük az egyes példányokra és munkafázisokra szólnan meglehetősen jól behatárolható.

Az 1591 és 1599 közötti forrásszövegekben az *Ehrenspiegel*nek két folyamatban lévő példánya különíthető el, amelyeknek másolása párhuzamosan zajlott. Az egyik Tiroli Ferdinánd főherceg, majd később II. Rudolf császár megbízásából készült, ennek szövegírója Schrenk volt, aki – mint valamennyi másolat esetében – a festőkkel együttműködve az illusztrálásról is gondoskodott.¹²⁴ A forrásokban szó van arról a további változatról is, amelyet Habsburg Miksa főherceg számára a kölcsönző bajor herceg tudta nélkül, titokban másoltak. Ez utóbbi készültéről Schrenk részletesen ír 1597. június 16-án Miksának szóló feljegyzésé-

7. Johannes Schreyer-szignatúra az *Ehrenspiegel* 16. század végi kézirat másolatában. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8614* (Reprodukció)

ben, amiből megtudjuk, hogy a főhercegnek szánt példányhoz már akkor hozzáfogtak, amikor Tiroli Ferdinánd kérésére az *Ehrenwerk* – a forrásokban *oesterreichisches ehrenwerkh*, *oesterreichisches werkh*, olykor *Stammbuch*, „*Historibuch*” – a bajor hercegi könyvtárból másodszor Innsbruckba érkezett, azaz 1591 februárja és szeptembere között.¹²⁵ Szövegének leírásában Schrenk is részt vett, legalábbis egy 1596 februárja előtt írt elszámolása szerint.¹²⁶ Noha a forrásokból az tűnik ki, hogy a Miksa számára másolt kötet illuminálásával kezdetben a főherceg udvari festője, Simon Gartner volt megbízva, ebben a feladatban mégsem számolhatunk vele, mivel Schrenk azt is közli, hogy a kapott összeg ellenére a festő a munkával nem készült el.¹²⁷ Gartner neve ezután nem merül fel a mű kapcsán, csak több mint tíz évvel később, 1608. április 19-én kerül elő újból egy ugyancsak Miksa főhercegnek készített másik példánnyal összefüggésben.¹²⁸

A Tiroli Ferdinánd számára megrendelt kötetek, „*zuwai grosse bücher, darinnen die österreichischen historien begrüffen*” illusztrálására 1591. szeptember 14-én, feltehetően az *Ehrenwerk* másodszori kiadásánál a főherceg megbízásából Sigmund von Welsberg tiroli főkamrás szerződést köt Hans Maisfelder festővel. A megrendelés pontosan megnevezi a feladatot: nagyméretű ábrázolások, köztük csaták, tájképek, arcképek, városok leképezését, valamennyit friss színekkel festve, arannyal és ezüsttel díszítve, emellett pecsétek, címerek, valamint „*compartiment*”-ek készítését, mely utóbbiakból a nagyobb méretűekért ugyanannyit kap, mint a nagyméretű pecsét-ábrákért.¹²⁹ A könyvdíszító-elemként nehezen meghatározható „*compartiment*” gyakorlati értelmezéséhez a másolásra szánt müncheni példányra érdemes hagyatkoznunk, hiszen a szerződésben a megbízás részleteinek körülírásakor nyilván annak illusztrációs anyagát vették alapul. Ere-

deti jelentéséből kiindulva¹³⁰ talán az *Ehrenwerk*ben nagy számban előforduló szöveges táblát kell értenünk rajta, amelyekből a műben váltakozva kisebbeket és nagyobbakat is találni, s amelyek – a müncheni példányban – hol papírtekercset imitálnak, hol pedig csak egyszerűbb díszítéssel kereteltek. Ami végül is együttesen azt jelentené, hogy Maisfeldert szerződtették mindazokra a feladatokra, amelyek a szövegrással párhuzamosan, a másoló és az illuminátor munkáját mindvégig összehangolva folytak, tekintve, hogy a többnyire fél vagy negyed oldalt kitöltő ábrázolások, de legfőképp a csaknem minden oldalon többedmagukkal előforduló címerek a szöveg közé ágyazva helyezkednek el. Mivel Maisfelder megbízása mindkét kötetre szólt – kötetenkénti elszámolással –, a teljes mű vezető illusztrátorának őt kell tekintenünk, s erre a későbbi keltezésű forrásokban további támpontokat találunk. 1596. február 6-án Schrenk abból az alkalomból összegzi a neki juttatott addigi kifizetéseket, hogy a festő befejezte a munka első részét.¹³¹ Ezután a második kötet, illetve az azzal azonosítható feladat kapcsán részben kifizetéseket találkozzunk a nevével, egészen 1599. szeptember 27-ig, amikor is a már teljes egészében elkészült és II. Rudolfnak átadott műért a neki járó több mint 954 Gulden hátralékot a Felső-ausztriai Kamarától megkapja.¹³² Mindez pontosan megegyezik azzal a saját későbbi állításával, miszerint nyolc évig dolgozott „an den zwai fürstlichen ehrenwerk, als zwai grossen österreichischen bicher”.¹³³

Maisfelder megbízása a Cod. 8613–8614 jelzettel ellátott bécsi példányra szólt. Ennek mindkét kötete bizonyítottan elkészült, és a mű II. Rudolf császár tulajdonából származik.¹³⁴ Emellett pedig a kötetek illusztrációinak jellemzői elég jól megfelelnek a Maisfelder-szerződésben körülírt feladatoknak. Bennük a nagyszámú figurális ábrázolás, jelenet és látkép minőségben olykor ingadozó, sokszor keményen rajzos, de mindenütt nagyvonalúan dekoratív látványa meglehetősen egységes, és lényegében egy kéz munkájának tűnik – feltehetően segéddel, akiről Maisfelder társaként szintén tudni lehet.¹³⁵ Mindentől formailag némiképp elkülönül a fejezetkezdő és fejezetzáró szövegmezőket, ritkábban szöveg közti feliratokat, illetve teljes szövegoldalakat körbevevő, változatosan kialakított díszítés, az olykor *Rollwerk*- vagy *Beschlágwerk*-keretelést gazdagító manierista ornamentika bravúros motívumkészlete és könnyed eleganciája. A szöveg között elhelyezett és egyszerűbb keretdísszel ellátott nagy mennyiségű tábla mellett az első kötet „előrehaladtával” egyre sűrűbben fordul elő, a másodikban pedig a kötetdíszítés java részét teszi ki a változatos elemekkel dúsan tagolt, könnyed kézzel odavetett, magabiztosan formált groteszk-motívumkincs: a szokásos

puttókkal, hermákkal, fantáziaalakokkal, maszkokkal, madarakkal, virág- és gyümölcsgirlandokkal, égő-füstölő mécsesekkel és fáklyákkal – korizlés szerint „továbbfejlesztve” az illusztrációban amúgy hűen követett müncheni eredeti látványát.

A munkafolyamatról a mester-adatok mellett az első kötetben két helyen előforduló dátumból is tájékozódhatunk. A hatodik könyv bevezető sorait keretelő füzérdíszben, egy évszám bújik meg: 1597.¹³⁶ Ami mindazonáltal a kötet csaknem felét kitevő hatodik rész ornamentális festésének kezdetét datálhatja csak, és az azt készítő festő munkájára vonatkozhat csupán, minthogy a forrásokból tudott adatok szerint a figurális illusztrációk mestere, Maisfelder – ahogy arról szó volt – az első kötettel már 1596 februárjában elkészült.¹³⁷ A műben előforduló másik dátumot az utolsó oldal Schrenk másoló munkáját is magában foglaló felirata tartalmazza, ami ennek a kötetnek a befejezését 1598-ra teszi.¹³⁸ Mindkét évszám ellene mond a forrásadatokból kirajzolódó kronológiának, és így magyarázatot igényel. Az ellentmondás feloldására egyetlen lehetséges megoldás adódik: Maisfelder munkájának végeztével a kötet egy másik festőhöz került, aki a fontosabb, kiemelt szövegmezők *Rollwerk*-, illetve *Beschlágwerk*-formákból alakított keretelését további díszítőelemekkel fejlesztette tovább, majd annak befejeztével a mű első fele Schrenk kötetzáró feliratában egy végső, 1598-as dátumot kapott. Vagyis a gazdag, füzéres keretornamentika egy része e magyarázat szerint esetleg más kéz alkotása lehet.

Az adatokból az derül ki, hogy miután Maisfelder elkészült az első kötettel, azt Prágába vitték a császárhoz bemutatásra. Ezt követően kapcsolódik az illuminátorok sorába a másik mester, Ferdinánd főherceg udvari festője, Georg Fellengibel, akinek neve 1596 végén bukkan fel az *Ehrenwerk* példányaival összefüggésben. Elsőként Maisfelder egy levelében, aki tudatja a Tiroli Kamarával, hogy Fellengibel a mű első kötetében vállalt feladatát már 1596 decembere előtt elvégezte, és erre szóló követelését külön nyújtja be.¹³⁹ A munka természete Fellengibel Felső-ausztriai Kamarához írt beadványából derül ki, ahol címerekről ír, amelyek a főherceg életében elkezdett kötetbe készültek, s amelyekért az összeget Schrenkkel számolta el, továbbá arról, hogy II. Rudolf utasításának megfelelően mindkét könyv festését el kell végeznie¹⁴⁰ – ami az *Ehrenwerk* első kötete után a másodikban való majdani részvételét jelenthette. Mindenesetre ez a forrás segít behatárolni Fellengibel másutt nem tisztázott feladatát: azaz szerepét a Cod. 8613–8614 jelzetű kötetek tetemes mennyiségű címerének kivitelezésében, amin a tudott udvari és városi munkái szerint címerfestőként és kartográfusként is tevékeny fes-

tő¹⁴¹ Maisfelderrel közösen dolgozhatott. Hiszen, mint arról szó volt, ez utóbbi mester szerződött a címerek elkészítésére, ami mindenesetre indokolja, hogy miért ő volt az, aki Fellengibel teljesítményét a kamarának igazolta.¹⁴² 1597 februárjában Fellengibel arról ír Maisfeldernek, hogy két kötetet addig végzett munkáját elszámolta Schrenkkel, kifizetését várja, s ebben festőtársa közreműködését kéri.¹⁴³ Minthogy 1597 elején az *Ehrenwerk*nek még csak az első kötetről lehetett szó, a másik könyv, amelyben Fellengibel részéről ugyancsak címerek kivitelezésével számolhatunk, talán a Miksa főherceg számára készülő másolat volt. Ezen 1591-től kezdődően párhuzamosan folytak az eleinte nyilvánvalóan szövegírást jelentő munkák, ahogyan az Schrenknek a főherceget tájékoztató, Innsbruckban kelt, már említett részletes leveléből is kitűnik.¹⁴⁴

Amikor Schrenk konkrét dátumok, valamint a személyek és feladatok pontos megnevezése nélkül 1597. június 16-án beszámolt Miksa főhercegnek a másolás addigi menetéről, a müncheni eredeti példány már nem volt Innsbruckban. Levelében azt javasolta, hogy a főhercegnek szánt másolatot, amelyet még a müncheni alapján kezdtek el, a továbbiakban a császár (első kötetben már rendelkezésre álló) példánya alapján folytassák, azért, hogy az eredetit, ha majd megérkezik, ne kelljen túl sokáig visszatartani, mivel a bajor herceg a második másolatról nem tud. Jobbnak látta emellett, ha a főherceg kötetén egy titokban tartható helyen dolgoznak – hogy a másolás a bajor uralkodó számára ne derüljön ki. A levél írásakor Miksa titokban készülő példánya nem volt Innsbruckban, minthogy azt a főherceg magával vitte, Schrenk ezért az elküldését kéri azon okból, hogy a császár épp munkában lévő példányával együtt a festő, akivel megalkudott, festeni tudja.¹⁴⁵ Két nappal később már igazolja a kötet hiánytalan átvételét Karl Schurf kufsteini kapitánytól.¹⁴⁶

Az egyes kötetekről és másolatokról, valamint a már folyamatban lévő, illetve még el nem kezdett munkákról csak körülírt módon, utalások formájában tájékoztató, tartalmilag szorosan nem érintkező források így értelmezhetők összességükben, s belőlük arra a következtetésre juthatunk, hogy a Habsburg Miksa számára készülő változat festője részben a császár újból Innsbruckba visszavitt példánya alapján végezte a munkát. Ami arra is magyarázatot ad, hogy miképp került ismét „kézbe” a II. Rudolfnak készült – Maisfelder részéről már „leadott” – másolat, s okot ad azt feltételezni, hogy az ornamentika egy része ekkor került a császárnak szánt mű első kötetébe.

A másolás folyamatára rálátást engedő források azt mindenesetre egyértelművé teszik, hogy a két

készülő példány a munka egy bizonyos fázisában együtt, „egymás mellett” volt, s hogy az első kötet Miksa főherceg számára történő másolásakor – különösen annak második felében – alapvetően a császár példányára támaszkodtak; túl azon, hogy az eredeti mű 1597. október 15. és november 7. közötti újbóli Innsbruckba kölcsönzésével – Rudolf példányának második kötete miatt – a müncheni eredeti ismét rendelkezésre állt. Elsősorban erre hivatkozva mondhatjuk ki az alábbiak által igazoltan és további figyelmet érdemlő érvek mellett, hogy a bécsi Cod. 8614* jelzetű kötet lehet az a változat, amely – 1591-től kezdődően – Miksa főherceg számára készült.

A példányazonosságra alapvetően a magyar korona ábrázolásainak összevetése, illetve annak eredménye ad bizonyító erejű érveket. A példányok „leszármazásának” kimutatásához a magyar felségjelvény ábrázolása különösen megfelelő, mivel müncheni kiindulópontja „tárgyhú” előkép alapján készült. A Bécsben őrzött két első kötet (Cod. 8613 és Cod. 8614*) korona-képeinek formai átvételekben igazolható kapcsolata egyértelműen kitűnik egy olyan „genealógiai” levezetésből, amelyik értelemszerűen a müncheni példány koronaábrázolását tekinti kezdetnek. A korona jellegzetes részleteinek és elemeinek „forráshűsége”, példányok közötti egyezései vagy éppen eltérései megbízhatóan kiadják az átvétel irányát.

Mindenekelőtt azokat a jellemzőket kell felsorolnunk, amelyek a korona mindhárom ábrázolásán azonosak, s amelyek így a történeti tényektől függetlenül is a példányok egymással való közvetlen összefüggését tanúsítják:

- a korona-képek mindegyikének színezése részletekbe menően megegyezik. Egyedüli kivétel a *corona latina* gyöngysorának színe: a keresztpántokat a müncheni példányban, valamint a bécsi Cod. 8614* jelzetűben vörös gyöngysor kereteli, míg a másik bécsi kötet ábrázolásán a gyöngyök színe fehér (a magyar koronán: váltakozva vörös és fehér),

- csak a kétoldali csüngők vannak ábrázolva, azokból is csak 3–3, amelyek mindhárom képen egyező módon oldalra, majd felfelé kanyarodva helyezkednek el (a Szent Koronán: oldalt 4–4, hátul egy csüngő van),

- a karéjos csüngődíszek színe a vörös–zöld–vörös szabályos váltakozásában mindhárom példányon azonos (a Szent Koronán: vörös és zöld színű kövek szabálytalan elrendezésben),

- a *corona graeca* íves csúcscsúszzeire erősített fél-drágakövek, illetve igazgyöngyök nincsenek megörökítve egyik ábrázoláson sem,

- a korona textiltelése mind a három esetben kívül vörös, belül zöld színű,

München, BSB, Cgm 895

2, 5, 9

1, 4, 7

Bécs, ÖNB, Cod. 8613

Bécs, ÖNB, Cod. 8614*

3, 6, 8, 10, 11,
12, 13, 14, 15,
16

Részletegyezések az átvétel irányának jelzésével

1. A corona latina a keresztpántok találkozásánál ívelt vagy ahhoz közelítő
2. A corona graeca belseje körbefutó mustrával (alul félkörívesen kapcsolódó liliomsorral) díszített
3. Zománcképek: a corona graeca középső zománcképén Krisztus trónusa nincs ábrázolva
4. Zománcképek: a corona latina zománcképének apostolfigurája összetett kézzel van ábrázolva
5. Zománcképek: a corona graeca zománcképeinek angyalfigurái félalakosak
6. Zománcképek: a corona graeca két középső angyalfigurája oldalnézetből van ábrázolva
7. Gyöngysorok: a keresztpántokat keretelő gyöngysor színe vörös
8. Gyöngysorok: a corona graeca abroncsát keretelő gyöngysor ritka behelyezésű
9. Oromdíszek: az csúcsos és félköríves elemek ornamentális rajzolattal vannak díszítve
10. Oromdíszek: az elemek csúcsán lévő féldrágakövek csapjának felső végződése nem látszik
11. Csüngők: a karéjos díszek 3 különálló tagból vannak képezve
12. Csüngők: a karéjos díszek mindhárom tagjának közepében pont (csúcspont) van
13. Csüngők: a gyűrű, ami a csüngőket a corona graeca abroncsához rögzíti, nincs ábrázolva
14. Ékkövek: a corona graeca szögletes féldrágakövei téglalap alakúak
15. Ékkövek: a corona graeca féldrágaköveinek befoglalása a kövek formáját követi
16. Kereszt: a keresztszárak egymáshoz kapcsolódása nincs jelezve

8. A Jäger-féle Ehrenspiegel és a Bécsben őrzött másolatok korona-ábrázolásainak „genealógiai” összefüggései

– a korona textiltelítésének külső vonalát mindhárom képen egyöntetűen egy „pótbroncs” kíséri, ami nem található meg egyetlen más korona-ábrázoláson sem,

– a *corona latina* rekeszománccainak száma – nyolc – megegyezik a mai állapottal. Azaz a keresztpántok egy-egy oldalán legfeljebb két zománcképpel számolhatunk, a megőrzítés nézőpontjából az egyiket a Krisztus-ábrázolás takarásában feltételezve. Ha az ábrázolások pontosan adják

vissza az akkori állapotot, akkor ez a tény az apostolok számának nyolcra csökkentését az 1638-ban bekövetkezett sérülésből származó feltételezett átalakításnál korábbi időpontra helyezi,

– a kereszt valamennyi ábrázoláson függőleges.

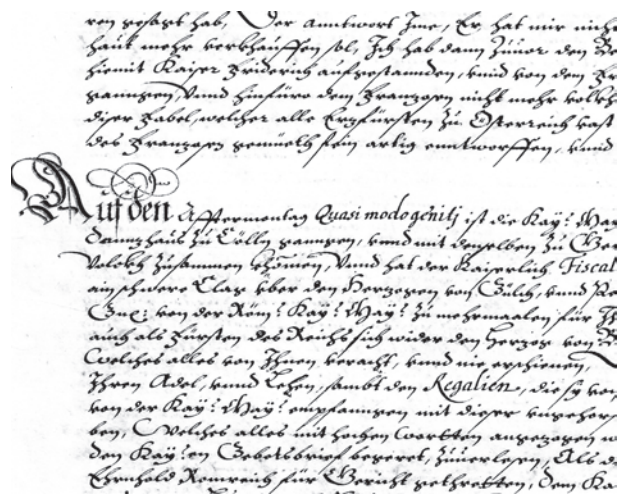
Az egyes korona-képek egyenkénti vizsgálatának is van tanulsága. Az *Ehrenspiegel* müncheni példányában lévő, elsőként készült ábrázoláson több olyan részlet fedezhető fel, ami alapján azt kell gondoljuk, határozott szándék volt arra, hogy

a kódex festőjének a koronáról minél pontosabb és hitelesebb – színes – előkép álljon a rendelkezésére. Ennek az előképnek a készítője nem csak jól ismerte a felségjelvényt, hanem különleges érdeklődéssel és hozzáértéssel végezte feladatát, hogy Jäger számára a magyar Szent Koronát megfelelő pontossággal, „tárgyhúséggel” megörökítse. A müncheni kötetben ugyanis olyan, az ábrázolás egészét tekintve lényegtelen megfigyeléseket találunk rögzítve, amelyek jellemzően ötvöstechnikai szempontúak: ilyenek az abroncs és a csüngők találkozásánál a láncok illesztéséhez használt rögzítőgyűrűk ábrázolása, a *corona graeca* oromdíszekre helyezett ékkövek rögzítőcsapjának „elkalapált” felső végződése, vagy a kereszt vaskos szárainak találkozásánál az illeszkedés módjának, a kapcsolódó szárak plasztikájának a jelzése egy X formával. Mindezek mellett az ékkövek és rekeszzománcok valóságnak közel megfelelő leképezése a korona akkor legpontosabb, leghitelesebb megjelenését garانتálta.

A három ábrázolás jól áttekinthetően összesített további kapcsolatai (8. kép) a forrásokból kirajzolódó szituációt tükrözik azzal, hogy a két bécsi példány nem egyező módon tartalmaz olyan részleteket, amelyek a müncheni változathoz származnak, illetve hogy a korona jellemző motívumainak legtöbbje a két bécsi ábrázoláson megegyezik. Vagyis az *Ehrenspiegel* eredeti példányából a két bécsi másolatba külön-külön kerültek be olyan elemek, amelyek a másokban nem jelennek meg. Mindezzel együtt a motívumátvételek tételelesen kimutatott mennyisége egyértelműen tanúsítja, hogy a korona megörökítésében alapvetően az egyik bécsi példány szolgált mintaként a másikhoz: azaz a Cod. 8613 kötetben lévő korona-kép (5. kép) a Cod. 8614* kötetbeli másolathoz (6. kép), ami Franz Unterkircher állításával szemben az előbbi példány időbeli elsőbbségét igazolja. A Cod. 8614* jelzetű kézirat korona-ábrázolása pedig pontosan szemlélteti mindazt, amit az adatokból a Habsburg Miksa főhercegnek készült másolat kivitelezéséről tudunk: vagyis hogy annak illusztrálásakor részben a müncheni eredeti mű, részben a másik bécsi másolat volt a forrás. Amivel kapcsolatban egy nem magyarázható észrevételt azért tehetünk. Mégpedig azt, hogy a Cod. 8614* jelzetű bécsi kötet korona-képén az *Ehrenspiegel* müncheni példányából közvetlenül átemelt részletek egy helyre koncentrálnának: a festő csak a *corona latina* jellemzőit vette onnan át, azaz a korona felső része kötődik csak a Jäger-féle előzményhez. Ezt fenntartva, csupán egy helyen nincs szoros megfelelés: a Cod. 8614* példányban a keresztpánton a kereszt alatti, apostolt ábrázoló rekeszzománcot csak függőlegesen kereteli gyöngysor, míg a Jäger-kötetbeli koronán az apostol fél

alakja alatt vízszintesen is találunk gyöngydíszítést. Ugyanehhez a részlethez tartozó különbség a kereszt alatti négyzetes zománclap formája, amely a müncheni ábrázoláson sarkosan kiképezve trapézot mutat, míg a Cod. 8614* kötetben a függőleges abroncs vonalával párhuzamos, s ebben a Cod. 8613 kötetben látott megoldással egyezik. A kivitelezés forrásai megengedik, hogy a korona-kép megfestésének idejét legalább a Cod. 8613-as jelzet esetében meghatározzuk. Mint arról szó volt, a kétkötetes példány valamennyi figurális ábrázolása és jelenete a mű illuminálásáról szóló szerződés szerint Hans Maisfelder munkája, ezeknek a kivitelezőjeként az adatok mindvégig őrá szólnak. Munkamenete, valamint az első kötet befejezésének ideje alapján az *Ehrenwerk* hatodik könyvében megörökített magyar korona képe 1596 februárjára készen volt.

Úgy gondoljuk, hogy a két bécsi példány „rang-sorolásában” nem hagyható figyelmen kívül az íráskép sem, ami a kétkötetes változat esetében teljes terjedelemben megítélhető, míg a Cod. 8614* írásmódjáról a kapott egész oldalas scan-másolatok tájékoztatnak (9. kép). A Cod. 8613–8614 írása a müncheni eredetivel azonos *Kanzleischrift*, ellentétben a Cod. 8614* szövegével, amely kurrens, Unterkircher meghatározásában díszítetlen *Kanzleikursive*.¹⁴⁷ Utóbbi amellet, hogy kétségtelenül gyorsabb írásmód, ami végeredményére nézve sem titkolja másolat voltát, a reprezentatív összképet tekintve elmarad a münchenitől és a vele azonos látványt adó másik bécsitől. Azzal együtt, hogy az egyes „könyvek” fejezetcíme arany festéssel kísért, elegáns fekete, lendületesen vezetett kalligrafált írás, fonatos fraktúr iniciálékkal és ezeken az oldalakon finoman kanyargó sorközi díszítményekkel, miközben a Cod. 8613–8614 kötetek kiemelt helyzetben lévő szövegrészeit többnyire soronként váltakozó szí-

9. Részlet az ÖNB Cod. 8614* jelzetű másolatból

10. Miksa császár szülei történetét hallgatja.
Jelenet a Jäger-féle Ehrenspiegelből. 1555–1559. München,
Bayerische Staatsbibliothek (Reprodukció)

11. Miksa császár szülei történetét hallgatja.
Jelenet az Ehrenspiegel 16. század végi másolatában. Wien,
Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8613 (Reprodukció)

12. Miksa császár szülei történetét hallgatja.
Jelenet az Ehrenspiegel 16. század végén készült
későbbi másolatában. Wien, Österreichische
Nationalbibliothek, Cod. 8614*

13. Miksa császár szülei történetét hallgatja.
Jelenet az Ehrenspiegel 1600 körüli másolatában.
Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und
Universitätsbibliothek

nezés vagy aranyozás hangsúlyozza. A Cod. 8614* jellemzői közt Unterkircher feltűnteti, hogy a szöveg több kéztől származik,¹⁴⁸ aminek – ha a kötet egészére nézve így van – ugyancsak van példányazonosságot alátámasztó magyarázata. A Habsburg Miksa főhercegnek szánt másolat – amellyel a kötetet azonosítjuk – forrásaiban Schrenk nem fogalmaz egyöntetűen: van, ahol saját elvégzett munkájáért vesz fel pénzt,¹⁴⁹ majd azt sejteti, hogy a szövegírással mást bízott meg.¹⁵⁰ Valószínűleg mindkét helyzet igaz: a kezdetben saját kezű másolást a titokban készülő, sürgőssé vált szövegírás miatt egy idő után felválthatta a segítséggel végzett munka – a kötet valószínűleg ennek a nyomát őrzi. Végül a példányazonosság melletti érvek közt talán helye van annak a körülménynek is, hogy a Cod. 8614* jelzetűt készítése után mintegy 80 évvel a császári könyvtár állományában regisztrálták, előző tulajdonosára viszont nincs adat.¹⁵¹

A két bécsi kötethez képest lényegesen kevesebb írott anyag áll rendelkezésre az Ehrenspiegel harma-

dik, Drezdában őrzött másolatáról, amelyet a régebbi irodalom a Jäger-féle müncheni eredetivel egykorúnak tart, és 1555-re datál.¹⁵² Az újabb, igencsak szűkszavú említések a mű készítésének idejére nézve vagy nem foglalnak állást,¹⁵³ vagy a 16. század végére,¹⁵⁴ illetve az 1600-as évek elejére teszik,¹⁵⁵ utóbbi esetekben Habsburg Miksa főhercegnek tulajdonítva a megrendelést.¹⁵⁶ Habár maguk a források nem adnak támpontot a példány datálásához, az egyes lapokról kapott képanyag segít a döntésben. Mi több, a kivételes lehetőség, hogy a drezdai, valamint az egykötetes bécsi másolat fotóival most már valamennyi első kötetből rendelkezünk azonos jelenetekről összehasonlításra alkalmas anyaggal, a négy illusztrált példány sorrendjének meghatározását is lehetővé teszi.

Amikor Unterkircher a két bécsi változat egymáshoz való időbeli viszonyát meghatározta, a kötetek kalligrafikus és ornamentális díszítésének összképéből indult ki. Függetlenül attól, hogy a Cod. 8614* példányt tartotta eredetinek a 16. szá-

zad közepéről, a münchenit pedig másolatnak – amit a jelen tanulmány első részében feltárt történeti tények alapjaiban cáfolnak meg –, a kétkötetes változatot a Cod. 8614* példánynál egyértelműen későbbre tette. A bécsi kötetek ezzel ellenkező sorrendjét már a korona-ábrázolások „genealógiája” is igazolta, azonban a négy kötet azonos jeleneteinek összevetéséből kitűnő részletegyezések, s ezáltal a motívumátvételekben követhető filiáció kétségtelenné teszik, hogy az *Ehrenspegel*-példányok a München Cgm 895–896 – Bécs Cod. 8613–8614 – Bécs Cod. 8614* – Drezda Mscr. L.2–L.3 sorrendje szerint követik egymást.

A kötetenként kiválasztott három illusztráció összefüggései mind más szempontból hoznak fel érveket a mondott példánysor mellett. A „Miksa császár szülei történetét hallgatja”¹⁵⁷ témájú jelenetnél a müncheni kötettől elkülönülten azok a jellemzők kísérik végig a későbbi példányok ábrázolásait, amelyek a Cod. 8613 jelzet miniatúrájában bukkannak fel először (10–13. kép). Ilyen a jobbra lévő ajtó plasztikus keretelése, az összegömbölyödve fekvő kutya, az olvasópult formája, a trónus griffet formázó kartámlája, az uralkodó körüli udvarnokok elhelyezkedése, a jobbra állók száma – hogy csak a legszembeütőbb különbségeket, illetve az első bécsi példányból kiinduló egyezéseket érintsem. Ezen túlmenően már azok az azonosságok figyelhetők meg, amelyek a második bécsi – Cod. 8614* – példány és a drezdai között állnak fenn, és különítik el ezt a kettőt az előzőtől. Legszembeütőbb a Cod. 8614*-változattól követhető részletek közt Miksa hermelindisz nélküli megjelenése, palástja és fővege, ahogyan „polgárabb” a tőle balra álló öltözete is, továbbá a felolvasó írnok jellegzetes csúcsos fejfedője és az ajtókeret lényegesen egyszerűsödött plasztikája említendő még, illetve az, hogy a hátsó falon lévő pilaszter elmaradt. Mindemellett a második bécsi példányt a drezdaival összekapcsolja – nemcsak itt, de valamennyi megismerhető ábrázolás esetében – a színek és színárnyalatok részletekbe menő egyezése, már amennyiben ez az elázott, részben kimosódott drezdai miniatúrákról megítélhető.

Tájképként is figyelmet érdemel a másik jelenet: Habsburg Rudolf elfoglalja a Zürich melletti Utliberg várát¹⁵⁸ (14–17. kép). Számunkra azonban inkább amiatt fontos, hogy ennek a miniatúrának a készítésekor hasonló szituációt feltételezünk, mint ami a magyar korona második bécsi ábrázolásának részlet-átvételeiből is kitűnik: azaz, hogy a Cod. 8614* jelzetű második bécsi kötet festőjének mintaként egyaránt rendelkezésére állt Rudolf császár példánya (Cod. 8613), valamint a müncheni Jägerféle eredeti. A miniatúra két helyről származó részelei azután változtatás nélkül kerültek át a drezdai

kötet illusztrációjába, amit a két bécsi ábrázolás közötti megfelelést is bizonyítva olyan mozzanatok mutatnak, mint a várkastély és a várhegy azonos kiképzése, a hegyoldal jobb oldalának fái, illetve a mögöttük megnyíló táj. Közvetlenül a müncheni példányból ered viszont a Cod. 8614* ostromképén a várkapuban álldogáló két katona s kevéssel lejjebb az úton feléjük futó kutya, amelyeket az előző bécsi változaton nem találunk meg. E zsánerelemek, alátámasztva a korona-ábrázolásnál mondottakat, megerősítik a Cod. 8614* kötet készültkör a két előkép egyidejű jelenlétét, újfent bizonyítva ezzel, hogy a példány a Miksa főhercegnek készült másolattal azonos.

Minden eddiginél fontosabb információértéke van az I. Rudolf német királyt, római császárt hetvenéves korában mutató egész oldalas képnek, ami a Cod. 8614* kötetből, valamint a drezdai változattól ismert illusztrációk közül a legjobban különbözik előzményeitől¹⁵⁹ (18–21. kép). A teljes egyezés mellett a nyilvánvaló eltérés a müncheni és az első bécsi példánytól a legegyszerűbben igazolja a kötetek általunk javasolt sorrendjét, valamint azt, hogy az illusztrációk fejlődésében a két bécsi példány között egy határozott, egy irányba mutató váltás van. Az uralkodó a müncheni és az első bécsi kötet ábrázolásán teljes vértzetben, hermelines palástban, kezében tartott országalmával és felemelt karddal jelenik meg, míg a második bécsin, valamint a drezdai nem visel páncélt, vállán díszítetlen palást van, és egy olyan északi reneszánsz viseletben látjuk őt, ami a 15. század közepére jellemző. Csupán a ruhájának felső részén kapocsként sorakozó sasok ábrázolásával kap helyet megjelenésében egy csekély heraldikai reprezentáció. A jogart és az országalmát kézben tartja, egyenes kardja pedig kardtartó övéről függ le egészen szokatlan módon, középen. Hogy az öltözet megformálásában az ábrázolás szándékoltnak historizál, vagy legalábbis „korhú” kíván lenni, az eléggé egyértelmű, de hogy a Cod. 8614* festője e jelenetnél miért hagyta el a korábbi példányok Rudolf-képére jellemző és a korban megkívánt hadvezér uralkodó-ikonográfiát, arra nem tudunk magyarázatot. Mivel sem a második bécsi kötet, sem a drezdai változat uralkodóportréi közül nem rendelkezünk más ábrázolás fotójával, nincs mód megítélni, hogy a másolás csak itt tér el az előképtől, vagy valamennyi történelmi alak esetében a historikumhoz való viszonyt érintő váltásról beszélhetünk.¹⁶⁰

A miniatúrák példányok szerinti összevetése két dolgot egyértelműen tisztázott. Egyfelől, hogy a második bécsi kötet – Cod. 8614* – a többi ismert másolattal szoros összefüggésben készült, vagyis – ellentétben Unterkircher megállapításával – nem lehet korábbi, mint a müncheni *Ehrenspegel* 1589. évi első

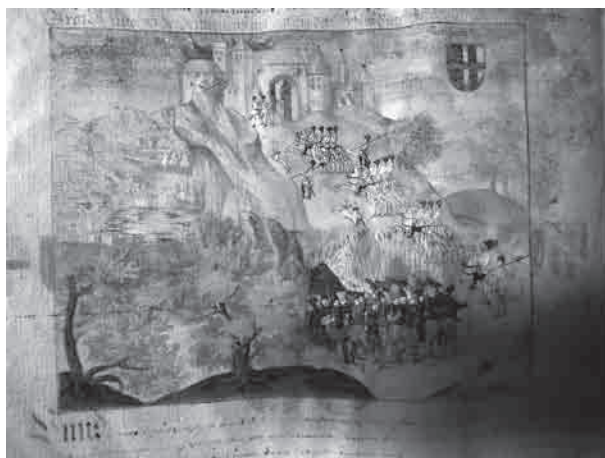
14. Habsburg Rudolf elfoglalja Utliberg várát.
Jelenet a Jäger-féle Ehrenspiegelből. 1555–1559.
München, Bayerische Staatsbibliothek (Reprodukció, részlet)

15. Habsburg Rudolf elfoglalja Utliberg várát.
Jelenet az Ehrenspiegel 16. század végi másolatában.
Wien, Österreichische Nationalbibliothek,
Cod. 8613 (Reprodukció)

16. Habsburg Rudolf elfoglalja Utliberg várát.
Jelenet az Ehrenspiegel 16. század végén készült
későbbi másolatában.
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8614*

17. Habsburg Rudolf elfoglalja Utliberg várát.
Jelenet az Ehrenspiegel 1600 körüli másolatában.
Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und
Universitätsbibliothek

kikölcsönzésével induló másolási folyamat, másfelől, hogy előképe volt a drezdai példánynak. Ezzel lényegében beigazolódott, hogy a Drezdában őrzött mű is Innsbruckban készült, amit az újabb irodalom eddig a kötet ismerete nélkül csupán feltételezett.¹⁶¹ A két változat összefüggését erősíti, hogy a drezdai példány írása a Cod. 8614*-hoz hasonlóan kurrens, vagyis ebben is követi az előképet. A rendelkezésre álló illusztrációk alapján úgy ítéltető meg, hogy a bécsi kötetnél lényegesen visszafogottabb, egyszerűbb kivitelben készült, a fejezetkezdeteknél nélkülözve mindenfajta díszítést, így a címek szövegében a színezést vagy az aranyfestést is. Vagyis szerényebb külleme miatt is viszonya a második bécsi példányhoz egyértelműnek tűnik.

Az illusztrációkból kirajzolódó összefüggések is alátámasztják azt, amit már az előbbiek alapján is kimondtunk, hogy a Cod. 8614* a Miksa főhercegnek másolt és a forrásokban az 1590-es évek elejétől adattolt példánnyal azonos. Maga a készülő mű Schrenk leveleiben, illetve az általa felügyelt elszámolásokban¹⁶² többször felbukkan, azonban a kivitelező mester neve nélkül, vagyis őt az *Ehrenspiegel* másoltatásával kapcsolatos innsbrucki kamarai forrásokban sehol nem találjuk említve. A kötet azonban szignált, mint szó volt róla, bizonyos Johannes Schreyer névvel ellátott, amely név halványan és rosszul olvashatóan (s korántsem az eddig közölt felerősített formában, l. 7. kép), de a mű megadott helyén jelzi őt. Annak ellenére, hogy egyelőre nem ismerjük kilétét,

18. A hetvenéves Rudolf császár ábrázolása a Jäger-féle Ehrenspiegelből. 1555–1559. München, Bayerische Staatsbibliothek (Reprodukción)

19. A hetvenéves Rudolf császár ábrázolása az Ehrenspiegel 16. század végi másolatában. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8613 (Reprodukción)

és nem tudjuk adathoz sem kötni, el kell fogadjuk a létezését, esetleg Miksa főherceg körébe kapcsolva, főképp mert munkája már a megismerhető részletek alapján is udvari színvonalat képvisel.

A példány datálásában sem lehetünk sokkal biztosabbak. Annyit mindenesetre tudunk, hogy a Miksa főherceg számára megkezdett másolói munka 1602-ben még zajlott, továbbra is Schrenk megbízatásaként, aki 1602. július 29-én írt levelében még mindig attól fél, hogy a másolás ténye a bajor herceg számára kiderül.¹⁶³ Ezzel együtt a müncheni példány 1602-ben újból megérkezik Innsbruckba,¹⁶⁴ de hogy a festők közül ki dolgozik vele s milyen céllal, arról a források nem közölnek semmit. Csak feltételezni lehet, hogy a Cod. 8614* – vagy annak nem ismert második kötete – lehetett ekkor munkában. Mindenesetre az eredeti mű 1611-ben még Innsbruckban van, és a munka elhúzóására hivatkozva Miksa főherceg a visszaadás elhalasztását kéri.¹⁶⁵

Az *Ehrenwerk* illusztrátoraként számon tartott harmadik festő, Simon Gartner neve 1608. április 19-én úgy bukkan fel a forrásokban, hogy a tiroli kormányzóság utasítja a Tiroli Kamarát, hogy Gartner és Schrenk kapja meg a munkájukhoz szükséges papírmennyiséget.¹⁶⁶ Mivel a második bécsi másolat

festője a szignatúra szerint Schreyer lehetett, a Gartner részvételét említő adat egy másik példányra kell, hogy vonatkozzon. Mint arról szó volt, évekkel korábban Miksa főhercegtől Gartner egyszer már megbízást kapott a müncheni eredeti mű képanyagának lemásolására, de a feladatot akkor nem teljesítette.¹⁶⁷ Neve 1608-ig nem kerül elő a munka során, viszont a legkésőbbi változatnak tartható drezdai példány nagy valószínűséggel az ő dokumentált illusztrátori tevékenységének eredménye lehet – csak épp már az 1600-as évek első évtizedéből.¹⁶⁸ A Drezdában őrzött mű sorsa Moritz Wilhelm von Sachsen-Zeitz (1664–1718) könyvtáráig követhető vissza, ahonnan a herceg halála után a drezdai Királyi Könyvtárba került.¹⁶⁹ Noha Moritz Wilhelm herceg vásárlás útján szerezte meg, a példány fekete bőrkötésén lévő vésett Habsburg-osztrák címer ez esetben is a Habsburg családi eredetet igazolja.¹⁷⁰

8. A Szent Korona Sigmund von Birken nyomtatott Ehrenspiegelében

A kéziratos másolatok elkészítésével az *Ehrenspiegel* „sokszorosításának” története nem ért véget. A mű

20. A hetvenéves Rudolf császár ábrázolása az Ehrenspiegel 16. század végén készült későbbi másolatában. Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8614*

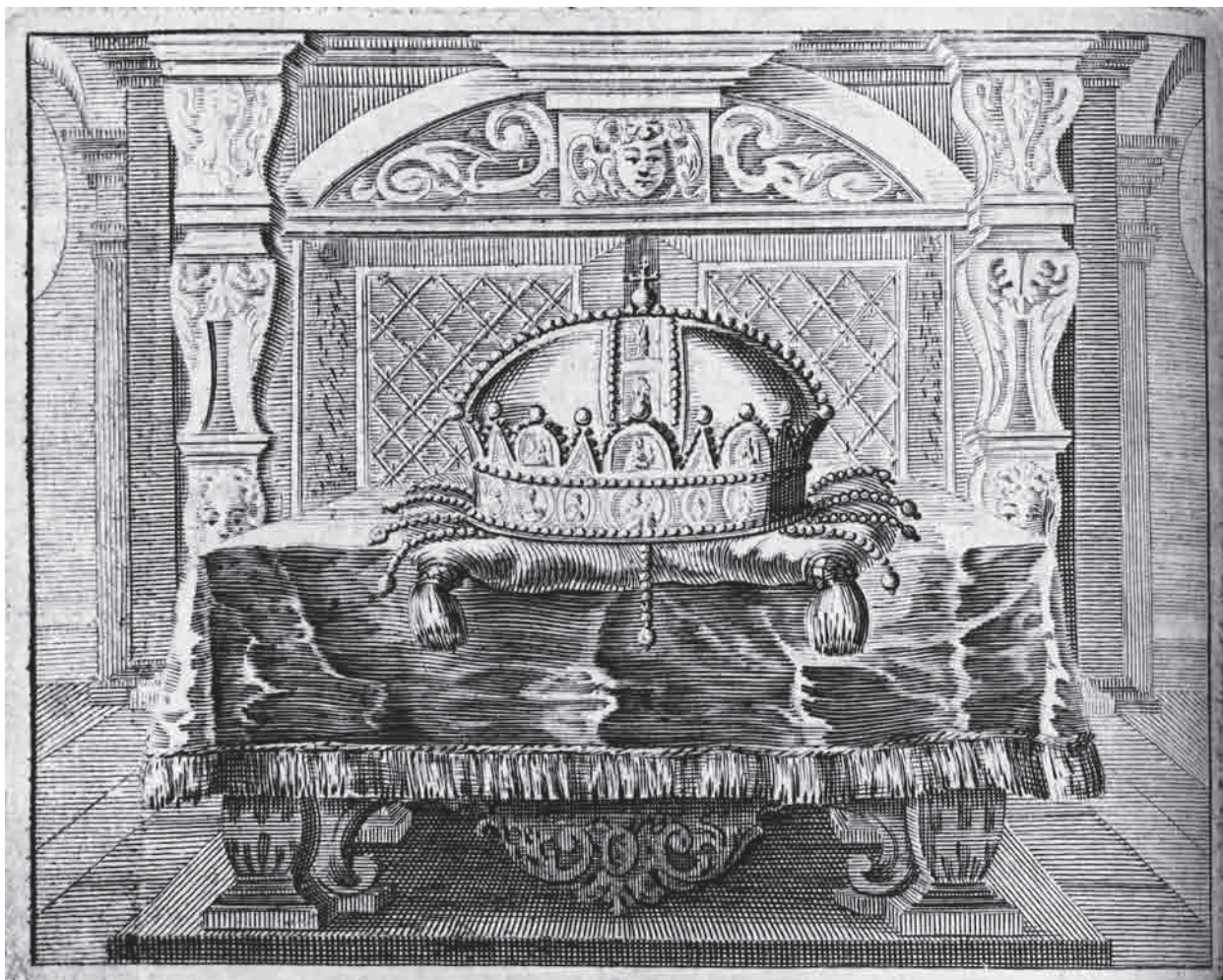

21. A hetvenéves Rudolf császár ábrázolása az Ehrenspiegel 1600 körüli másolatában. Dresden, Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek

1668-ban jelentősen átdolgozott, rövidített és „megújított” formában nyomtatásban is megjelent Michael és Johann Friedrich Endter kiadásában Nürnbergben.¹⁷¹ A kezdeményezés I. Lipót császáré volt, aki az 1660-as évek elejétől kezdve szorgalmazta, hogy a dinasztikus reprezentáció szempontjából különösen értékes Habsburg-családtörténet minél szélesebb körben ismertté váljon.¹⁷² A kiadott változat az eredeti elképzelés szerint a kéziratot másolta volna, azonban Endterék szükségesnek látták a szöveg modernizálását, amire Sigmund von Birken költőt, a nürnbergi Pegnesischer Blumenorden irodalmi társaság tagját, későbbi vezetőjét tartották a legalkalmasabbnak, különösen mert bécsi kapcsolatai révén írói tevékenysége az udvar előtt sem volt ismeretlen.¹⁷³

Lipót császár a kiadás gondozásához Directort rendelt, Johann Baptist Suttinger kancellárt, akinek halálát (1662) követően Johann Wilhelm Mannagetta historiográfus, matematikus, a császár orvosa, majd 1666-tól Peter Lambeck császári könyvtáros, a Hofbibliothek igazgatója töltötte be ezt a tiszteket. Fő feladatuk a készülő szövegváltozat folyamatos kontrollja, a tartalmi korszerűsítés felügyelete volt. Birken modernizálása ugyanis nem csak a nyelvezetet érintette, de a kötet szerkezetet

is, figyelembe véve a kronológiai áttekinthetőséget mint új szempontot, valamint tartalmi módosításokban az elbeszélés újragondolt hangsúlyait. Az udvar iránymutatását követve az átvétel során Birkennek meg kellett őriznie azokat a részeket, amelyek nem fordulnak elő más történeti munkákban, és ki kellett hagynia a Habsburg-házhoz szorosan nem kötődő eseményeket. Amihez viszont nem mindig tartotta magát, sőt, a kéziratban nem szereplő, de általa fontosnak ítélt, gyakran a Habsburg családdal kapcsolatban nem lévő történeteket is beemelt írásába. I. Lipót érdeklődését a készülő munka iránt jelzi, hogy a császár egy idő után engedélyezte az Ehrenspiegel Bécsben lévő kötetének Nürnbergbe vitelét az íráshoz szükséges további történeti művekkel együtt. A rendelkezésre bocsátott példány a Cod. 8614* jelzetű, egy kötetben fennmaradt változat lehetett, legalábbis az író, valamint Mannagetta és Lambeck 1663 tavaszától folytatott levelezése szerint. Ekkor ugyanis Birken már az I. Miksa császár korát tartalmazó második kötet holléte után érdeklődött, amely a Hofbibliothekban nem volt fellelhető, így az akkor még Ambrasban őrzött kétkötetes (Cod. 8613–8614) példány második kötetéről készítettek egy szövegmásolatot a

22. A Szent Korona Sigmund von Birken: Spiegel der Ehren... c. művében. Nürnberg, 1668.
Budapest, MTA Könyvtár és Információs Központ, Kézirattár

23. A Nádasdy-Mausoleum címlapjának részlete.
Nürnberg, 1664. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum,
Történelmi Képcsarnok

24. Schödel Márton Republica et Status Regni Hungariae
c. művének címlap-részlete a magyar koronával.
Leiden, 1634. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár,
Régi Nyomtatványok Tára

25. A Nádasdy-Mausoleum címlapjának korona-részlete
Patrona Hungariae alakjával. Nürnberg, 1664.
Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnok

26. A korona részlete Patrona Hungariae alakjával
Sigmund von Birken: Spiegel der Ehren... c. művében.
Nürnberg, 1668. Budapest, MTA Könyvtár és Információs
Központ, Kézirattár

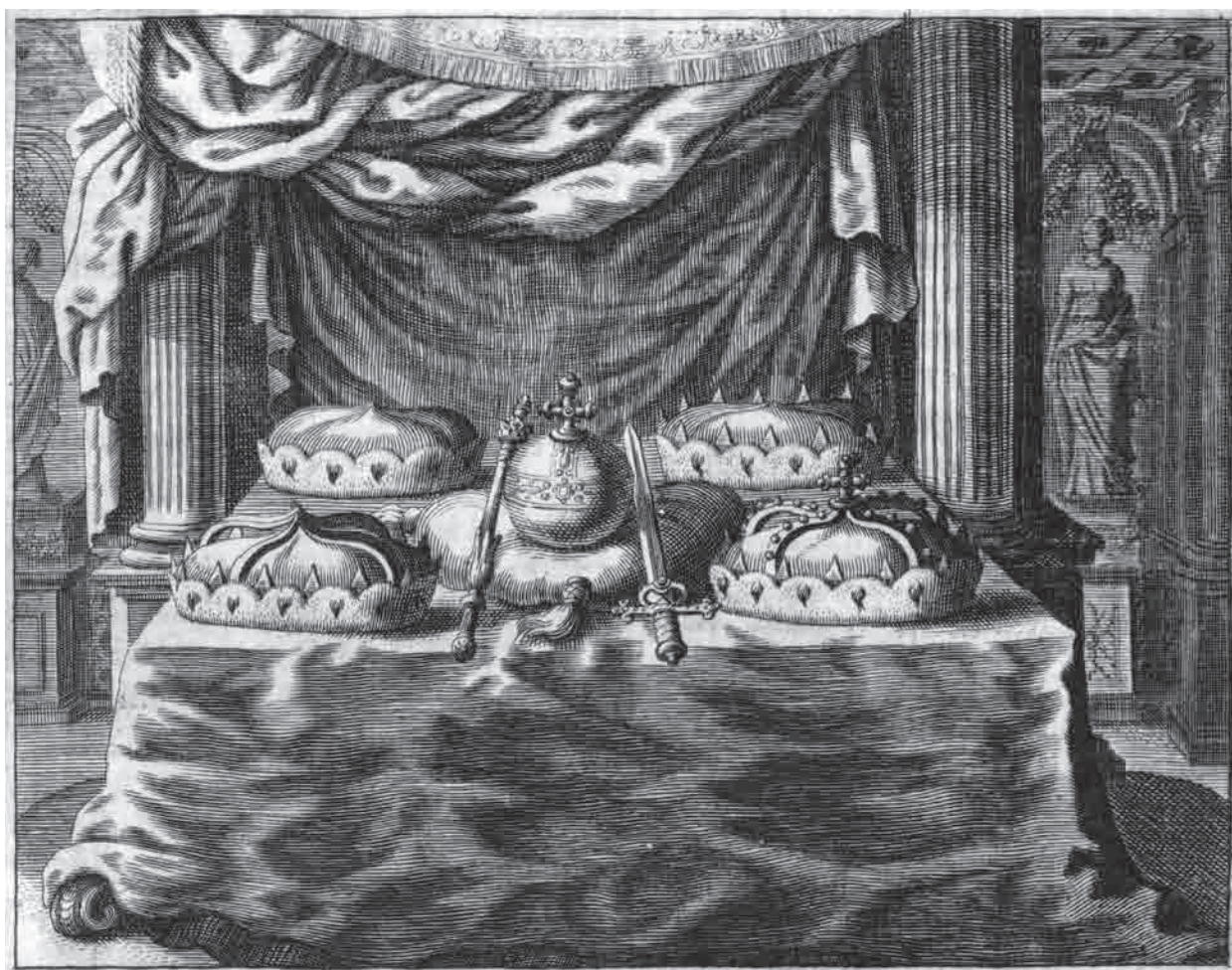
számára, mivel magának a kéziratban lévő változatnak az elküldését Lambeck nem engedélyezte.¹⁷⁴

A teljes bécsi kétkötetes példánnyal oldalszámra közel azonos¹⁷⁵ Birken-mű képanyagán a mondottak pontosan tükröződnek. A nyomtatott kiadás ugyanis a kézirathoz képest nagyságrendekkel kevesebb illusztrációt tartalmaz: mindössze 53 jelene-tet, csataábrázolást, városlátképet és síremléket, 31 portét, néhány térképet, valamint az előzmények-hez viszonyítva lényegesen kisebb számban címert. Ráadásul mindezek túlnyomó többsége a mű Nürnbergbe eljuttatott első kötetéhez kapcsolódik, amit az magyaráz, hogy a második kötetéről Birken és a kiadó csak egy alkalmilag készült szövegmásolatot kapott. Még szerényebb az a képanyag, ami ténylegesen a kéziratot változatból ered, vagyis amely-nél a nyomtatott kiadvány metszője a bécsi előképet vette mintának: ez csupán 10 illusztrációnál fordul elő.¹⁷⁶ Valamennyi a Habsburg-házhoz, felemelke-désük történetéhez kapcsolódik, leszámítva egyet, a magyar Szent Korona képét (22. kép). Ráadásul a nyomtatott mű a kéziratból a magyar koronán kí-vül a felségjelvények közül csak az *Erzherzogshut* „fejlődésének” ábrázolását vette át, de a Jäger-féle *Ehrenspegel*ben, valamint bécsi másolatában még megtalálható osztrák koronázási jelvények¹⁷⁷ már nem kerültek be Birken kötetébe.

Nehéz egyértelműen meghatározni az igazi okát annak a kitüntető érdeklődésnek, amit Birken és rajta keresztül az illusztrálásról gondoskodó kiadó

a magyar korona iránt tanúsított. Mert az, hogy a kéziratból átvett néhány, nyilván fontosnak tartott ábrázolás közé a magyar felségjelvény is felvé-telt nyert, s ráadásul úgy, hogy az osztrák királyi inszignia egyidejűleg kimaradt, a magyar korona és országai megkülönböztetett szerepét jelzi a mo-narchia kialakulásának történetében. Legalábbis a kötet tartalmát erőteljesen formáló Birken és kiadó-ja megítélése szerint. Ezt Birken Magyarország felé irányuló írói érdeklődése¹⁷⁸ mellett minden bizony-nyal erősen befolyásolta a kevéssel korábban meg-jelent, illusztrált magyar történeti mű, a Nádasdy-*Mausoleum* is, amelyet ugyancsak Michael és Jo-hann Friedrich Endter adott ki 1664-ben, s amely-nek latinból németre átültetett szövege ugyancsak Birkentől származik.¹⁷⁹ Az összefüggés azért is ké-zenfekvő, mert még bizonyos mértékű egyidejűség-re is gondolhatunk a két munkában.

Inge Friedhuber idézett tanulmányában a di-rektorok és Birken levelezése alapján rálátást en-ged a munkafolyamatra is. Eszerint Birken ahogy elkészült egy nagyobb résszel, Bécsbe küldte vé-leményezésre, s mihelyt az udvar *placet*-jével egy „könyv” szövege összeállt, ment a kiadónak nyom-tatásra.¹⁸⁰ Azaz a kötet nyomdai munkálata – s nyilván az illusztrációs anyag előállítás is – folya-matos volt. Az első öt könyv Mannagetta direktor-sága idején lényegében elkészült, s amikor 1666-ban Lambeck átvette a feladatot, az ötödik könyv jelentős előrehaladtával a munka voltaképp már a

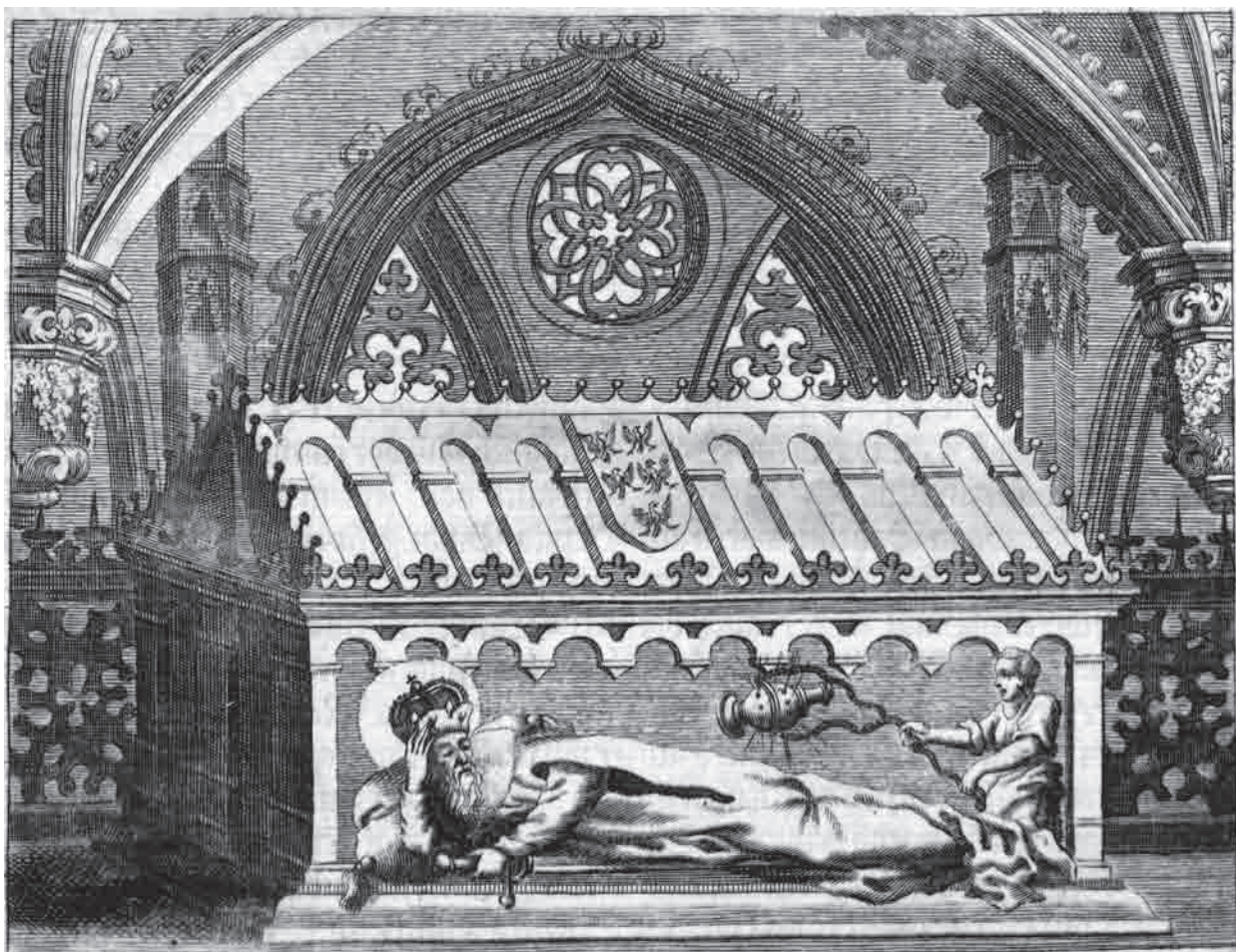

27. Az Erzherzogshut változása Sigmund von Birken: Spiegel... der Ehren c. művében.
Nürnberg, 1668. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára

hatodiknál tartott.¹⁸¹ Birken művében a magyar korona az ötödik könyv 17. fejezetében található.¹⁸² Ha nem is épp akkor, de kevéssel előtte került ki a nyomdából a Nádasdy Ferenc országbíró költségén és megbízásából megjelent *Mausoleum*, amelynek címlapján a magyar korona képe tartalmilag is megújulva kapott helyet (23. kép).

Ha a két kötet korona-illusztrációit összevetjük, egyértelművé válik, hogy az *Ehrenspiegel* nyomtatott átdolgozása nem a bécsi kézirat korona-képének alapformáit és részleteit vette át, jóllehet maga a példány, benne az ábrázolással Birken, illetve a nürnbergi változat előkészítői/metszői számára rendelkezésre állt. A kiadó azonban ezen a téren is „aktualizált” és korszerűbbnek tekintett mintához nyúlt, amikor a *Mausoleum*-címlap ábrázolását választotta előképnek. Amit nemcsak a felségjelvény lapos ívben meghúzott formája alapján állíthatunk – tekintve hogy Révay Péter traktátusának 1613-ban megjelent koronája, illetve annak részben javított derivátumai¹⁸³ formájukban is jelentősen különböz-

nek a Birken-műben láthatótól –, hanem a *corona graeca* abroncsának középső ábrázolására is hivatkozva. A *Mausoleum* és a Birken-mű korona-ábráján a Krisztust mutató félköríves csúcsdísz alatti medaillon mindkét esetben a gyermeket tartó Mária, *Patrona Hungariae* alakját foglalja magában¹⁸⁴ (25–26. kép). Ott helyezkedik el, ahol a Révay által közölt metszeten és utólagos változatain a könyvet és bárdot tartó Mátyás apostolt látjuk. Az ikonográfiai váltás a politikai körülmények és a megrendelői nézetek változásáról egyaránt szól. A *corona graeca* középtengelyébe helyezett Mátyás apostol Révay tisztelgő gesztusa volt a korona akkori tulajdonosa, II. Mátyás előtt,¹⁸⁵ míg a *Patrona Hungariae* ugyanezen a helyen a kiadás mecénása, Nádasdy országhelméleti nézeteit fejezte ki, aki a nemzet egységét a katolikus hit összetartó erejében látta biztosított-nak. A magyar koronára helyezett Mária gyermekével mindenesetre ekkor még egyedül a *Mausoleum* címlapján volt megtalálható, így a részlet átvétele egyértelmű kapcsolatot mutat, ami a kötet haszno-

28. Szent Lipót síremléke Sigmund von Birken: Spiegel der Ehren... c. művében.
Nürnberg, 1668. Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, Régi Nyomtatványok Tára

sulását igazolja – de nem egyetlen példaként. Még egy helyen tapasztaljuk, hogy Birken művének illusztrálása során a metsző az Endterék által frissen kiadott magyar királytörténet képanyagából merített: az *Ehrenspiegel* III. Frigyes korát elbeszélő részének egyik jelenetén az uralkodó pontosan olyan módon kiképzett trónuson ül, mint Albert király a neki szentelt *Mausoleum*-ábrázoláson.¹⁸⁶

Az Endter-kiadó és talán Birken hitelesség iránti igénye érhető tetten abban, hogy láthatóan nem egyetlen előképet tekintettek támpontnak a korona megformálásához. A nyomtatott mű ábrázolásának egyik sajátos részlete jól beazonosítható további mintaképről tanúskodik, egy olyan képi előzményről, amely nem Nádasdy és feltehetően nem is magyarországi kapcsolatok révén jutott el a kiadóhoz. Schödel Márton strassburgi egyetemet járt pozsonyi humanista tudós politikaelméleti „kézikönyvről”, pontosabban címlapjának korona-képéről van szó, amely 1634-ben Leidenben, az Elzevir-officina kiadásában látott napvilágot, s ami főképp Európa protestáns területein vált ismertté azzal, hogy az

akkori magyar politikai gondolkodást Révay Péter elméletén keresztül mutatta be¹⁸⁷ (24. kép). Mind Schödel, mind Birken művében azt tapasztaljuk, hogy a korona-csüngők gyöngysorának végét egy nagyobb gyöngy alkotja, ami után egy egészen kicsi gyöngyszem zárja sort. A csüngőknek ez a kiképzése valamennyi eddig ismert korona-ábrázolás közül egyedül a Schödel-mű címlapján és Birken kötetében található meg. Amivel egyértelműen beigazolódik, hogy a kiadó nyilván tudatosan több, önállóan beszerzett forrást is tekintetbe vett a Szent Korona minél pontosabb képének megalkotásakor.

A nürnbergi kiadványban egy valósnak ábrázolt helyszín környezi a koronát. Bársonyterítővel letakart asztalon, bársonypárnán nyugszik – jóllehet nem igazodik a tárgyak tényleges arányaihoz –, ugyanolyan módon oldalra kanyarodó csüngőkkel, mint az *Ehrenspiegel*-kéziratok mindegyikében. Mögötte két nagy pántolt ajtószárnyal ellátott, egész falszakaszt kitevő szekrény áll, amelyet fent íves mezőben fülkagyló-ornamens és faragott angyalfej díszít, két oldalon pedig akantuszleve-

les, puttófejes, bábos tagolású faragott pilaszter kerettel. Egy keveset a helyiségből is látunk: egy alacsonyról induló boltozattal kiképzett és kerek felső ablakokkal megvilágított kis termet. Nagyon csábító a helyzet, hogy a metszetben képi forrást látva új ismeretekkel gazdagítsuk a Szent Korona őrzéséről tudottakat. Hogy az angyalfejjel díszes bútordarabban az „angyali korona” tárolását szolgáló „korona-szekrényt” feltételezzük, és az inkább felsőbb szintekre lokalizálható kerek ablakos helyiségben pedig azt a biztonságosnak tűnő kis termet, ahol elhelyezést kaphatott. Főképp mivel tudható, hogy a pozsonyi királyi várpalota egyik, az elmúlt esztendőben restaurált tornya, az ún. Koronatorony szolgált 1608-tól kezdve a koronázási jelvények őrzésére.¹⁸⁸ Azonban nem tehetjük, mindaddig, amíg más forrásból nem kapunk megerősítést. Ugyanis sokkal több ok van azt gondolni, hogy a Birken-kötet – az említett többi illusztrációhoz hasonlóan itt is névtelen – metszője¹⁸⁹ a koronához illő reprezentatív elemek felhasználásával csupán megfelelő „látványt” kreált. Ahogyan az *Ehrenspegel*-kéziratral egyező többi ábrázoláson is azt látjuk, hogy a tárgyhoz illő fiktív helyszíni elemek szituációteremtő vagy korjelző szerepben mindenütt a képi narratíva részeként jelennek meg. Ez történik az *Erzherzogshut* háromszáz év alatt végbement változását egyetlen metszeten bemutató felségjelvényekkel: dús drapériával körütekert oszlopokkal alkotott baldachin emelkedik föléjük, szobordíszes, tágas csarnokba helyezve¹⁹⁰ (27. kép), ahogyan historizáló módon „korhú” az a magát gótikusnak mutató templombelső is, amely Szent Lipót tumbájának helyszínékként lett „megörökítve”¹⁹¹ (28. kép). Mondanunk sem kell, hogy az *Ehrenspegel* kéziratos példányaiban a felsoroltak mindenfajta tárgyi kiegészítés vagy környezet nélkül láthatók. Így a Szent Korona esetében is legfeljebb arról lehet szó, hogy a Pozsony várbeli őrzésre vonatkozó esetleges ismeretek alapján a metsző egy kis „történelmi levegőt” adott a magyar felségjelvény sorsáról szóló elbeszélésnek.

Birken az *Ehrenspegel* 1668. évi kiadásában nemcsak a Szent Korona képét aktualizálta a kiadása alapjául használt bécsi kódexben található változathoz képest. Komoly klasszikus műveltséggel rendelkező tudósként az 1463. nyári eseményekkel kapcsolatban Jäger egykori szövegét is alaposan javította, miként ezt számtalan helyen megtette az egész műben, igen jelentős módosításokat és számottevő kiegészítéseket végezve azon, valójában szinte új művet alkotott – ahogy erre a kutatás már régóta felhívta a figyelmet.¹⁹² A korona-visszaadás történetét érintő korrekciója mégsem elsősorban a Birken-filológia, hanem a magyar korona kutatása miatt fontos számunkra. Ez

ugyanis – noha elsőre furcsának tűnik – alapvetően érinti a Szent Korona ez ideig legkorábbinak tartott sérülése kérdéskörét. Ezzel kapcsolatban a legfrissebb irodalom a következőket állítja: „A középkorból csak egyetlen, kisebb sérülésről van biztos adat: az abroncs hátsó részén hajdan található volt ékkő megrepedéséről, amit II. Mátyás végül 1608-ban levetetett”, és hozzátehetjük: a ma látható nyolcszögletű zafírra (29. kép) cseréltette azt; illetve „Pálóczy László éppen ennek alapján ismerte föl 1463-ban III. Frigyes császárnál a koronatulvajlás kieszelője – Luxemburgi Erzsébet királyné, Habsburg Albert özvegye – által zálogba tett Korona eredetiségét, amikor Hunyadi Mátyás azt visszaváltotta.”¹⁹³

Bár a fenti megállapítást teljes koronairódmunka osztja,¹⁹⁴ mégis érdemes e kérdéskört gondosabb filológiai vizsgálat alá vonnunk. Annál is inkább, mert – miként a fentiekben megismerhetjük – Pálóci koronafelismerésével kapcsolatban sem Bonfini, sem őt követve Jäger nem említette a hátsó abroncs uralkodóképei közötti, egykori ovális ékkő repedtségét. Noha – mint okleveles forrásból is tudjuk¹⁹⁵ – az országbíró valóban jelen volt a bécsújhelyi tárgyalásokon, a Bonfini által is csupán korabeli hírek alapján rekonstruált történet szavahihetősége bizonytalannak tűnik. Ám ha el is fogadjuk hitelességét vagy információinak akár egy részét, akkor is igen tanulságos továbbhagyományozódását Birken *Ehrenspegel*éig nyomon követnünk. Az alábbiakban tehát Bonfini latin szövegét és magyar fordítását, majd az 1545. évi német kiadást és Jäger vonatkozó sorait vesszük számba:

„Ladislaus [ti. Pálóci László országbíró] *accitus veram sacramque coronam primo obtutu signo quodam recognovit*”,¹⁹⁶ illetve ugyanez Kulcsár Péter fordításában:

„Az odahívott László [ti. Pálóci László] egy bizonyos jelből első pillantásra felismerte a valódi és szent koronát”,¹⁹⁷ majd Hieronymus Boner 1545-ben megjelent német fordításában:

„Der Landtherr Laßle [ti. Pálóci László] *hat die heilig kron im ersten amblick by irem sonderen gemerck erkennt*.”¹⁹⁸ Végül pedig Jäger Habsburg *Ehrenspegel*ének elbeszélésében:

„Wie disem herrn Laßle Palatino die Haylig Hungarische Crone furgepracht, do hatt er zur stundt dieselben inn sein hand genommen, und nach den zwelff runden ancyliá und schiltlin gesehen, und als er die haimliche gemerck unnd warzaychen, welche auß rath Mamirii gemacht worden, ersehen, unnd onzweyffentlichen geglaubt, das dis die recht Haylig Hungarische Crone, so vom himmel kommen, gewesen etc.”¹⁹⁹

Miként fenti szövegkiemeléseink jelzik, az eseményekkel közel egykorú Bonfininál szó sincsen a hátsó abroncs ékkövének repedt voltáról, pusztán egy bizonyos jelről, amelyet azonban sem ő, sem

a szövegét – mint láthattuk – félreértő augsburgi történetíró konkrétan nem nevezett meg, noha az utóbbi a már említett tizenkét pajzsot is a magyar koronára helyezte. Az eseményt részletesebben leíró egyetlen forrás, Bonfini krónikája alapján tehát nem állapítható meg, hogy ha az általa elmesélt történet igaz, akkor mi lehetett 1463-ban a Szent Korona egyik legfőbb ismertetőjele. Mivel azonban Pálóci országbíró korábban királyi ajtónállómesterként szolgált, így talán valamelyik előző uralkodókoronázás (1438: Albert, 1440: V. László) alkalmával, esetleg még Luxemburgi Zsigmond uralkodása idején vagy látta magát a felségjelvényt, vagy tudott valakitől különleges jellegzetességéről. Ilyen bőséggel akad a koronán: akár keresztje, akár drágakövei vagy akár jellegzetes zománclemezei.

A kérdés még érdekesebbé válik, ha megvizsgáljuk, hogy a Szent Korona történetének első összefoglalója, Révay Péter mit ír ezen eseménnyel kapcsolatban 1613-ban megjelent nevezetes művében (*De Sacrae Coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissime brevis Commentarius*):

„Ladislaus Palochi vir aetate gravis ad recognitionem coronae accitus est, duas quippe ad similitudinem verae, fabricatas coronas apud imperatorem existere, rumor quiddam increbuerat. Agnita ergo ex indicio quodam per Palocium genuina corona...”,²⁰⁰ illetve ugyancsak Kulcsár Péter fordításában:

„az öreg Pálóczi Lászlót a Korona azonosítására hívták, mert valami pletyka szállongott arról, hogy a császárnál az igazi Korona képére két másik is van. Pálóczi bizonyos jelből eredetinek ismerte meg a Koronát...”²⁰¹

Miként Révay szövegéből egyértelműen kiviláglik, ő az 1463. júliusi koronaazonosítással kapcsolatban 1613-ban, ha nem is szó szerint („signo quodam” helyett „ex indicio quodam” fordulattal), de egyértelműen Bonfini leírását követte. Birken azonban Jäger szövegének kiadásakor nem így járt el, pedig ismerte és használta az itáliai történetíró munkáját,²⁰² hanem markánsan módosította az augsburgi városi történetíró leírását. Nevezetesen felismerve, hogy 16. századi elődje félreértette az égből érkezett pajzs (*ancile*) római legendáját, hibáját egy hosszabb magyarázattal részletesen korrigálta, előadva az égből érkezett pajzs mintájára Numa király által készíttetett tizenegy pajzs történetét. Sőt, ezt követően Birken még arra is választ adott, mi lehetett az a különleges ismertetőjegy, amely alapján Pálóci országbíró azonnal felismerte a magyar koronát. Szerinte ez egy értékes drágakő repedése volt, miként mindez az ő megfogalmazásában az alábbi szövegrészben olvasható:

„Inzwischen aber der bischof [ti. Vitéz János váradipüspök] mit dem keyser in handlung begriffen ware,

kam ein geschrey unter den Hungarn aus, als hätte kaiser Friedrich, die Hungarn zuüffen, zwey Kronen, der Hungarischen an form, gewicht und grösseganz gleich, verfürtigen lassen, allermassen zu könig Numae zeiten die Römer mit der rundartsche oder dem schild Martis, Ancile genannt, verfahren, die sie von himmel gekommen gläubten, und elf andere dergleichen machen liessen, damit er nicht erkennt und ihnen entwendt werden möchte. Um dieses falschen ruffs wissen, kame Ladislaus Palocz, einer von den gesandten nach Neustadt, die kron zubesichtigen, welcher dieselbe an einem sonderbaren gemerke, nämlich an dem riss eines kostbaren edelsteins, erkennt, und als er sich ehrerbietigst vor sich auf den tisch geleeget, auf die kniehe niederfiel, und mit weinenden augen Gott dankte, daß er solche wiederum zusehen vor seinem ende ihn noch so glückselig werden lassen.”²⁰³

Valóban Birken találta volna ki 1668-ban a magyar korona legkorábbi sérülésének konkrét történetét, majd tőle vette volna át azután a magyar koronátörténet-írást? Jóllehet Birken munkája a 18–19. század fordulóján – éppen német nyelvűségének köszönhetően – nagy népszerűségnek örvendett, és számos magyar könyvgyűjteménynek is értékes darabját alkotta, sőt metszetei még a 19. század első felében megjelent Habsburg-archépkiadványokra is jelentős hatással voltak,²⁰⁴ ennek ellenére biztosan lehetünk benne, hogy az eseményeket követően bő kétszáz esztendővel a különleges magyarázatot nem ő találta ki. S véleményünk szerint nem is tőle került be a magyar korona kutatásának gazdag irodalmába.

A megoldást ezúttal a neves 17. század eleji koronaőr, Révay Péter adja meg számunkra. Noha ő – mint láthattuk – 1613-ban megjelent koronátörténetében még tartalmilag teljesen híven követte Bonfini leírását, magyar fordításban sohasem közölt,²⁰⁵ az 1620-as évek elejére jelentősen átdolgozott, bővebb korona-, pontosabban Magyarország-történetében (*De Monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem*) – amelyet unokája, a Birkennel szorosabb kapcsolatban álló Nádasdy Ferenc országbíró adott ki 1659-ben²⁰⁶ – már az alábbi szavakkal pontosította mind saját 1613. évi elbeszélését, mind Hunyadi Mátyás történetíróját:

„Ladislaus de Paloch vir aetate gravis ad recognitionem coronae accitus est; duas quippe ad similitudinem verae fabricatas coronas apud imperatorem exstiter, rumor increbuerat. Agnita ergo ex indicio rupturae pretiosi cuiusdam lapidis genuina corona...”,²⁰⁷ illetve egy későbbi helyen még ugyanezt az információt az alábbiakkal is megerősítette és kiegészítette: „Et quidem sapphirum, qui Matthiae regis tempore raptus fuit, eoque pacto cognoscendae et recipiendae genuinae Hungarorum coronae, a Friderico tertio (ut supra dictum) indicium dederat, Matthias secundus,

29. A nyolcszögletű zafír a Szent Korona hátsó abroncsán. Budapest, Parlament

cuius auspiciis felicibus sacra corona in sedem patriam rediit, insertione alterius supplevit, qui etiam nunc in aversa occipitii parte medius conspicitur."²⁰⁸

A Bonfini eredeti szövegében szereplő „egy bizonyos jelből” („*signo quodam*”) így lett tehát 1613-ban Révaynál előbb egyszerű szinonimája („*ex indicio quodam*”), majd az 1620-as évek elejére átdolgozott kéziratban, később annak 1659. évi nyomtatott kiadásában immáron egészen konkrét magyarázat: „Miután tehát felismerte a valódi koronát, amelyet az árult el, hogy az egyik drágakő el volt törve...” (Agnita ergo ex indicio rupturae pretiosi cuiusdam lapidis genuina corona...).²⁰⁹ Mivel pedig Révay azt is kifejtette, hogy ez az a törött drágakő volt, amelyet II. Mátyás a korona Prágából való hazahozatalát követően 1608 őszén cserélt ki a hátsó abroncson napjainkban is látható nyolcszögletű zafírra, ezáltal sikerült neki tökéletes megoldást találnia az itáliai humanista által említett rejtélyes megfogalmazásra. Ezt azonban jelenleg nem tekinthetjük másnak, mint Révay utólagos spekulációjának, amelyben – korábbi véleményét is korrigálva – saját kora konkrét koronasérülésének 1608 végi javítása kapcsán talált ki egyébként teljesen logikusnak tűnő magyarázatot a korona 1463. nyári különleges jellegzetességére. Legalábbis mindaddig így kell gondolnunk ezt, amíg nem találunk megfelelő bizonyítékot arra, honnan szerezhetett esetleg hiteles információt 1613 és 1622. évi halála között Révay arról, hogy mintegy százötven esztendővel korábban a korona hátsó nagy zafírja repedt lett volna.

Noha természetesen nem zárható ki, hogy a zafír már a 15. század közepén is sérült volt, amíg ez nem nyer más konkrét forrásból bizonyítást, addig Révaynak az eseményeket követően több mint másfél évszázaddal később született állítása alapján a Szent Korona eddigi egyetlen biztosnak vélt középkori sérülését egyértelműen meg kell kérdőjeleznünk. Annak ellenére is, hogy Révay 1659-ben megjelent munkájának ezen adata elterjedt a magyar korona szakirodalmában. Eddigi ismereteink szerint ezt elsőként nem más, mint Sigmund von Birken hasznosította a *De Monarchia...* kiadása után csupán kilenc esztendővel megjelent Habsburg *Ehrenspiegel*-ében. Ráadásul a korona 1526 utáni története is meglehetősen kalandos volt ahhoz, hogy a hátoldalán található egykori zafír valamilyen eddig nem ismert esemény következtében megrepedhessen. E véleményünket egyébként az is igazolni látszik, hogy a koronázási jelvények 1551. szeptember elején Bécsben kiállított átvételi elismervényében több, a koronából kiesett drágakő szerepelt (pl. egy „*cristallum ruptum*”, azaz egy törött kristály és egy „*quoddam chrystallum sive iacynthum ligatum in argento*”, azaz egy bizonyos kristály avagy jácintkő

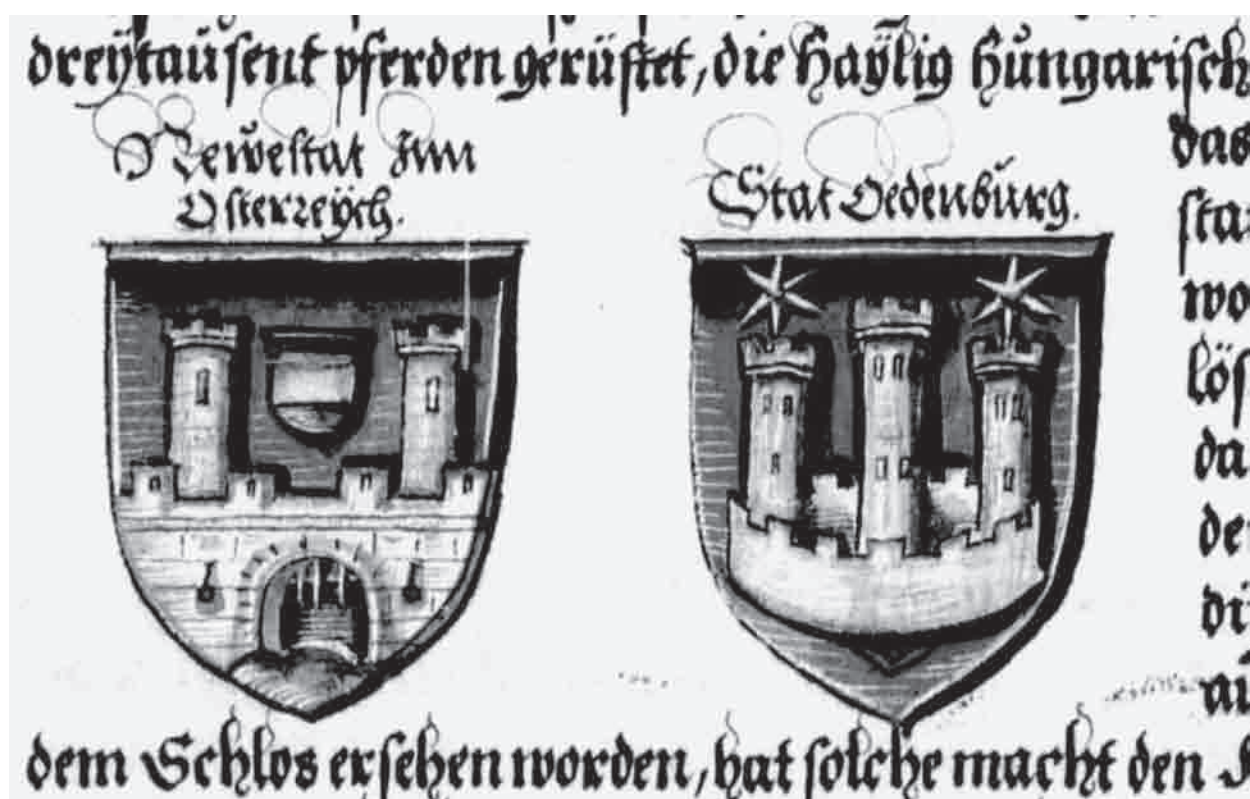
ezüstbe foglalva), amelyek azonban napjainkra már elvesztek.²¹⁰ Mindezek miatt viszont úgy véljük, a magyar Szent Korona középkori történetéből írott forrással is bizonyítható konkrét sérülés nyoma jelenleg nem rekonstruálható, pedig egyáltalán nem zárható ki, hogy a pántjainak valamelyike a középkorban sérült volna meg.²¹¹ Erről azonban jelenleg sajnos nem rendelkezünk semmiféle információval, csupán feltételezésekkel. Remélhetően a kutatói szerencse egyszer majd ezen ismereteinket is gazdagíthatja.

9. Sopron városának ismeretlen 16. századi címerai a Habsburg *Ehrenspiegel*-ekben

A Habsburg *Ehrenspiegel* fentiekben bemutatott kéziratos példányaiban nem csupán a Szent Korona legkorábbi hiteles ábrázolása és 16. századi másolatai maradtak fenn. Jäger művének müncheni eredeti példányában a korona-képet megelőző oldalon ott díszleleg az 1463. nyári tárgyalások és korona-visszaszerzés két legfőbb helyszínének, Bécsújhelynek és Sopronnak a címere is.²¹² Sőt, a két városcímer felett ott sorakoznak a Mátyás tárgyalóküldöttségében részt vevő főpapok és nagyurak (Vitéz János váradi püspök, Várdai István kalocsai érsek, Újlaki Miklós szlavón bán, a koronát azonosító Pálóci László országbíró, Szapolyai Imre kincstartó és mások) a magyar kutatás számára ugyancsak ismeretlen címerai. A címerekhez különösen vonzódó Clemens Jäger ugyanis ezeket is mind beszerezte az 1550-es években.

Sopron címeréhez az augsburgi történetíró ugyancsak bécsi közvetítéssel jutott. I. Ferdinánd Habsburg-udvarából ugyanis fent említett kérelmében – miként már utaltunk rá – nem csupán a magyar korona képét kérte meg, hanem számos osztrák nagyúr, város, kolostor és vár címerét is. A Bécsből kért városcímerek sorában Jäger folyamodványában Bécsújhely és Sopron városa Graz és Kismarton (ma Eisenstadt Burgenlandban) között szerepelt.²¹³ Az augsburgi heraldikus kérelme végül e címerekkel kapcsolatban is sikert hozott. Munkájában a Hunyadi Mátyás általi korona-visszaszerzés két fő helyszínének címere egymás mellett napjainkban is szépen látható (30. kép). Amennyiben a kutatás helyesen feltételezi, ezeket is az augsburgi miniátor, ifjabb Jörg Breu műhelyének valamelyik munkatársa festhette be a nagyméretű kötetbe. Sopron címere felett a „*Stat Oedenburg*” felirat olvasható.

A müncheni kódexben a nyugat-dunántúli szabad királyi város 1340-ben Károly Róbert királytól kapott, majd a rendszerváltás után 1990-ben felele-

30. Bécsújhely és Sopron címere Clemens Jäger Habsburg Ehrenspiegelének eredeti példányában.
München, Bayerische Staatsbibliothek, Cgm 895

venített címerének²¹⁴ egy 16. századbeli – az eredetétől kissé eltérő – változatát láthatjuk. Hegyes talpú, vörös címerpajzson ezüst ormos körvár(os) fal áll, amelyből három ezüst torony emelkedik ki. Mindegyik három orommal van ellátva, a szélsőkön három-három, míg a középsőn négy ablak látható. Az ablakok száma tehát eltér az 1340. évi pecséten szereplőtől, annak lenyomatain ugyanis a szélső tornyokon egy-egy, a középsőn két ablak díszelg – miként ez egy 1389-ből fennmaradt példányon is látható (31. kép).²¹⁵ Ugyanez mondható el a címerpajzs sarkaival kapcsolatban: a müncheni kéziratban itt jobbról és balról is egy-egy hatágú csillag díszelg, miközben a fennmaradt várospecséten e helyen két védőszent (talán Szűz Mária és Szent Mihály) arcképe látható. Mindezek a különbségek azonban könnyen adódhattak a városcímer kevésbé pontos lemásolásából (mint Jäger kérelmében jelezte, már rosszabb minőségű címerképekkel is megelégedett volna²¹⁶) vagy a Bécsből Augsburgba érkezett címerkép bemásolása során bekövetkező módosulásból vagy információvesztésből.

Miként a 7. alfejezetben megismerhette az olvasó, Jäger kéziratot dinasztia történetéről a 16. század végén több másolat is készült, így ezekben természetesen nemcsak a korona-kép, hanem Sopron címere is továbböröklődött. A napjainkban Drezdában

található példányban a városcímer (a korona-képpel együtt) a második világháborúban sajnos teljesen elázott és kimosódott, így ma már nem látható. Az 1590-es évek első felében Tirol Ferdinánd innsbrucki udvarában készült, ma Bécsben őrzött egyik kódexben ugyanakkor elegáns ábrázolással találjuk meg (32. kép).²¹⁷ A városcímer feltehetően 1596 elejére ugyanúgy készen volt, mint az ugyanezen az oldalon látható, a fentiekben már elemzett korona-kép. A másolás során Sopron címere azonban némileg módosult. Egyrészt nem hegyes, hanem a 16. század vége címerdivatjának jobban megfelelő gömbölyű, úgynevezett doborpajzson áll. Másrészt a várostornyokon az ablakok száma ugyan megegyezik, a középső toronyra viszont ezúttal nem három, hanem négy orom került. Végül a két szélső torony feletti ezüst csillagok kevésbé markánsak, mint az eredeti müncheni változaton. Mindezek persze csupán a másoló pontatlanságának tudhatók be, Sopron városának címere természetesen nem változott a 16. század folyamán.

Sajnos jelenleg még nem tudjuk pontosan, hogy az 1550-es évek közepén az Augsburgban készült eredeti kötethez Jäger számára ki szerezte be Bécsben a magyar szabad királyi város ekkor már két évszázada használt címerét. Egyáltalán nem csodálkoznánk azonban, ha egyszer kiderülne, hogy

ebben – a korona-kép megszületésében is feltehetően közreműködő udvari történetíró – Wolfgang Lazius játszott szerepet. Őt ugyanis Sopronban is jól ismerték és ismerik mind a mai napig, hiszen az 1540-es években ő hívta fel elsőként a város vezetőinek figyelmét az előkerült római emlékekre és feliratos római sírkövekre.²¹⁸ Így Soprontól a város-címert Lazius könnyen beszerezhetette, majd a Szent Korona képével együtt (vagy akár más ausztriai címerek társaságában külön) megküldhette a német birodalmi városba címer- és koronakedvelő történetíró kollégájának. Ám azt sem zárhatjuk ki, hogy a Sopron városának a bécsi udvarba vagy éppen neki magának küldött oklevelein függő vagy azokra rányomott, nem egy esetben elmosódott címerek valamelyikét rajzoltatta le az udvari történetíró, és küldte meg a lemásolás folytán valamelyest módosult címerképet Augsburgba.

10. Összegzés: közép-európai történetírók érdeklődése a Szent Korona iránt

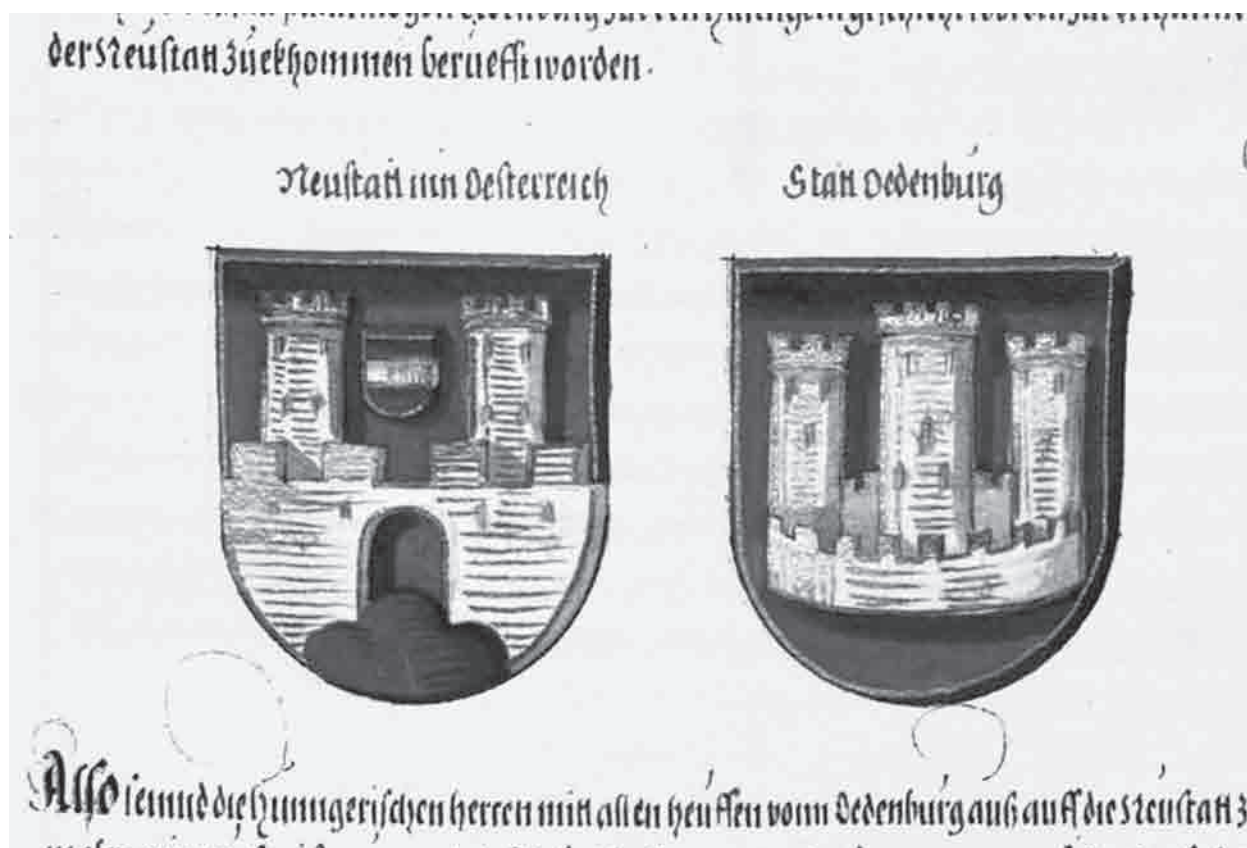
A magyar Szent Korona legkorábbi autentikus ábrázolásának keletkezéséről az elmúlt három és fél évtizedben elméletek egész sora, sőt már-már legendáknak tartható elképzelések is születtek. Szisztematikus történeti és művészettörténeti kutatással a tanulmány keretében azonban sikerült létrejöttek körülményeit megnyugtatóan tisztázni. Az eddigi elképzelések túlnyomó részével ellentétben mára kijelenthetjük, hogy a magyar felségjelvény legkorábbi ábrázolása nem köthető – a valójában kitalált – 15. század közepi Fugger-birtokláshoz. A korona-kép ugyanis nem egy müncheni Fugger-krónikában (*Fuggerchronik*), hanem a neves nagykereskedő és bankár, Johann Jakob Fugger (1516–1575) családja számára készült Habsburg-dinasztia-történetben (*Ehrenspegel des Hauses Österreich*) maradt fenn, amelyet az augsburgi autodidakta városi történetíró, genealógus és heraldikus, Clemens Jäger (1500 k.–1561) írt.

A kétkötetes, közel nyolcszáz fólió terjedelmű, sok ezer címerrel és több száz miniatúrával díszített kéziratot a müncheni Bajor Állami Könyvtár kéziratgyűjteménye őrzi. A felségjelvény benne található legkorábbi ábrázolásáról a koronakutatás számára eddig ismeretlen másolatok is születtek, ezeket az *Ehrenspegel* három gazdagon illusztrált kéziratot másolatában sikerült azonosítanunk. Mindegyikük Innsbruckban készült, és Ferdinánd, valamint Miksa tiroli főhercegek mecénatúrájának, illetve udvari művészetének a terméke a 16. század végéről, a 17. század elejéről. A napjainkban Münchenben, Bécsben és Drezdában őrzött példányok

31. Sopron város 1340. évi pecsétjének 1389-ből fennmaradt lenyomata, Sopron, Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron megyei Soproni Levéltára

keletkezéstörténetének pontosításával, valamint a bennük lévő koronaábrázolások együttes vizsgálatával sikerült megnyugtatóan tisztázni a másolatok eddig vitatott sorrendjét is. Az egyik bécsi példány alapján I. Lipót császár megrendelésében 1668-ra elkészült és a nürnbergi Endter-officinában nyomtatásban is megjelent a mű átdolgozott változata, amelynek szövegét a német költő Sigmund von Birken „korszerűsítette”. A magyar korona ebben is helyet kapott, ám 16. századi képét a kiadó egy aktuálisabb ábrázolásra cserélte. Olyan változatra, amely a kevéssel korábban elkészült uralkodószorozat, a műpártoló magyar arisztokrata, Nádasdy Ferenc országbíró (1655–1671) által megrendelt *Mausoleum* (1664) címlapjának koronaábrázolását követte. A kiadó hitelesség iránti igényének kell tulajdonítanunk azt, hogy a *Mausoleum*-féle korona mellé – amely alapformáiban a Révay Péter koronaőr nevezetes traktátusát kísérő, 1613-ban megjelent és azt követően többször újrafogalmazott koronaábrázolást másolta – a tárgyi részletek pontosításának céljával beemelte Martin Schödel politikatörténeti munkájának (*Respublica et status Regni Hungariae*, Leiden 1634) koronás címlapját is.

32. Bécsúj hely és Sopron címere az Ehrenspiegel 16. század végi másolatában.
Wien, Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8613

A Habsburg-családtörténet szerzőjének, Clemens Jägernek a bécsi Osztrák Nemzeti Könyvtár kézirat-tárában előkerült az a címer- és koronakép-kérelme, amelyben Hunyadi Mátyás itáliai történetírójára, a neves humanista Antonio Bonfinire hivatkozva eredt a Szent Korona nyomába. Ez a forrás teszi lehetővé számunkra, hogy biztosan kijelentsük: a korona legkorábbi hiteles ábrázolása 1553 áprilisa és 1561 novembere (Jäger kérelmének *post quem* terminusa és a történetíró halála) között Augsburgban készült. Az eddigi feltevésekkel ellentétben ehhez Clemens Jäger nem 15. század közepi vagy 16. század eleji, hanem teljesen egykorú előképet kapott. Ez utóbbi a bécsi Habsburg-udvarban 1551 szeptemberétől őrzött eredeti felségjelvényről készült, mégpedig – amennyiben feltevésünk helytálló – az 1554 augusztusától Bécsben éveken át régiségrajzolóként (*Antiquitatabconterfetter*) szolgáló rézmetsző, Hanns Sebald Lautensack munkájaként, aki szoros

kapcsolatban állt a Jägert is ismerő bécsi udvari történetíróval, Wolfgang Laziuossal, akinek 1554-ben portréját is elkészítette. Bizonyos adatok ugyanakkor arra utalnak, hogy biztos datálásunk (1553–1561) az 1554 késő nyara és 1556 közötti időszakra szűkíthető, azaz Lautensack szolgálatba állása (sőt akár a müncheni címlap 1555-ös dátuma) és a történetíró Laziuss Magyarországtérképének megjelenése (1556) közé, azaz akár 1555–1556-ra, mely utóbbi magyar címerét egy csüngőkkel ékesített Szent Korona-ábrázolás díszíti. A magyar korona legkorábbi részletes és hiteles ábrázolásának megszületése tehát közép-európai történetírók, elsősorban augsburgi és bécsi historikusok, genealógusok, címerszakértők és rézmetszők különleges együttműködésének eredménye volt, létrejöttében eddigi ismereteink szerint magyarok nem vettek részt. Mindez azonban semmit sem von le kimagasló jelentőségéből és különleges értékéből.

* A tanulmány 7. alfejezetét Buzási Enikő, az 1–6. és 9. alfejezetet Pálffy Géza írta, a 8. és a 10. pedig közös munkájuk.

1 A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet (MTA BTK TTI) „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport által elnyert Lendület II. kutatási projekt (2012–2017) keretében készült. A szerzők e helyütt köszönik meg a müncheni Bayerische Staatsbibliothek (*Sophie Schrader*), a bécsi Österreichische Nationalbibliothek (*Friedrich Simader*), a drezdai Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek kéziratgyűjteményei munkatársainak (*Kerstin Schellbach*), valamint *Prajda Katalinnak*, *Szende Katalinnak*, *Szentesi Editnek*, *Horváth Richárdnak* és *Péterfi Bencének* a tanulmány elkészítéséhez nyújtott segítségét és tanácsait, akik közül többen önzetlenül átengedték saját adatgyűjtésüket vagy vettek részt a „Lendület” Kutatócsoport keretében a források feltárásában. Hálások vagyunk azon kollégáknak is, akik Pálffy Gézának a témában 2014. március 11-én az MTA BTK Történettudományi Intézetében tartott előadásán osztották meg velünk hozzászólókként hasznos észrevételeiket.

2 Bodor 1980, főként 19–20.

3 Erre a régebbi irodalommal új források alapján nemrég *Pálosfalvi* 2013, vö. még osztrák oldalról *Haller* 1973.

4 Egészen frissen Pálffy 2014, 20–21.

5 BSB Cgm 895, fol. 308r.

6 A korona kilenc évszázada 1979, 53. kép.

7 Buzási 1991, 152. és 12. kép.

8 Holler 1998, címlap és belső oldala.

9 Bayern – Ungarn tausend Jahre 2001, 34–35.: Nr. I.4. és színes kép.

10 „A Szent Korona rajza a müncheni Fugger-krónikában, XVI. sz. második fele.” „A korona első, minden bizonnyal hiteles ábrázolása...” *Tóth-Szelényi* 2000, 16.: 20. kép; „A korona legelső, fennmaradt, valóságghú ábrázolása nem vált publikussá, ezért a 17–18. századi hazai koronaábrázolásokra nem is lehetett hatással. 1551. július 21-én Izabella királyné Tordán átadta a koronázási jelvényeket Gian Battista Castaldónak. Még az ebben az évtizedben befejezett műben (1559), az Osztrák ház becsület-krónikájában – a Habsburg-ház történetében, az ún. Fugger-krónikában – színezett tollrajzot készítettek a Szent Koronáról.” *A koronázási jelvények okmányai* 2002, 10–11; 1548–1555: *Szentesi* 2002, 291–292: Nr. 271; „Magyarország Szent Koronája. Kézirat, 1555” *Veszprémy* 2002, 184. sz. nélküli kép; „az 1555-ben keletkezett Fugger-krónika” Pálffy 2007, 1441; „a müncheni Fugger-krónika egyik színes tintarajza, amely 1547–1555 között keletkezett, és a legkorábbi valóságghú koronaábrázolásként tartják számon”. *Teszelszky* 2009, 25. és 291., ill. 5. kép: „A magyar korona a müncheni Fugger-krónikában (1547–1555)” „a müncheni Fugger-krónika színes tintarajza, amely 1547–1555 között készült, és a legkorábbi valóságghú koronaábrázolásként tartják számon”. *Teszelszky* 2011, 2., ill. „A magyar korona a müncheni Fugger-krónikából (1547–1555)” Uo. 2. kép; „a 16. század közepén készült müncheni Fugger-krónika”. Pálffy 2012, 60.

11 Pap 1999/2013, 32.

12 Az egyik legszimbolikusabb példa talán a következő: „A Szent Korona ábrázolása a Fugger-króniká-

ban. 1440-ben Habsburg Albert özvegye eltulajdonította a Szent Krónikát, majd V. László koronázása után zálogba adta III. Frigyes német-római császárnak...” In: „A magyar Szent Korona ábrázolásai” = <http://users.atw.hu/magtar/keptar/webhely10/keptar3.htm> – a letöltés ideje: 2014. augusztus 25.

13 „Az első ismert Korona-ábrázolás a Fugger-krónikában látott napvilágot, melyet a Bajor Állami Könyvtárban őriznek Münchenben (Ehrenspegel)”; „Talányos, hogy mikor készült, hiszen magát [sic!] a krónika 1555-ös évszámot visel, ugyanakkor a Fuggerek 1440. és 1463. között férhettek hozzá, amikor az 1440-es korona-lopás után ügyfelük, III. Frigyes császár kezébe került a Korona.” *Németh* 2007, 18. „Abból, hogy apró részletek pontosan megjelennek az ábrázoláson, más, szembeutóbb elemek viszont pontatlanok vagy hiányoznak, arra következtethetünk, hogy a tollrajz maga a XVI. század közepén, a Fugger-krónikával egyidejűleg készült, amit csak megerősít, hogy körülveszi a krónikaszöveg. Forrása azonban egy évszázaddal korábbi rajz lehetett, melynek egyes elemeit a krónikabeli rajz készítője helytelenül értelmezte, s ültette át a saját alkotásába.” Uo. 19.; „A Koronát viszonylagos részletességgel bemutató első ismert ábrázolása az 1555-ben közzétett Fugger-krónikában jelent meg... Ez a tollrajz azonban valószínűleg nem saját szemrevételezést követően készült, hanem egy jó előrajz alapján. Ezt támasztja alá, hogy a tusrajz készítője érezhetően bizonytalan számos képi elemet, pl. a kereszt formáját vagy a pártaelemekben lévő mintázatot illetően, és jó néhány helyen tévesen jelenít meg részleteket. Az előrajz készülésre két időperiódus jöhet szóba: 1551, a Korona I. Ferdinánd kezébe kerülése és 1555, a Fugger-krónika elkészülte között, illetve 1440–1463, a Kottannerné-féle koronalopás utáni bő két évtized, amikor orgazdaként III. Frigyes császár, a Fuggerek ügyfele bitorolta.” *Németh* 2010, 45.

14 „Über die Vorlage für die Abbildung der Krone kann nur gemutmaßt werden. Da die Krone hier mit einem gerade stehenden Kreuz gezeichnet ist, es aber bereits um 1510 eine Darstellung des hl. Stephan mit einer Krone gibt (Kat.-Nr. I.1.), die ein deutlich schräg stehendes Kreuz aufweist, hatte der Zeichner vielleicht eine ältere Vorlage vor Augen.” *Bayern – Ungarn tausend Jahre* 2001, 35.

15 „Az úgynevezett Fugger-féle Habsburg Ehrenspegel” *Szentesi* 2002, 291: Nr. 271., vö. még ugyancsak helyesen, de részletesebb magyarázat nélkül: *Holler* 1998, címlap és belső oldala, ill. felemásan („az Osztrák ház becsületkrónikája – a Habsburg-ház története, az ún. Fugger-krónika”): *A koronázási jelvények okmányai* 2002, 11.

16 Pap 1999/2013, 32.

17 <http://users.atw.hu/magtar/keptar/webhely10/keptar3.htm> – a letöltés ideje: 2014. augusztus 25.

18 „Még egy nagyon érdekes magyar korona: FUGGER krónika 1550-ből. Hogy kerül a Fuggerekhez a magyar korona? III. Frigyes egyszerűen zálogba adja! Nézzük meg a középső részt: Szűz Mária a gyermekkel! Kinek ajánlotta fel az országot Szent István? Szűz Máriának, így lettünk REGNUM MARIANUM! Ezt a koronát a miniátor csak Németországban láthatta, mikor Frigyes császárnak özv. Erzsébet királyné elzalogosította 1441-ben...” <http://martelyman.blogspot.hu/2013/08/a->

magyar-szent-koronank-tenyleg-valodi.html – a letöltés ideje: 2014. augusztus 25.

19 Roth 1927, 1–105.

20 Rohmann 2001a, 274–288; *Fugger im Bild* 2010, ill. *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, passim.

21 Kivételt egyedül *Szentesi Edit* már említett, alapos írása jelent, aki *Friedrich Roth* írásait (Roth 1926–1927) gondosan hasznosította. *Szentesi* 2002, főként 291–292.

22 Életére és tevékenységére mind a mai napig jól használható: *Maasen* 1922. Ő részben még *Fugger* összeállításának vélte az *Ehrenspegelt*, szerzőjének azonban már nem őt (hanem feltételezen *Clemens Jägert*) tartotta, ugyanakkor összességében történetirónak is titulálta a nagykereskedőt. Uo. 59–73.

23 Roth 1927, főként 63–105.

24 Hartig 1917, 197–201; Roth 1927, 45–63; *Kulturkosmos der Renaissance* 2008, 154; Nr. 53.

25 *Aretin* 1803, Stücker 4.II., 49, * jegyzet; *Maasen* 1922, 64.

26 További bőséges irodalommal *Studt* 2004; *Studt* 2007 és *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, passim, ill. kifejezetten *Jäger* kapcsán mai napig értékes: *Dirr* 1910; a magyar szakirodalomból a nürnbergi származású *Hallerek* példáján vö. *Szabó* 2008.

27 Részletesen számba veszi őket, bár a drezdai példányt (a valósággal ellentétben) a II. világháborúban megsemmisültnek véli: *Rohmann* 2001a, 274–275: 344–349. jegyzetek; vö. még *Warhaffe Conterfettung* 1971, 8–9.

28 Rohmann 2001a, 275.

29 Götze 1743, 28, ugyanígy említi a koronát: *Falkenstein* 1839, 362.

30 *Ranke* 1894, 344–351. *Alphons Lhotsky* is tisztában volt a mű korlátaival, és emiatt a 16. századi genealógiai szempontú történetírást („genealogische Historiographie”) alkotásai közé sorolta, ennek ellenére – miként magunk is – páratlan értékű heraldikai-genealógiai alkotásnak tartotta (*Lhotsky* 1962, 87–88). Vö. még újabban *Ranke* jelentősebb kritikája: *Friedhuber* 1973, 138.

31 *Mohács emlékezete* 1987, 28–29. oldalak közötti színes kép a müncheni *Ehrenspegel* 2. kötetéből (tévesen *Johann Jakob Fuggernek* tulajdonítva).

32 *Warhaffe Conterfettung* 1971.

33 Az *Ehrenbuchra* a teljesség nélkül a hatalmas német nyelvű irodalomból: *Hartig* 1917, 196–197; *Rohmann* 2001a, 267–271; *Rohmann* 2004; *Fugger im Bild* 2010, 29–78, 80–95: Nr. 1–2; A *Fugger*-krónikára: *Pölnitz* 1941; *Rohmann* 2001a, 271–274.

34 Rohmann 2004, Bd. I–II.

35 Feleségével, *Anna Fuggerrel* (1481–1535) együtt: Uo. Bd. I, 176. és Bd. II, 63., ill. *Fugger im Bild* 2010, 73.

36 *Pálosfalvi* 2013, főként 365–370.

37 E témához mind a mai napig alapvető: *Haller* 1973.

38 Roth 1926, 29–51; *Warhaffe Conterfettung* 1971, 8. Iratrendező tevékenységére újabban *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, 130–133: Nr. 9.

39 Roth 1926, főként 1–75; *Rohmann* 2001a.

40 Rohmann 2001a, főként 11–12. és 290–310., vö. még *Rohmann* 2001b.

41 „Brevis Descriptio Genealogicae Austriacae Conscripta a Clemente Jeger.” ÖNB Cod. 7390, fol. I–II. und fol. 1–26, vö. *Unterkircher* 1976, 62. és Abb. 168; a festmény részletes elemzése újabban *Kuster* 2011/2012.

42 *Chroniken, Augsburg* 1966, 477., ad indicem.

43 *Welt im Umbruch* 1980, 160: Nr. 69; *Rohmann* 2001a, 19–31; *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, 134–135: Nr. 10.

44 Rohmann 2001a, 222–223; *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, 116–119: Nr. 5.

45 *Welt im Umbruch* 1980, 221–222: Nr. 157/158; *Rohmann* 2001a, 219–221; *Fugger im Bild* 2010, 100–103: Nr. 4; *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, 96–101: Nr. 1.

46 *Welt im Umbruch* 1980, 221–222: Nr. 157/158; *Rohmann* 2001a, 219–221; *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, 102–107: Nr. 2.

47 További bőséges irodalommal *Welt im Umbruch* 1980, 221–225; *Rohmann* 2001a, 288–289; *Kulturkosmos der Renaissance* 2008, 154: Nr. 53; *Fugger im Bild* 2010, 101.

48 Rohmann 2001b, 37, Abb. 1. és *Fugger im Bild* 2010, 35, 99, 101 (C[lemens] J[äger] R[atodiener]), 109; egy további példa: *Blendinger* 1952, 213; ill. magában az *Ehrenspegelben*: *Rohmann* 2001a, címlap, valamint legújabb közlései *Fugger im Bild* 2010, 38, 109. és *Kuster* 2011/2012, 79. – erre már 1917-ben, ill. 1922-ben utaltak: *Hartig* 1917, 198. és *Maasen* 1922, 68.

49 Rohmann 2001a, 228–229; *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, 136–143: Nr. 11–12.

50 ÖNB Cod. 7390, vö. *Unterkircher* 1976, 62. és Abb. 168.

51 Roth 1926, 49–51; *Rohmann* 2001a, 7.

52 *Habsburg Mátyás* főherceg oklevele arról, hogy javára II. Rudolf császár lemond a magyar koronáról és Alsó- és Felső-Ausztriáról, és a Szent Koronát kiadja neki a koronázási jelvényekkel együtt. 1608. május 23., Český Brod. ÖNB Cod. 7249, fol. 15r–16v: Nr. XI.

53 ÖNB Cod. 7249, fol. 17r–18v: Nr. XII., maga az idézet: fol. 18r. (betűhű közléssel)

54 ÖNB Cod. 7249, fol. 18r. (betűhű közléssel)

55 ÖNB Cod. 7249, fol. 17r. (betűhű közléssel)

56 Uo. fol. 18r.

57 *Kulcsár* 1976, 145., vö. még *Kulcsár* 1973.

58 *Gregor Rohmann* alapvető művében (*Rohmann* 2001a) nem tud *Bonfini* használatáról.

59 *Kuster* 2011/2012, 80.

60 *Bonfini* 1941, 244: III.X.299–301.

61 *Bonfini* 1995, 733: 3.10.299–301.

62 „demon re composita, cum Imperatore peregit [ti. Vitéz János], ut Ladislaus Palocius, Sempronio Neapolim advocaretur, qui sacram coronam recognosceret. Duas adulterinas affabre ab Imperatore factas, rumor erat, ne vera dignosceretur, atque id quidem Romanorum exemplo, qui duodecim ancylia, ne verum facile intercipi posset, Mamurio auctore fabricati sunt. Ladislaus accitus, veram sacramque coronam primo obtutu, signo quodam recognovit.” *Bonfini* 1543, 533–534.

63 *Bonfini* 1545, 378v.

64 BSB Cgm 895, fol. 307v.

65 *Teszelszky* 2009, 14–15. kép; *Teszelszky* 2011, 4–5.

66 *Ókori lexikon* 1902–1904, I., 135 (Ancile), II., 12–13. (Mamurius, Veturius).

67 A Szent Korona Erdélyből Bécsbe kerüléséről hamarosan önálló tanulmányt tervezünk, így e helyütt csak a téma legfontosabb tanulságait adjuk röviden közre. Az eddigi irodalomból (számos pontatlansággal) vö. *Ipolyi* 1886, 105; *Veress* 1901, 326–336; *Benda-Fügedi* 1979, 131–133; *Kovács-Lovag* 1980, 14; *Bertényi* 1986, 114.; *Fazakas-Hegedűs-Hennel* 2002, 88–89; *Kruppa* 2005, 87–90; *Németh* 2010, 40–44.

68 Ez az alapvető információ egy bécsi forrásból származik: *Övarty* 1894, 128: Nr. 596.

69 *Brüsszeli okmánytár* 1858, 267–268: Nr. 219; BMCVe Ms. Cicogna 2789, fol. 445–446. 1551. szept. 6., Bécs. A szeptember 5-i dátumot valószínűsíti a Serédy György számára e napon kiállított elismervény: *Kruppa* 2005, 89–90: Nr. I.

70 „haben Ir Mt. diselben [ti. a jelvényeket] alles hoffgesündt, so jn dem vor Zimer bey dem diennst war, offentlich besichtigen lassen...” *Brüsszeli okmánytár* 1858, 267: Nr. 219.

71 A koronázási jelvények okmányai 2002, passim; *Fazakas–Hegedűs–Hennel* 2002, 93–96.

72 *Fallenbüchl* 1988, 94–95.

73 1622: *Pálffy* 2014, 43–44; 1638–1825: *A koronázási jelvények okmányai* 2002, főként 33–71: Nr. 1–19. passim.

74 Az MTA BTK TTI „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport szakkönyvtárának gyűjteményében.

75 *Teszelszky* 2009, 12–21. kép; *Teszelszky* 2011, 4–8; *Buzási* 1991. Az 1790-től megjelent korona-képek részletes vizsgálatával még adós a kutatás.

76 „Ainam Welischen von possirung zwayer khuniglichen cronnen, als Hungerisch und Behaimisch cron, reichsapfl und zepter, zalt 12 fl.; Thoman Jarosh, puchsen-giesser bey dem Praager schloß, welcher baide khunigliche cronnen, reichsapfl und zepter von metfall gossen, zalt 44 fl. 20 kr.; Hannsen Riczman, goltschmidt, von verguldung berüerter zwayer cronnen, reichsapfl und zepter auch vor macherlon und ander conterfetische stain, zalt 174 fl.” ÖStA AVA FHKA HKA Reichsakten Fasz. 202/A, fol. 107r–v. és fol. 112., ill. csaknem pontos közlése *Kreytzi* 1887, Teil II., CIV.: Nr. 4391., vö. még *Pálffy* 2005, 248–255.

77 *Pálffy* 2010, 562., 12. kép.

78 A BSB Oefeleana 282. (Schriftstücke aus dem Besitz Clemens Jäger) és a StA Augsburg, Reichstadt Augsburg, Literalien Münchener Bestand 105. (Nachlaß Clemens Jäger) átnézése nem hozott semmiféle használható adatot a koronaábrázolás történetéhez, illetve Jägernek a bécsi udvarhoz vagy Wolfgang Lazius-hoz fűződő kapcsolatahoz. Csupán Jäger néhány érdekesebb genealógiai és heraldikai jegyzete érdemel itt számunkra figyelmet, amely jól mutatja család- és címertörténeti megismerését (erre vö. még egy nemrég kiadott kéziratcsalád-fáját az augsburgi Langenmantel famíliáról: *Bürgermacht–Bücherpracht* 2011, 158–159: Nr. 17), ami – mint láthattuk – biztosan szerepet játszott a magyar korona utáni érdeklődésében. Kiemelten köszönjük Péterfi Bence kollégának, hogy e két állag feltérképezésében önzetlenül segítségünkre volt.

79 Életére és munkásságára a teljesség igénye nélkül *Aschbach* 1888, 205–233; *Mayr* 1894; *Oberhammer–Wieser* 1906, 9–17; *Kratochwill* 1965; *Trenkler* 1978; *Louthan* 1997, főként 27–46; *Soatek* 2006, valamint I. még *Gulyás Borbála* e számbeli tanulmányát.

80 ÖNB Cod. 7390, fol. 15r. és *Unterkircher* 1976, Abb. 168.

81 *Blendinger* 1952, 208–210, ill. öt újabban pontosítva *Rohmann* 2001a, 12.

82 *Aschbach* 1888, 228–231; *Mayr* 1894, 39–41, 67–70; *Trenkler* 1978, 190, 201. stb.

83 Mindkettőjük szerepel a bécsi udvartartás 1554. évi jegyzékében: *Firnhaber* 1861, 16. és 18. Idősebb Hans Francolinra vö. *Winkler* 1980, 105–106.

84 A teljesség igénye nélkül további irodalommal: *Oberhammer–Wieser* 1906, 37–48. és Tafel 14–19., maga a címer: Tafel 17; *Szathmáry* 1987, 115–118: Nr. 44; *Plihál* 2009, 20–23.

85 *Lhotsky* 1941–1945, I., 142; *Polleross* 2006, 219.

86 *Welt im Umbruch* 1980, 223: Nr. 160.

87 BSB Cgm 895, Cgm 896. Kötetadatok: Cgm 895: 394 folio, 505×380 mm; Cgm 896: 386 folio, 505×380 mm. *Die Deutschen Handschriften* 1866, 150.

88 ÖNB Cod. 8613, (Buch I–VI.) Cod. 8614. (Buch VII.) Kötetadatok: Cod. 8613: 326 folio, 525×380 mm (szövegtükör 385/405×250/255 mm); Cod. 8614: 355 folio, 520×383 mm (szövegtükör 380/390×250/260 mm). Mindkettő 1755-ből származó bőrkötésben. A kötetek eredeti tulajdonosa II. Rudolf császár. *Unterkircher* 1976, 74–75.

89 ÖNB Cod. 8614* (Buch I–VI.). Kötetadatok: 457 folio, 535×405 mm (szövegtükör többnyire 380/390×260/270 mm). Eredeti vörös selyemkötésben. *Unterkircher* 1976, 75.

90 SLUB Mscr. Dresd. L.2; Mscr. Dresd. L.3. Gr. folio. Pontosabb kötetadatok nem állnak rendelkezésre. *Schnorr von Carolsfeld* 1883 (1981) 282, itt a mű 1555-re datálva.

91 Kiemelten köszönjük a drezdai Sächsische Landesbibliothek kéziratára munkatársának, *Kerstin Schellbach*-nak az önzetlen segítségét, aki a kutatási célra állagvédelmi okokból zárolt kéziratot kérésünkre kétszer részletesen átlapozta, s e vizsgálat – a koronakutatás számára szomorú – eredményéről 2014. március 14-én írott levelében a fenti információkat velünk megosztotta. Az drezdai példányról itt közölt fotókért ugyancsak neki tartozunk köszönettel.

92 *Götze* 1743, 25–29, a magyar korona ábrázolása említve: 28. Ugyancsak említést tesz a magyar korona képéről a drezdai királyi könyvtár gyűjteményének 19. század elején készült feldolgozása, amely *Götze* művét veszi át kevés kiegészítéssel: *Falkenstein* 1839, a korona említve: 362.

93 *Hartig* 1917, 334. E helyütt hivatkozva *Götze* előző jegyzetben idézett munkáját is.

94 <http://daten.digital-sammlungen.de/~db/ausgaben/thumbnaileseite.html?id=00085713&seite=1&fip=193.174.98.30> – a letöltés ideje: 2014. augusztus 25.

95 <http://data.onb.ac.at/rec/AL00171034> – a letöltés ideje: 2014. augusztus 25.; ill. <http://data.onb.ac.at/rec/AL00171035> – a letöltés ideje: 2014. augusztus 25.

96 A kötet a téma kutatása idején nem volt hozzáférhető, azonban az ÖNB kéziratára kérésünkre hét scanmásolatot bocsátott a rendelkezésünkre. Ezekért, továbbá a kötetben található koronaábrázolás felvételéért *Friedrich Simader*nek tartozunk kiemelt köszönettel.

97 ÖNB Cod. 8614*, fol. 348r.

98 *Unterkircher* 1955, Taf. LVII. Abb. 2.

99 Az ÖNB szívésségéből kapott fotóanyag több kérdés tisztázásához megoldást jelentett, de nem volt elegendő a továbbiak megnyugtató megválaszolásához. Csak a kötet alaposabb megismerésével lesz mód arra, hogy az itt közölt álláspontot szükség szerint pontosítsuk, és mind a hazai, mind egy tervezett német nyelvű tanulmányváltozatban a nemzetközi kutatás számára véglegesítsük.

100 *Schönherr* 1896.

101 *Steigenberger* 1784, 32, 43. jegyzetben közli a müncheni választófejedelmi könyvtárban lévő, a kötetek ki-

adását rögzítő, feltehetően könyvtárosi feljegyzést: „Adi 11. Junii anno 1589. Dnca. 9a. post Trinitatis sind auf des durchleichtigen Hochgebohrnen Fürsten und Herrn etc: Herzog Wilhelm etc. Bewilligung dem durchläuchtigsten H. Ferdinand Erzherzogen aus Oesterreich gen Insprugh zuschiken aus der Fürstl. Liberey geben worden, Johann Jacoben Fuggers Oesterreichischen Stammens zwey grosse Volumnia mit nachfolgendem Titulo: Warhafftige Beschreibung etc.” Hivatkozva és az akkorra már nem fel-lelhető szöveget részben közli is Hartig 1917, 332.

102 *Schönherr* 1896, XIV., Nr. 14204; Hartig 1917, 332.

103 *Schönherr* 1896, XXIII., Nr. 14229; Hartig 1917, 332.

104 *Schönherr* 1896, XXXIII., Nr. 14379; Hartig 1917, 332, téves (júniusi) dátummal és regesztszámmal: 14179.

105 *Schönherr* 1896, XXXV., Nr. 14393; Hartig 1917, 332.

106 Hartig 1917, 333, itt az adatahoz hivatkozott irodalom: Hirn, 1915, 385.

107 *Schönherr* 1896, XLII., Nr. 14447; Hartig 1917, 333, az előbbi jegyzetben idézett irodalomra hivatkozva.

108 Hartig 1917, 333.

109 A Jakob Schrenk von Notzing szövegével és gondozásában Tirol-i Ferdinánd fegyvergyűjteményéről 1601-ben kiadott és Giovanni Battista Fontana rajzai nyomán Dominicus Custos metszeteivel illusztrált mű pontos címe: *Augustissimorum imperatorum, serenissimorum regum atque archiducum, illustrissimorum principum necnon comitum, baronum nobilium, aliorumque clarissimorum virorum [...] verissimae imagines et rerum ab ipsis [...] gestarum succinctae descriptiones, [...] opus [...] Jacobo Schrenckio a Nozingen [...] Oeniponti [...] 1601.* A kötet előszavát és életrajzeit Schrenk írta. Schrenk írói, kiadást előkészítő tevékenységére az innsbrucki udvarban l. újabban: *Tyrolis latina* 2012, 223, 308, 328–330, 417, 434, 491–492.

110 ÖNB Cod. 8613, fol. 326v. Részlegesen közli: *Unterkircher* 1976, 75, uo. a szövegfoto: Abb. 464.

111 Hartig 1917, 332–333.

112 *Tabulae codicum manuscriptorum* 1864–1899, Bd. V. 272; *Ausserer* 1926, 22. Utalásként említi a három kötetet Szentesi 2002, 292.

113 *Abendländische Buchmalerei* 1952, 47. Nr. 112; *Unterkircher* 1955, 184–187; *Unterkircher* 1957, 121; *Maximilian I.* 1959, 62, Nr. 206; *Ambraser Kunst- und Wunderkammer* 1965, 27–28, Nr. 25, 26; *Hundert Handschriften* 1966, 25–26, Nr. 10, 11; *Unterkircher* 1976, 74–75; vö. még *Warhafftige Conterfettung* 1971, 8–11.

114 A mű korábbi irodalma: *Tabulae codicum manuscriptorum* 1864–1899, Bd. V. 272; *Ausserer* 1926, 21–22. *Unterkircher* közléseként: *Abendländische Buchmalerei* 1952, 46–47. Nr. 112; *Unterkircher* 1955, 184–187; *Unterkircher* 1957, 121; *Sonderausstellung Karl V.* 1958, 8, Nr. 22; *Unterkircher* 1976, 75. *Unterkircher* véleményéhez csatlakozik, és az alább kifejtetteket teljes egészében osztja: *Friedhuber* 1973, 106–107; *Kunst in Tirol* 2007, 646, Nr. 338 (Martin Roland).

115 *Abendländische Buchmalerei* 1952, 46–47. Nr. 112; *Unterkircher* 1955, 186, e helyütt hivatkozva 1669. évi legkorábbi előfordulással Lambeck művét: *Petri Lambecii* 1669, 511. Továbbá *Friedhuber* 1973, 106, azt valószínűsítve, hogy a kötet Albert Fugger III. Ferdinánd által megvásárolt könyvtárával 1656-ban került a *Hofbibliothek* anyagába.

116 *Unterkircher* 1955, 186, Abb. 2. A szignatúra kötetbeli helye: fol. 141r.

117 Az állítást, hogy Johann Schreyer 1550–1555 között Augsburgban kimutatható, megismétli később is (*Unterkircher* 1976, 75), azonban ismét konkrét hivatkozás nélkül. Schreyer személyére eddig semmilyen irodalomban nem sikerült támpontot találni.

118 Ezt újabban a német kutatás megkérdőjelezi: *Rohmann* 2001a, 276: 362. jegyzet.

119 *Unterkircher* 1955, 184–187.

120 Az előzőekben (114, 115. j.) hivatkozott irodalom mellett l. legújabbban: *Kuster* 2011/2012, 78–79. Kritika nélkül átvesszi *Unterkircher* megállapítását és – Jäger művére – datálását.

121 Hans Maisfelder (1543 k.–1610 után) irodalma az *Ehrensiegel*ben való részvételének említésével: *Schönherr* 1896, XXII., XXIII., XXXVI., XXXVIII–XXXIX., XLI–XLIV., LXV–LXVI; Hartig 1917, 332–333; *Thieme–Becker* Bd. XXIII. (1929) 581; *Unterkircher* 1955, 185; *Maximilian I.* 1959, 63; *Ambraser Kunst- und Wunderkammer* 1965, 28; *Hundert Handschriften* 1966, 26; Egg 1972, 61; Egg, *Tirol* 1972, 140; *Friedhuber* 1973, 107; *Unterkircher* 1976, 75. Maisfelder további irodalma: ÖKT, Innsbruck 1986, 209, 230, 449, 639, 641, 644, Abb. 294, 295; *Sitte* 1908, 19–20.

122 Georg Fellengibel (Liegnitz, Szilézia, ? – Innsbruck, 1612 előtt l. *Schönherr* 1896, LXX. Nr. 14768.) irodalma az *Ehrensiegel*ben való részvételének említésével: *Schönherr* 1896, XXXIX.; Hartig 1917, 332–333; *Unterkircher* 1955, 185; *Maximilian I.* 1959, 63; *Ambraser Kunst- und Wunderkammer* 1965, 28; *Hundert Handschriften* 1966, 26; Egg 1972, 61; Egg, *Tirol* 1972, 140, 146; *Friedhuber* 1973, 107; *Unterkircher* 1976, 75; *Barock in Innsbruck* 1980, 98; AKL Bd. 38 (2003), 94; Fellengibel további irodalma: *Schönherr* 1896, LXX.; *Thieme–Becker* Bd. XI. (1915) 373; ÖKT, Innsbruck 1972, 104; *Ringler* 1973, 21; *Sitte* 1908, 17.

123 Simon Gartner († Innsbruck, 1611. márc. 3.) irodalma az *Ehrensiegel*ben való részvételének említésével: *Schönherr* 1896, XXXII.; Hartig 1917, 333; *Thieme–Becker* Bd. XIII. (1920) 221; *Maximilian I.* 1959, 63; *Ambraser Kunst- und Wunderkammer* 1965, 28; *Hundert Handschriften* 1966, 26; Egg 1972, 59; *Friedhuber* 1973, 107; *Unterkircher* 1976, 75; AKL Bd. 49 (2006), 475. Gartner további irodalma: *Schönherr* 1896, LXVIII., halálának említésével.

124 *Schönherr* 1896, XXXIII., Nr. 14380, XXXV., Nr. 14393, XXXIX., Nr. 14434.

125 Schrenk Miksa főhercegnek 1597. június 16. *Schönherr* 1896, XL., Nr. 14437.

126 *Schönherr* 1896, XXXIII., Nr. 14381, Schrenk 1595. július 4. és 1596. február 6. között készült elszámolása a saját addig elvégzett munkájáért Miksa főhercegtől kapott 100 Guldenről, valamint a festő számára átvett összegekről, ftk. 74 Guldenről a „grosses österreichisches historibuch von dem Weisen König” kifestéséért. Így nevezték az *Ehrenwerket* Maisfelder alább hivatkozott szerződésekben is.

127 Simon Gartner jegyzéke a Miksa főherceg számára végzett, illetve elkezdett munkákról 1594-ből: *Schönherr* 1896, XXXII., Nr. 14365, továbbá Schrenk 1595. július 4. és 1596. február 6. között írt, fentebb idézett elszámolása a Miksa főhercegtől felvett összegekről és a főherceg számára készülő munkákról: *Schönherr* 1896, XXXIII., Nr. 14381. Schrenk ez utóbbiban nem nevezi meg a festőt, így kiléte és a két jegyzék azonos munkákra való megfeleltetése az összeg egyezése alapján lehetséges csak.

128 *Schönherr* 1896, LXI., Nr. 14654.

129 *Schönherr* 1896, XXII., Nr. 14229. „[...] ist durch den wolgeborenen herrn Sigismunden freiherrn zu Welsperg [...] mit Hansen Maisfelder, burger und maler zu Hall, gehandelt und beschlossen worden, das er Maisfelder nemblichen die zwai grosse büecher, darinnen die österreichischen historien begrüffen, zu mallen und mit guten frischen farben zu illumuniren auch mit gold und silber zu versechen angenommen nachvolgender gestalt: das ime von einer jeden grossen fügur, darinen die schlachten, lanschaften, conderfech und stött begrüffen, ein dugaten zu hundert und fünf khreizer, für ein gross compartiment auch grosses sigl ain cron zu neünzig khreizer, für die klaine cambertiment füerzig khreizer, für zwai khaine sigl ain gulden und dan für zwai wappen gross und klain neün khreizer sollen bezalt werden. Weiter wann er den halben thail von dissen zwai biechern ververtiget, soll imbe, was er daran verdient, miteinander bezalt und erlögt werden, wie es dann mit dem übrigen halben thail auch also gehalten werden solle.”

130 A szó középlatin, ill. olasz eredete (Meyers Großes Konversationslexikon. Leipzig, Wien 1905–1909) alapján a „rekesz”, illetve „részekre osztott tér, felület” értelmezésnek felel meg.

131 *Schönherr* 1896, XXXVI., Nr. 14402. Ekkor követelése egy részét kapja meg – 450 Guldent –, a hátralékot (269 Gulden 38 Kr) 1596. október 29-én (l. uo. XXXVIII., Nr. 14420). Az elkészült első kötet megtörtént átadásáról egyrészt ő maga ír 1597. július 19-én (uo. XLI., Nr. 14441), másrészt Schrenk egy Miksa főhercegnek szóló hosszabb levelében, amelyben az első kötet Prágába küldéséről esik szó (uo. XL, Nr. 14437).

132 *Schönherr* 1896, XXXVIII., Nr. 14425 (1596. december 9. előtt), XLI., Nr. 14441 (1597. július 19.), XLII., Nr. 14447 (1597. november 7.), Nr. 14451 (1598. január 9.), XLIII., Nr. 14474 (1599. január 21.), XLIV, Nr. 14478 (1599. április 5.), Nr. 14481 (1599. május 12.), Nr. 14487 (1599. szeptember 27.).

133 *Schönherr* 1896, XLV., Nr. 14705, Maisfelder Miksa főherceghez írt kérvénye 1610. november 17.

134 *Unterkircher* 1976, 75.

135 *Schönherr* 1896, XLIII., Nr. 14474.

136 ÖNB Cod. 8613, fol. 184r.

137 *Schönherr* 1896, XXXVI., Nr. 14402, XXXVIII., Nr. 14420.

138 ÖNB Cod. 8613, fol. 326v.

139 *Schönherr* 1896, XXXVIII–XXXIX., Nr. 14425. Maisfeldernek a tiroli főkamráshoz, Karl Linggahölhöz 1596. december 9. előtt írt beadványa, amelyben különválasztja saját szerződött munkáját Fellengibelétől.

140 *Schönherr* 1896, XXXIX., Nr. 14426.

141 1593-ban és 1610-ben udvari megbízásként több térképet készít, köztük az Eglof grófságét, ezenfelül címekeket fest: 1592-ben Erzsébet francia királyné, majd 1594-ben I. Ferdinánd leánya, Eleonóra mantovai hercegné temetésére 25 címert. 1597-ben a városháza, 1600-ban pedig a városi tanácsosok címereit készíti el. *Thieme–Becker* Bd. XI. (1915) 373; *Egg* 1972, 61; *Barock in Innsbruck* 1980, 98; *AKL* Bd. 38 (2003), 94.

142 Fellengibel más alkalommal is vállalt közös munkát Maisfelderrel: 1582-ben Schloß Rotholzban végzett együttes munkájuk díját követeli tíz évvel később, 1590-ben pedig közösen készítik el Tiroli Ferdinánd megbízásából az úrnappa alkalmából Innsbruckban emelt diadal-
kaput. *AKL* Bd. 38 (2003), 94.

143 *Schönherr* 1896, XXXIX., Nr. 14434.

144 *Schönherr* 1896, XL–XLI., Nr. 14437. A levél királynak titulálja Miksa főherceget, akit választott lengyel királyként ez a megszólítás valóban megilletett.

145 Minderre: *Schönherr* 1896, XL–XLI., Nr. 14437. A mű forrásokban váltakozó megnevezése – *Stammbuch*, *Historibuch*, mint pl. Maisfelder szerződésében – mind az *Ehrenwerke* vonatkozik.

146 *Schönherr* 1896, XLI., Nr. 14438. Átvételi bizonylat 1597. június 18-i keltezéssel. Ehhez l. még: uo. XXXIX., Nr. 14436, amelyben Kufstein kapitánya, Schurf arról tájékoztatja a Felső-ausztriai Kamarát, hogy Miksa főherceg utasítására a *geschriebene österreichische stammenbuech*-ot át kell adnia Schrenknek. Várja a tájékoztatást a kamarától, hogy milyen összeget kell a kötet céljára Schrenk rendelkezésére bocsátania.

147 *Unterkircher* 1976, 75.

148 Uo.

149 *Schönherr* 1896, XXXIII., Nr. 14381, Schrenk 1595. július 4. és 1596. február 6. között készült elszámolása az addig elvégzett munkájáért a Miksa főhercegtől kapott összegről.

150 *Schönherr* 1896, XL., Nr. 14437. Schrenk tájékoztató levele Miksa főhercegnek 1597. június 16., itt több helyen az „abschreiben lassen” kifejezéssel él, ami az ottani szövegösszefüggésben vonatkozhat a kötet másoltatására is, amiben festőknek is részüik volt. De uo. XLI., Nr. 14438, 1597. június 18., Schrenk igazolása a kufsteini várparancsnoknak a császár példányának átvételéről „...welches [das Buch] er für Erzherzog Maximilian abschreiben und malen lassen solle...”

151 *Petri Lambecii* 1669, 511; *Unterkircher* 1976, 75.

152 *Götze* 1743, 25–29; *Falkenstein* 1839, 360–363.

153 *Hartig* 1917, 334; *Welt im Umbruch* 1980, 223, Nr. 160; *Szentesi* 2002, 291.

154 *Unterkircher* 1955, 185; *Friedhuber* 1973, 107.

155 *Kuster* 2011/2012, 80.

156 *Friedhuber* 1973, 107; *Kuster* 2011/2012, 80.

157 „Maximilian hört die Geschichte der Eltern”: BSB Cgm 895, fol. 64v; ÖNB Cod. 8613, fol. 55r; ÖNB Cod. 8614*, fol. 70v; SLUB Mscr. Dresd. L. 2. A miniatúra kötetbeli helyére nincs információnk.

158 „Rudolf von Habsburg erobert Schloß Utliberg bei Zürich”: BSB Cgm 895, fol. 99r; ÖNB Cod. 8613, fol. 81v; ÖNB Cod. 8614*, fol. 70v; SLUB Mscr. Dresd. L. 2. A miniatúra kötetbeli helyére nincs információnk.

159 „Als König Rüdolph 70 Jahr Alt...”: BSB Cgm 895, fol. 126r; ÖNB Cod. 8613, fol. 103v; ÖNB Cod. 8614*, fol. 150r; SLUB Mscr. Dresd. L. 2. A miniatúra kötetbeli helyére nincs információnk.

160 A viseleti elemekben és a megjelenés ikonográfiájában tapasztalható tudatos historizálásra a század első feléből, I. Miksa innsbrucki síremlékének alakjai kapcsán: *Endrődi* 2000, 201–210.

161 Ezt az újabb irodalom is így tartja, de a példány tényleges ismerete nélkül, csupán Hartig közlése alapján, a Miksa főherceg számára titokban készült, 1590-es évekre dokumentált másolattal azonosítva: *Unterkircher* 1955, 185; *Friedhuber* 1973, 107; *Kunst in Tirol* 2007, 646, Nr. 338; *Kuster* 2011/2012, 80.

162 *Schönherr* 1896, XXXII., Nr. 365; XXXIII., Nr. 14381; XL., Nr. 14437.

163 *Hartig* 1917, 333.

164 Uo.

- 165 Uo.
- 166 *Schönherr* 1896, LXI., 14654.
- 167 Vö. *Hartig* 1917, 333.
- 168 A drezdai példányt Simon Gartner Miksa főherceg számára készült munkájának tartja Inge Friedhuber is, azonban – mint arra már utaltunk – azzal a példánnyal tekinti azonosnak, amely párhuzamosan készült a Tiroli Ferdinánd főherceg, illetve Rudolf császár megbízására másolt művel, s amelyről a források az 1590-es években tesznek említést. *Friedhuber* 1973, 107.
- 169 Götze 1743, 25; *Falkenstein* 1839, 363.
- 170 Uo.
- 171 *Birken* 1668.
- 172 *Friedhuber* 1973, 108; vö. *Strohmeyer* 2004, 882, 892–893. Markus Völkel módszertanilag is irányadó tanulmánya *Birken Ehrenspiegel*-átdolgozásáról – Spiegel des Hauses Österreich. Zur Stiftung historiographischer Einheit zwischen den habsburgischen Ländern im 17. Jahrhundert. In: *Marco Bellabarba – Reinhard Stauber* Hrsg. Identità territoriali e cultura politica nella prima età moderna. Territoriale Identität und politische Kultur in der Frühen Neuzeit. Bologna–Berlin 1998, 187–213. – nem volt számunkra hozzáférhető.
- 173 *Friedhuber* 1973, 108; Sigmund von Birken, valamint Sigmund von Birkens Redaktionstätigkeit In: *Von deutscher Not zu höfischer Pracht* 1998, 234–244; *Nürnberger Künstlerlexikon* 2007, Bd. 1., 138. Említi Birken művét az *Ehrenspiegel*-másolatokkal összefüggésben az itt hivatkozott irodalomból *Unterkircher* 1955, 185; *Sonderausstellung Karl V.* 1958, 8, Nr. 22; *Szentesi* 2002, 292–293, Nr. 271; *Kuster* 2011/2012, 80., valamint a régi irodalomból mind a mai napig alapvető: *Hausenstein* 1908.
- 174 A mű készültének fázisait és a szöveggondozás részleteit a Birken és Endterék közötti, illetve Birkennek Suttingerrel, Mannagettával és Lambeckkel folytatott levelezése alapján dolgozta fel és tárgyalja *Friedhuber* 1973, 109–115.
- 175 ÖNB Cod. 8613: 652 oldal (326 folio), Cod. 8614: 710 oldal (355 folio), Birken műve az időrendi táblát és a mutatókat nem számítva 1402 oldal.
- 176 Az összehasonlítást a Cod. 8613. számú példány alapján volt csak mód elvégezni, jóllehet a fentiek szerint Birken fizikai valójában a Cod. 8614* jelzetű első kötetet kapta kézhez Nürnbergben. Mivel a kutatás számára ez a változat nem áll rendelkezésre, arra a feltételezésre hagyatkoztunk, hogy a másik bécsi kötet másolataként az illusztrációs anyagban minden bizonnyal vele azonos. 1. Páncélos lovasszoborként ábrázolt „Rudolf Victorioso”, *Birken* 1668, p. 63; Cod. 8613: fol. 80v – 2. Ottókar cseh király hódolata Rudolf előtt, *Birken* 1668, p. 96; Cod. 8613: fol. 90v – 3. Rudolf küzdelme Ottókkal, *Birken* 1668, 105; Cod. 8613: fol. 93 mellett – 3. Szent Lipót síremléke, *Birken* 1668, p. 166; Cod. 8613: fol. 23r – 4. Az *Erzherzogshut* változása 950 és 1245 között, *Birken* 1668, p. 183; Cod. 8613: fol. 37v – 5. A königsfeldi templom Lipót osztrák herceg sírjának ábrázolásával, *Birken* 1668, p. 373; Cod. 8613: fol. 162r–v – 6. A Morsperg család egy tagja a königsfeldi templomban eltemetett, Sempachnál elesett vitézek közül, *Birken* 1668, p. 375; Cod. 8613: fol. 175r – 7. III. Lipót osztrák herceg fiatalkori portréja, *Birken* 1668, p. 377; Cod. 8613: fol. 160r – 8. A magyar Szent Korona ábrázolása, *Birken* 1668, p. 726; Cod. 8613: fol. 253r – 9. III. Frigyes császár ravatala, *Birken* 1668, p. 1078; Cod. 8613: fol. 312v – 10. III. Frigyes császár síremléke, *Birken* 1668, p. 1365 (síremlékoldalként ábrázolva); Cod. 8613: fol. 319r.
- 177 Az osztrák királyi jelvények, a korona, országalmá, jogar és kard ábrázolása: BSB Cgm 895, fol. 38v; ÖNB Cod. 8613, 35r.
- 178 Birken érdeklődésére és sokirányú írói megnyilatkozására a Magyar Királysággal és az aktuális magyarországi helyzettel kapcsolatban I. G. *Etényi* 2002, 127–132.
- 179 *Mausoleum* 1664; A mű alapvető feldolgozása: *Rózsa* 1973, 13–80. Továbbá az itt tárgyaltakhoz szorosan kapcsolódva *Rózsa* 1991.
- 180 *Friedhuber* 1973, 110.
- 181 *Friedhuber* 1973, 110, 112.
- 182 *Birken* 1668, p. 726.
- 183 *Révay* 1613: RMK III. 1118; Révay művének 1652-ben, Bécsben megjelent második kiadása: RMK III. 1795; Elias Wideman metszetátvétele a Kilian-lemez szignatúrájának eltüntetésével a *Clarissimorum Hungariae Heroum Icones* (Wien) 1652 elnevezésű kiadványban: RMK III. 1662a/1. (I. erre: *Buzási* 2011); *Révay* 1659: RMK III. 2058.
- 184 A *Mausoleum* korona-ábrázolásának e tartalmi szempontból is fontos részletére Kees Teszelszky hívta fel a figyelmet: *Teszelszky* 2009, 322.
- 185 L. erről Révay korona-ábrázolásának ikonográfiájával összefüggésben *Buzási* 1991, 152.
- 186 Birken művében: *Birken* 1668, p. 736; a *Mausoleum*-ban: p. 282.
- 187 (Martinus Schödel) *Respublica et status Regni Hungariae*. [...] (Leiden) 1634: RMK III. 6190, I. részletesebben: *Teszelszky* 2009, 289–290, 17. kép; http://www.academia.edu/1073054/Respublica_et_Status_Regni_Hungariae_Magyarország_kora-ujkori_reprezentacioja_Europaban_es_a_republikanus_politikai_gondolkodasban – a letöltés ideje: 2014. augusztus 25.
- 188 Pálffy Géza szíves szóbeli közlése.
- 189 A nürnbergi kiadvány illusztrációs anyaga valószínűleg több, magát csak elvétele jelölő metsző munkája. A címnyeged metszetei Philipp Kiliantól (Augsburg 1628 – Augsburg 1693) származnak, Jonas Arnold (Augsburg 1609 – Ulm 1669) előképei nyomán. (Utóbbi: AKL Bd. 5. 1992, 203–204, az *Ehrenspiegel* nürnbergi kiadásában való részvétele említésével). Több helyen monogrammal jelezte magát Cornelius Nicolaus Schurtz (p. 459, 518, 771), róla csak annyi ismert, hogy a 17. század második felében működő nürnbergi rajzoló és rézmetsző volt (*Thieme–Becker* Bd. XXX. [1936], 344), valamint nevének kiírásával egy helyütt Edouard van Ordonia (Antwerpen, 1638 – uo. 1695) rézmetsző, az antwerpeni céh mestere (*Thieme–Becker* Bd. XXVI. [1932], 42) is felbukkan (p. 885).
- 190 *Birken* 1668, p. 183.
- 191 *Birken* 1668, p. 166.
- 192 *Aretin* 1803, Stück 4.II., 52–07; *Friedhuber* 1973, 134–138; *Szentesi* 2002, főként 292–293.
- 193 *Németh* 2010, 105. és uo. 24. jegyzet, ill. 98.
- 194 *Ipolyi* 1886, 100; *Kovács–Lovag* 1980, 13; *Benda–Fügedi* 1979, 93; *Bertényi* 1986, 102; *Németh* 2007, 69, 85. stb.
- 195 MNL OL DF 214183. (1463. júl. 24.)
- 196 *Bonfini* 1941, 244: III.X.301., ill. vö. *Bonfini* 1543, 534.
- 197 *Bonfini* 1995, 733: 3.10.301.
- 198 *Bonfini* 1545, 378v.
- 199 BSB Cgm 895, fol. 307v.
- 200 *Révay* 1613, 42–43. Művéről újabban részletesen *Teszelszky* 2009, 215–291.

- 201 *A korona kilenc évszázada* 1979, 212.
 202 Sőt még Istvánffy Miklós 1622-ben latin nyelven megjelent, nagyszabású Magyarország-történetét is forgatta. *Friedhuber* 1973, 129.
 203 *Birken* 1668, p. 725.
 204 Minderről részletesebben szól: *Szentesi* 2002, 293.
 205 Latin–magyar kritikai kiadásában emiatt is dolgozik *Tóth Gergely* vezetésével a „Lendület” Szent Korona Kutatócsoport.
 206 *Teszelszky* 2009, 321–322; kapcsolatukra vö. *G. Etényi* 2002. A műről egészen új szemléletben *Tóth Gergely*: Révay Péter *Monarchiája* – lutheránus országtörténet újsztoikus keretben. In: *Clio inter arma*. Tanulmányok a 16–18. századi magyarországi történetírásról. A Kosáry Domokos 100. születésnapjának emlékére rendezett konferencia előadásai. Szerk. *Tóth Gergely*. Budapest, MTA BTK TTI, 2014. (Megjelenés előtt.)
 207 *Révay* 1659, 43.
 208 *Révay* 1659, 143.

- 209 *Tóth Gergely* fordítása a készülő magyar fordításból, amit neki ezúton is köszönünk.
 210 *Kruppa* 2005, 90.: Nr. 1. E forrás Bécsben és Budapesten több példányban maradt fenn, kiadásait jelzett tanulmányunkban tervezzük.
 211 Újabban vö. *Németh* 2007, 105.
 212 BSB Cgm 895, fol. 307v.
 213 ÖNB Cod. 7249, fol. 17r.
 214 *Horváth* 1991, 20–26.
 215 MNL OL DF 201910. (kelte: 1389. március 15.), ill. a pecsét maga: MNL GyMSM SL Sopron Város Levéltára DL 276. Kücsán Józsefnek a pecsétről készült fényképét ezúton is köszönjük.
 216 „Dies alles soll gar schlecht, aber gerecht, und die wappen allain Im schildt, gemacht unnd uberschickt werden...” ÖNB Cod. 7249, fol. 18r.
 217 ÖNB Cod. 8613, fol. 253r. Ennek közlésére kaptunk engedélyt, a másik példányban (Cod. 8614*) fennmaradtra nem.
 218 *Csatkai* 1938, 134–135.

RÖVIDÍTÉSEK

LEVÉL- ÉS KÉZIRATTÁRAK

BMCVe – Biblioteca del Museo Correr, Venezia
 BSB – Bayerische Staatsbibliothek, München; Handschriftensammlung
 MNL GyMSM SL – Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Ménfőcsanak-Sopron megyei Soproni Levéltára, Sopron
 MNL OL – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest

ÖStA AVA FHKA HKA – Österreichisches Staatsarchiv, Wien; Allgemeines Verwaltungsarchiv, Finanz- und Hofkammerarchiv, Hofkammerarchiv
 ÖNB – Österreichische Nationalbibliothek, Wien; Handschriftensammlung
 SLUB – Sächsische Landesbibliothek – Staats- und Universitätsbibliothek, Dresden; Handschriften-sammlung
 StA Augsburg – Staatsarchiv Augsburg

IRODALOM

A korona kilenc évszázada 1979 – A korona kilenc évszázada. Történelmi források a magyar koronáról. Vál. és szerk. Katona Tamás. (Bibliotheca Historica sorozat) Budapest 1979.
A koronázási jelvények okmányai 2002 – A koronázási jelvények okmányai. Szerk. *Szűcs Róbert József, Tóth Endre*. (Bibliotheca Humanitatis Historica, XVIII.) Budapest 2002.
Abenländische Buchmalerei 1952 – Abenländische Buchmalerei. Ausstellungskatalog, Österreichische Nationalbibliothek. Wien 1952.
 AKL – Allgemeines Künstler-Lexikon. Die bildenden Künstler aller Zeiten und Völker. Hrsg. K. G. Saur. München–Leipzig 1992-től
Ambraser Kunst- und Wunderkammer 1965 – Ambraser Kunst- und Wunderkammer. Die Bibliothek. Katalog der Ausstellung im Prunksaal 28. Mai bis 30. September 1965, Österreichische Nationalbibliothek, Wien 1965.
Aretin 1803 – *Ioh[ann] Chr[istoph] Freiherr von Aretin*: Beyträge zur Geschichte und Literatur, vorzüglich aus den Schätzen der pfalzbaierischen Centralbibliothek zu München. Bd. I. München 1803.

Aschbach 1888 – *Joseph Ritter von Aschbach*: Die Geschichte der Wiener Universität. Dritter Band. Die Wiener Universität und ihre Gelehrten 1520 bis 1565. Wien 1888.
Ausserer 1926 – *Karl Ausserer*: Die heraldischen Handschriften der Wiener Nationalbibliothek. Eine zusammenfassende Übersicht. In: *Festschrift der Nationalbibliothek in Wien*. Wien 1926, 7–36.
Barock in Innsbruck 1980 – Barock in Innsbruck. Ausstellungskatalog. Hrsg. Erich Egg, Gert Amman. Tiroler Landesmuseum, Ferdinandeum. Innsbruck 1980.
Bayern – Ungarn tausend Jahre 2001 – Bayern – Ungarn tausend Jahre. Bajorország és Magyarország 1000 éve. Katalog zur Bayerischen Landesausstellung 2001, Oberhausmuseum, Passau, 8. Mai bis 28. Oktober 2001. Hrsg. Wolfgang Jahn, Christian Lankes, Wolfgang Petz, Evamaria Brockhoff. (Veröffentlichungen zur bayerischen Geschichte und Kultur, 43.) Augsburg 2001.
Benda–Fügedi 1979 – *Benda Kálmán – Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Budapest 1979.
Bertényi 1986 – *Bertényi Iván*: A magyar korona története. 3. jav. kiad. Budapest 1986.

- Birken* 1668 – Spiegel der Ehren des Höchstlößlichsten Kayser- und Königlichen Erzhauses Oesterreich: oder Ausführliche Geschichtsschrift von Desselben, [...] Aus dem Original neu-üblicher ümgesetzt, und in richtige Zeit-rechnung geordnet, aus alten und neuen Geschichtsschriften erweitert, in etlichen StammTafeln bis auf gegenwärtiges Jahr erstreckt, mit derer vom Erzhaus abstammenden Chur- und Fürstlichen FamilienGenealogien, auch vielen Conterfäten, Figuren und Wappen-Kupfern, gezieret, und in Sechs Buecher eingetheilet durch Sigmund von Birken [...] Nürnberg bey Michael und Johann Friedrich Endtern 1668.
- Blendinger* 1952 – *Friedrich Blendinger*: Wolfgang Lazius und Clemens Jäger. Wegbereiter von Bevölkerungsgeschichte und Genealogie im 16. Jahrhundert. In: *Der Familienforscher in Bayern, Franken und Schwaben: Blätter des Bayerischen Landesvereins für Familienkunde* I., Oktober 1952, Heft 12, 208–214.
- Bodor* 1981 – *Bodor Imre*: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. *Ars Hungarica* VIII. 1980, 17–24.
- Bonfini* 1543 – *Bonfinii Antonii* Rerum ungaricarum decades tres. Basel 1543.
- Bonfini* 1545 – *Antonio Bonfini*: Des Aller Mechtigsten Königsreichs inn Vngern warhafftige Chronik. Basel 1545.
- Bonfini* 1941 – *Antonius de Bonfinis*: Rerum Ungaricarum Decades. Edd. I[ózsef] Főgel, B[éla] Iványi, L[ászló] Juhász. Tomus III. Decas III. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Saeculum XV.) Budapest 1941 [1945].
- Bonfini* 1995 – *Antonio Bonfini*: A magyar történelem tizedei. Ford. Kulcsár Péter. Budapest 1995.
- Brüsszeli okmánytár* 1858 – Magyar történelmi okmánytár, a brüsszeli országos levéltárból és a burgundi könyvtárból. Összeszedte s lemásolta *Hatvani Mihály*. II. köt. 1538–1553. (Monumenta Hungariae historica I. Diplomataria, III.) Pest 1858.
- Buzási* 1991 – *Buzási Enikő*: III. Ferdinánd mint magyar király (Justus Sustermans ismeretlen műve az egykori Legánés-gyűjteményből) In: *A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve*, Budapest 1991, 149–158.
- Buzási* 2011 – *Buzási Enikő*: Portréorozatok a 17. századi magyar arisztokraták politikai reprezentációjában. *Művészettörténeti Értesítő* LX. 2011, 11–21.
- Bürgermacht–Bücherpracht* 2011 – Bürgermacht – Bücherpracht. Augsburgsburger Ehren- und Familienbücher der Renaissance. Katalogband zur Ausstellung im Maximilianmuseum Augsburg vom 18. März bis 19. Juni 2011. Luzern 2011.
- Chroniken, Augsburg* 1966 – Die Chroniken der schwäbischen Städte. Augsburg. Bd. 9. 2. unver. Auflage. (Die Chroniken der deutschen Städte vom 14. bis ins 16. Jahrhundert, Bd. 34.) Göttingen 1966.
- Csatkai* 1938 – *Csatkai Endre*: Könyvgyűjtők, régiséggyűjtők a régi Sopronban. *Soproni Szemle* II. 1938, 3. sz., 132–143.
- Die Deutschen Handschriften* 1866 – Die Deutschen Handschriften der K. Hof- und Staatsbibliothek zu München nach J. A. Schmellers kürzerem Verzeichnis. (Catalogus codicum manu scriptorum Bibliothecae Regiae Monacensis, T. 5.) München 1866.
- Dirr* 1910 – *Pius Dirr*: Clemens Jäger und seine Augsburgsburger Ehrenbücher und Zunftchroniken. Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg XXXVI. 1910, 1–32.
- Egg* 1972 – *Erich Egg*: Die Innsbrucker Malerei des 16. Jahrhunderts. In: *Festschrift für Karl Schadelbauer zur Vollendung des 70. Lebensjahres*. Veröffentlichungen des Innsbrucker Stadtarchivs NF III. 1972, 39–63.
- Egg, Tirol* 1972 – *Erich Egg*: Kunst in Tirol. Malerei und Kunsthandwerk. Innsbruck–Wien–München 1972.
- Endrődi* 2000 – *Endrődi Gábor*: Szent István I. Miksa császár síremlékén. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és művészet kapcsolatából Magyarországon*. Szerk. Mikó Árpád – Sinkó Katalin. Kiállításkatalógus, Magyar Nemzeti Galéria, Budapest 2000, 196–220.
- Falkenstein* 1839 – *Karl Konstantin Falkenstein*: Beschreibung der Königlichen öffentlichen Bibliothek zu Dresden. Dresden 1839.
- Fallenbüchl* 1988 – *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főméltóságai 1526–1848. Budapest 1988.
- Fazakas–Hegedűs–Hennel* 2002 – *Fazakas László – Hegedűs Ernő – Hennel Sándor*: A Szent Korona őrzése. A koronaőrök, a koronaőrség. Budapest 2002.
- Firnhaber* 1861 – *Friedrich Firnhaber*: Der Hofstaat König Ferdinand's I. im Jahre 1554. Archiv für Kunde Österreichischer Geschichts-Quellen XXVI. 1861, 1–28.
- Friedhuber* 1973 – *Inge Friedhuber*: Der „Fuggerische Ehrenspiegel“ als Quelle zur Geschichte Maximilians I. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung LXXXI. 1973, 101–138.
- Fugger im Bild* 2010 – Die Fugger im Bild. Selbstdarstellung einer Familiendynastie der Renaissance. Begleitbuch zur Schatzkammerausstellung anlässlich des Ehrenbuchs der Fugger (Cgm 9460) und der *Fuggerorum et Fuggerarum... imagines* (Cod.icon. 380). Hrsg. *Claudia Fabian*. München 2010.
- G. Etényi* 2002 – *G. Etényi Nóra*: A nürnbergi nyilvánosság és a Nádasdy Mausoleum. In: *Tanulmányok Szakály Ferenc emlékére*. Szerk. Fodor Pál, Pálffy Géza, Tóth István György. (Gazdaság- és társadalomtörténeti kötetek, 2.) Budapest 2002, 121–137.
- Götze* 1743 – *Johann Christian Götze*: Die Merckwürdigkeiten der Königlichen Bibliothek zu Dresden Ausführlich beschrieben und mit Anmerkungen erläutert. 1,1. Dresden 1743.
- Haller* 1973 – *Brigitte Haller*: Kaiser Friedrich III. und die Stephanskron. Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs XXVI. 1973, 94–147.
- Hartig* 1917 – *Otto Hartig*: Die Gründung der Münchener Hofbibliothek durch Albrecht V. und Johann Jakob Fugger. (Abhandlungen der Königlich Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-philologische und historische Klasse Bd. XXVIII., Abhandlung 3.) München 1917.
- Hausenstein* 1908 – *Wilhelm Hausenstein*: Der Nürnberger Poet Siegmund von Birken in seinen historischen Schriften. Mitteilungen des Vereins für Geschichte der Stadt Nürnberg XVIII. 1908, 197–235.
- Hirn* 1915 – *Josef Hirn*: Erzherzog Maximilian der Deutschmeister Regent von Tirol. Bd. I. Innsbruck 1915.
- Holler* 1998 – *Holler László*: A magyar korona néhány alapkérdéséről, II. Kinek készült eredetileg a magyar királyi korona? Budapest 1998.
- Horváth* 1991 – *Horváth Zoltán*: Sopron város címerei a történelmi események hátterében. Budapest 1991.

- Hundert Handschriften* 1966 – Hundert Handschriften der Ambraser Kunst- und Wunderkammer aus der Österreichischen Nationalbibliothek. Ausstellungskatalog, Tiroler Landesmuseum, Innsbruck 1966.
- Ipolyi* 1886 – *Ipolyi Arnold*: A magyar Szent Korona és a koronázási jelvények története és műleírása. Budapest 1886. Reprint: Budapest 2013.
- Kovács–Lovag* 1980 – *Kovács Éva – Lovag Zsuzsa*: A magyar koronázási jelvények. Budapest 1980.
- Kratochwill* 1965 – *Max Kratochwill*: Wolfgang Lazius. Wiener Geschichtsblätter XX. (LXXX.) 1965, 449–452.
- Kreyczi* 1887 – *Franz Kreyczi*: Urkunden und Regesten aus dem K. und K. Reichs-Finanz-Archiv. (Fortsetzung.) Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des allerhöchsten Kaiserhauses 5, 1887, Teil II. XXV–CXIX.: Reg. 4026–4488. [1525–1570]
- Kruppa* 2005 – *Kruppa Tamás*: Korona és kereszt. Báthory Zsigmond és a magyar koronázási jelvények. Művészettörténeti értesítő LIV. 2005, 87–91.
- Kulcsár* 1973 – *Kulcsár Péter*: Bonfini magyar történetének forrásai és keletkezése. (Humanizmus és reformáció, 1.) Budapest 1973.
- Kulcsár* 1976 – *Antonius de Bonfinis*: Rerum Ungaricarum Decades. Tomus IV. Pars II. Appendix, fontes, index. Ed. Margarita Kulcsár–Petrus Kulcsár. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum, Series nova, I.) Budapest 1976.
- Kulturkosmos der Renaissance* 2008 – Kulturkosmos der Renaissance. Die Gründung der Bayerischen Staatsbibliothek. Katalog der Ausstellung zum 450-jährigen Jubiläum 7. März bis 1. Juni 2008 und der Schatzkammerausstellung „Musikschätze der Wittelsbacher“ 9. Juni bis 6. Juli 2008. Hrsg. *Claudia Fabian*. (Bayerische Staatsbibliothek, Ausstellungskataloge, 79.) Wiesbaden 2008.
- Kunst in Tirol* 2007 – Kunst in Tirol. Bd. 1. Von den Anfängen bis zur Renaissance. Hrsg. *Paul Naredi-Rainer – Lukas Madersbacher*. Innsbruck – Wien 2007.
- Kuster* 2011/2012 – *Thomas Kuster*: „... den Neidern und Feinden des habsburgischen Namens und Ruhmes zum Trotze und Spotte...” Der Habsburger Pfau – ein kurioser Wappenträger. Jahrbuch des Kunsthistorischen Museums Wien XIII/XIV. 2011/2012, 76–103.
- Lhotsky* 1941–1945 – *Alphons Lhotsky*: Die Geschichte der Sammlungen. Bd. I–II. (Festschrift des Kunsthistorischen Museums zur Feier des fünfzigjährigen Bestandes.) Wien 1941–1945.
- Lhotsky* 1962 – *Alphons Lhotsky*: Österreichische Historiographie. (Österreich Archiv) Wien 1962.
- Louthan* 1997 – *Howard Louthan*: The Quest for Compromise. Peacemakers in Counter-Reformation Vienna. (Cambridge Studies in Early Modern History) Cambridge 1997.
- Maasen* 1922 – *Wilhelm Maasen*: Hans Jakob Fugger (1516–1575). Ein Beitrag zur Geschichte des XVI. Jahrhunderts. (Historische Forschungen und Quellen, 5.) München–Freising 1922.
- Mayr* 1894 – *Michael Mayr*: Wolfgang Lazius als Geschichtsschreiber Österreichs. Ein Beitrag zur Historiographie des XVI. Jahrhunderts. Innsbruck 1894.
- Mausoleum* 1664 – Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolicum Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum [...] Nürnberg 1664. Hasnomás kiadása *Rózsa György* tanulmányával. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXIV.) Budapest 1991.
- Maximilian I.* 1959 – *Maximilian I.* (1459–1519) Ausstellungskatalog, Österreichische Nationalbibliothek, Wien 1959.
- Mohács emlékezete* 1987 – Mohács emlékezete. A mohácsi csatára vonatkozó legfontosabb magyar, nyugati és török források. A csatahely régészeti feltárásának eredményei. Szerk. *Katona Tamás*. (Bibliotheca Historica) 3. bőv. kiad. Budapest 1987.
- Németh* 2007 – *Németh Zsolt*: A magyar Szent Korona. Szombathely 2007.
- Németh* 2010 – *Németh Zsolt*: A Szent Korona sérüléseinek és átalakításainak krónikája. Budapest 2010.
- Nürnberger Künstlerlexikon* 2007 – Nürnberger Künstlerlexikon Bildende Künstler, Kunsthandwerker, Gelehrte, Sammler, Kulturschaffende und Mäzene vom 12. bis zur Mitte des 20. Jahrhunderts. Hrsg. *Manfred H. Grieb*. Bd. 1–3. K. G. Saur, München 2007.
- Oberhammer–Wieser* 1906 – *Eugen Oberhammer – Franz R. von Wieser*: Wolfgang Lazius: Karten der österreichischen Lande und des Königreichs Ungarn aus den Jahren 1545–1563. Innsbruck 1906.
- Ókori lexikon* 1902–1904 – Ókori lexikon. I–II. Szerk. *Pecz Vilmos*. Budapest 1902–1904.
- Óváry* 1894 – *Óváry Lipót*: A Magyar Tud. Akadémia Történelmi Bizottságának oklevél-másolatai. II. füzet. A mohácsi vész utáni korszakból származó s a XVI. század végéig terjedő oklevelek kivonatai. Budapest 1894.
- ÖKT*, Innsbruck 1972 – Österreichische Kunsttopographie, Bd. 38. Die Kunstdenkmäler der Stadt Innsbruck. Teil I. Die Profanen Kunstdenkmäler der Stadt Innsbruck. Bearb. v. *Johanna Felmayer*. Wien 1972.
- ÖKT*, Innsbruck 1986 – Österreichische Kunsttopographie, Bd. 47. Die Kunstdenkmäler der Stadt Innsbruck. Die Hofbauten. Bearb. v. *Johanna Felmayer – Karl Oettinger – Elisabeth Ricarda–Scheicher*. Wien 1986.
- Pálffy* 2005 – *Pálffy Géza*: Magyar címerek, zászlók és felségjelvények a Habsburgok dinasztikus-hatalmi reprezentációjában a 16. században. Történelmi Szemle XLVII. 2005 (Tóth István György emlékszáma), 241–275.
- Pálffy* 2007 – *Pálffy Géza*: A Szent Korona és a koronálása balesete 1638-ban. In: „Nem súlyed az emberiség!”... Album amicorum Szörényi László LX. születésnapjára. Főszerk. Jankovics József. Felelős szerk. Császtyay Tünde. Szerk. Csörsz Rumen István – Szabó G. Zoltán. Budapest 2007, 1431–1444.
- Pálffy* 2010 – *Pálffy Géza*: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. (História könyvtár: Monográfiák, 27.) Budapest 2010.
- Pálffy* 2012 – *Pálffy Géza*: Tévhitek a 16–17. századi magyar történelemről. Mindig ferde volt a Szent Korona keresztje? Rubicon XXIII. 2012, 4–5. sz., 60–61.
- Pálffy* 2014 – *Pálffy Géza*: A Szent Korona Sopronban. Nemzeti kincsünk soproni emlékhelyei. Sopron 2014.
- Pálosfalvi* 2013 – *Pálosfalvi Tamás*: Szegedtől Újvárig. Az 1458–1459. esztendőkről krónikájához. Századok CXLVII. 2013, 347–380.
- Pap* 1999/2013 – *Pap Gábor*: Fejezetek a Szent Korona és a Korona-kutatás történetéből (1999). In: Uő: Angyali korona, szent csillag. A Magyar Szent Korona. Budapest 2013, 29–50.

- Petri Lambecii* 1669 – *Petri Lambecii Hamburgensis, Sacrae Cesareae Maiestatis Consilarii, Historiographi ac Bibliothecarii, Commentariorum de Augustissima Bibliotheca Caesarea Vindobonensi Liber Secundus.* Wien 1669.
- Plihál* 2009 – *Plihál Katalin: Magyarország legszebb térképei 1528–1895.* Budapest 2009.
- Polleross* 2006 – *Friedrich Polleross: Romanitas in der habsburgischen Repräsentation von Karl V. bis Maximilian II.* In: *Kaiserhof–Papsthof (16.–18. Jahrhundert).* Hrsg. Richard Bösel et al. (Publikationen des Historischen Instituts beim Österreichischen Kulturforum in Rom, 12.) Wien 2006, 207–223.
- Pölnitz* 1941 – *Götz Freiherr von Pölnitz: Clemens Jäger. Der Verfasser der Fugger-Chronik.* In: *Historische Zeitschrift* CLXIV. 1941, Heft 1, 91–101.
- Ranke* 1894 – *Leopold von Ranke: Deutsche Geschichte im Zeitalter der Reformation.* Bd. 1, 7. Aufl., Leipzig 1894.
- Révay* 1613 – *Petrus de Rewa: De Sacrae Coronae regni Hungariae ortu, virtute, victoria, fortuna, annos ultra DC clarissimae brevis Commentarius.* Augsburg 1613.
- Révay* 1659 – *Petrus de Rewa: De Monarchia et Sacra Corona regni Hungariae centuriae septem.* Frankfurt am Main 1659.
- Ringler* 1973 – *Josef Ringler: Die barocke Tafelmalerei in Tirol.* Innsbruck–München 1973.
- Rohmann* 2001a – *Gregor Rohmann: „Eines Erbaren Rathes gehorsamer amptman“ Clemens Jäger und die Geschichtsschreibung des 16. Jahrhunderts.* (Veröffentlichungen der Schwäbischen Forschungsgemeinschaft Reihe 1.: Studien zur Geschichte des Bayerischen Schwaben, 28.) Augsburg 2001.
- Rohmann* 2001b – *Gregor Rohmann: 'Public history' im 16. Jahrhundert – Clemens Jäger und die Augsburger Ehrenbücher.* In: *Bürgermacht – Bücherpracht. Augsburger Ehren- und Familienbücher der Renaissance.* Katalogband zur Ausstellung im Maximilianmuseum Augsburg vom 18. März bis 19. Juni 2011. Luzern 2011, 37–41.
- Rohmann* 2004 – *Gregor Rohmann: Das Ehrenbuch der Fugger.* Bd. I. Darstellung – Transkription – Kommentar. Bd. II. Die Babenhausener Handschrift. (Veröffentlichungen der Schwäbischen Forschungsgemeinschaft Reihe 4.: Bd. 30/1–2; Studien zur Fuggergeschichte, Bd. 39/1–2) Augsburg 2004.
- Roth* 1926–1927 – *Friedrich Roth: Clemens Jäger, nacheinander Schuster und Ratsherr, Stadtarchivar und Ratsdiener, Zolleinnehmer und Zolltechniker in Augsburg – der Verfasser des Habsburgisch-Österreichischen Ehrenwerks.* Zeitschrift des Historischen Vereins für Schwaben und Neuburg XLVI. 1926, 1–75; XLVII. 1927, 1–105.
- Rózsa* 1973 – *Rózsa György: Magyar történetábrázolás a 17. században.* Budapest 1973.
- Rózsa* 1991 – *Rózsa György: A Nádasdy Mausoleum. Tanulmány.* In: *Mausoleum Potentissimorum ac Gloriosissimorum Regni Apostolici Regum et Primorum Militantis Ungariae Ducum,* Nürnberg 1664. (Bibliotheca Hungarica Antiqua, XXIV.) Budapest 1991, 7–16.
- Schönherr* 1896 – *David Ritter von Schönherr: Urkunden und Regesten aus dem K.K. Statthaltereis-Archiv in Innsbruck. II. Jahrbuch der Kunsthistorischen Sammlungen der Allerhöchsten Kaiserhauses XVII. 1896, I–CVIII.*
- Schnorr von Carolsfeld* 1883 (1981) – *Franz Schnorr von Carolsfeld: Katalog der Handschriften der Sächsischen Landesbibliothek zu Dresden.* Bd. 2. Leipzig 1883. (Reprint: Dresden Sächsische Landesbibliothek 1981.)
- Sitte* 1908 – *Alfred Sitte: Kunsthistorische Regesten aus den Haushaltungsbüchern der Gütergemeinschaft der Geizkofler und des Reichspfeningmeisters Zacharias Geizkofler 1576–1610.* In: *Studien zur Deutschen Kunstgeschichte* 1908.
- Sonderausstellung Karl V.* 1958 – *Sonderausstellung Karl V. Ausstellungskatalog.* Kunsthistorisches Museum, Wien 1958.
- Steigenberger* 1784 – *Gerhoh Steigenberger: Historisch-literarischer Versuch von Entstehung und Aufnahme der kurfürstlichen Bibliothek in München.* München 1784.
- Strohmeyer* 2004 – *Arno Strohmeyer: Höfische und ständische Geschichtsschreibung.* In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert).* Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Josef Pauser et al. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband, 44.) München 2004, 881–897.
- Studt* 2004 – *Birgit Studt: Haus- und Familienbücher.* In: *Quellenkunde der Habsburgermonarchie (16.–18. Jahrhundert).* Ein exemplarisches Handbuch. Hrsg. Josef Pauser, et al. (Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung Ergänzungsband, 44.) München 2004, 753–766.
- Studt* 2007 – *Haus- und Familienbücher in der städtischen Gesellschaft des Spätmittelalters und der Frühen Neuzeit.* Hrsg. Birgit Studt. (Städteforschung Reihe A.: Darstellungen, 69.) Köln–Weimar–Wien 2007.
- Svatek* 2006 – *Petra Svatek: Wolfgang Lazius. Leben und Werke eines Wiener Gelehrten des 16. Jahrhunderts.* Wiener Geschichtsblätter LXI. 2006, Heft 1., 1–22.
- Szabó* 2008 – *Szabó András Péter: A magyar Hallerek nemzetségekönyve. Egy különleges forrás keletkezésének társadalomtörténeti háttere.* Századok CXLII. 2008, 897–942.
- Szathmáry* 1987 – *Szathmáry Tibor: Descriptio Hungariae. Magyarország és Erdély nyomtatott térképei 1477–1600.* Fusignano 1987.
- Szentesi* 2002 – *Szentesi Edit: Az úgynevezett Fugger-féle Habsburg Ehrenspegel.* In: *Jankovich Miklós (1772–1846) gyűjteményei. Kiállítás a Magyar Nemzeti Galériában* 2002. november 28 – 2003. február 16. Szerk. Mikó Árpád. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai, 2002/1.) Budapest 2002, 291–293; Nr. 271.
- Tabulae codicum manuscriptorum* 1864–1899 – *Tabulae codicum manuscriptorum praeter graecos et orientales in Bibliotheca Palatina Vindobonensi asservatorum.* Wien 1864–1899.
- Teszelszky* 2009 – *Kees Teszelszky: Az ismeretlen korona. Jelentések, szimbólumok és nemzeti identitás.* Szerk. Czibere Mária. (Historia Pro Futuro) Pannonhalma 2009.
- Teszelszky* 2011 – *Kees Teszelszky: A magyar korona megjelenése a kora újkori képzőművészetben.* Művészettörténeti Értesítő LX. 2011, 1–10.
- Thieme–Becker* – *Ulrich Thieme – Felix Becker: Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler.* Bd. 1–37. Leipzig 1908–1950.
- Tóth–Szelényi* 2000 – *Tóth Endre – Szelényi Károly: A magyar Szent Korona. Királyok és koronázások.* 2. kiad. Budapest 2000.

- Trenkler 1978 – Ernst Trenkler: Wolfgang Lazius, Humanist und Büchersammler. Biblos XXVII. 1978, 187–203.
- Tyrolis latina 2012 – Tyrolis latina. Geschichte der lateinischen literatur in Tirol. Bd. 1. Von den Anfängen bis zur Gründung der Universität Innsbruck. Hrsg. Martin Korenjak – Florian Schaffnerath – Lav Šubarić – Karlheinz Töchterle. Wien–Köln–Weimar 2012.
- Unterkircher 1955 – Franz Unterkircher: Namen, die noch nicht im Thieme–Becker stehen. In: Beiträge zur Kunstgeschichte Tirols. Festschrift zum 70. Geburtstag Josef Weingartner's. (Schlernschriften 139.) Innsbruck 1955, 181–192, Taf. XLVII–XLIX.
- Unterkircher 1957 – Franz Unterkircher: Inventar der illuminierten Handschriften, Inkunabeln und Frühdrucke der Österreichischen Nationalbibliothek. Teil 1. Die abendländischen Handschriften. In: Museion. Veröffentlichungen der Österreichischen Nationalbibliothek. N. F. 2. Reihe, 2. Bd. Wien 1957.
- Unterkircher 1976 – Franz Unterkircher: Die datierten Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek von 1501 bis 1600. (Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich, 4.) I. Wien 1976.
- Veress 1901 – Veress Endre: Izabella királyné 1519–1559. (Magyar történeti életrajzok sorozat) Budapest 1901.
- Veszprémy 2002 – Szent István és az államalapítás. Szerk. Veszprémy László. (Nemzet és emlékezet) Budapest 2002.
- Warhaffe Conterfettung 1971 – Warhaffe Conterfettung der Stett unnd Schlosser so in der Aidgenossenschaft gelegen. Faksimiledruck der die Schweiz betreffenden Aquarelle im Codex Vindobonensis 8613 der Österreichischen Nationalbibliothek Wien, dem „Ehrenwerk des Hauses Österreich“, von Folio 110v bis Folio 121r u. Folio 162r. Mit einem Kommentar zum „Ehrenwerk“ von Laurenz Strebl und einem Begleittext zu den einzelnen Tafeln von Alvin E. Jaeggli. Zürich 1971.
- Von teutscher Not zu höfischer Pracht 1998 – Von teutscher Not zu höfischer Pracht 1648–1701. Hrsg. Ulrich G. Großmann. Ausstellungskatalog. Germanisches Nationalmuseum, Nürnberg 1998.
- Welt im Umbruch 1980 – Welt im Umbruch. Augsburg zwischen Renaissance und Barock. Bd. I. Zeughaus. Ausstellungskatalog. Ausstellung im Rathaus und im Zeughaus. Augsburg 1980.
- Winkler 1980 – Gerhard Winkler: Das Turnierbuch Hans Francolins. Wissenschaftliche Mitteilungen aus dem Niederösterreichischen Landesmuseum C. 1980, 105–120.

THE ORIGIN OF THE EARLIEST KNOWN AUTHENTIC REPRESENTATION OF THE HUNGARIAN CROWN THE HOLY CROWN OF HUNGARY IN THE HABSBURG EHRENSPIEGEL

In the past 35 years or so, scores of theories, some bordering on legend, have emerged about the origin of the earliest known authentic representation of the Holy Crown of Hungary. Systematic historical and art historical research, however, has reconstructed convincingly the circumstances of its creation. Contrary to the majority of assumptions proposed until now, it can now be safely declared that the earliest representation of the Hungarian crown jewel has nothing to do with the – actually fictitious – possession of the crown by the Fugger family in the mid-15th century. The handwritten work namely, in which the image survived, is not a *Fuggerchronik* of Munich but the history of the Habsburg dynasty (*Ehrensiegel des Hauses Österreich*) written for the family of the great merchant banker, Johann Jakob Fugger (1516–1575) by the self-taught town historian, genealogist and heraldist Clemens Jäger from Augsburg (c. 1500–1561).

The two-tome manuscript of nearly 800 folios with thousands of coats of arms and hundreds of illuminations is preserved in the Bavarian State Library in Munich. The earliest known depiction of the crown was made replicas of which were unknown until recently but were identified by the authors in three richly illuminated handwritten copies of the *Ehrensiegel*. All were made in Innsbruck as the outcome of the court art and art patronage of the archdukes Ferdinand and Maximilian of Tyrol in the late 16th and early 17th century. By dating the manuscripts kept today in Munich, Vienna and Dresden more accurately and analysing the crown depictions in them, the – until recently – controversial chronology of the *Ehrensiegel* copies could be clarified reassuringly. A revised version commissioned by Emperor Leopold I was completed by 1668 and was also re-

leased in print by the Endter press in Nuremberg with “updated” text by the German poet Sigmund von Birken. This version also included the image of the Hungarian crown, but the publisher replaced the 16th century depiction with a more up-to-date one. It adopted the crown representation on the title-page of *Mausoleum* (printed in Nuremberg 1664), a series of Hungarian ruler portraits completed a little earlier upon commission from a Hungarian aristocrat and art patron, Chief Justice of Hungary (1655–1671), Count Ferenc Nádasdy. It must be attributed to the publisher's demand for authenticity that added to the crown from the *Mausoleum*, which in basic forms emulated the crown image illustrating the famous tract of guardian of the crown Péter Révay published in Augsburg 1613 (*De Sacrae Coronae regni Hungariae ortu... Commentarius*) and reformulated several times later, he also enclosed the title-page of the politics historical work by Martin Schödel (*Respublica et status Regni Hungariae*, Leiden 1634) for the purpose of providing more accurate material details.

A German handwritten petition by Clemens Jäger, the author of the Habsburg family history, for a coat of arms and crown representation has been recovered in the Austrian National Library in Vienna. In it he was inquiring about the Holy Crown with reference to the work (*Rerum Ungaricarum decades*) of the Italian historiographer of Matthias Corvinus, the noted humanist Antonio Bonfini. This source permits us to declare: the earliest authentic representation of the Hungarian crown was made in Augsburg between April 1553 (the terminus *post quem* for the sending of the petition from Augsburg to Vienna) and November 1561 (the death of Jäger). Confuting ear-

lier presumptions we can contend that instead of some mid-15th or early 16th century model, Jäger used a wholly contemporary reproduction. It showed the crown kept in the Habsburg court in Vienna from the beginning of September 1551 depicted – if we are not mistaken – by the copperplate engraver and draughtsman of antiquities (*Antiquitatabconterfetter*) Hans Sebald Lautensack served in Vienna from August 1554, who was in close contact with the famous Vienna court historiographer who also knew Jäger, Wolfgang Lazius. Lautensack also engraved a portrait of Lazius in 1554. Some data suggest that our safe dating (1553–1561) can be reduced to the interval between the late summer of 1554 and 1556, between the beginning of Lautensack's service in Vienna and the publication of the historian Lazius's great map of Hungary (1556), the latter adorned with a Holy Crown with pendants. To conclude, the earliest detailed and authentic representation of the Hungarian crown was the outcome of the collaboration of Central European historiographers, first of all historians of Augsburg and Vienna, genealogists, heraldists and engravers, without the involvement of Hungarians, as far as we know. Not that this fact would reduce in any way its outstanding significance or peculiar value.

BUZÁSI Enikő művészettörténész / art historian,
buzasieniko@gmail.com

PÁLFFY Géza történész, Magyar Tudományos Akadémia,
Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történeti Intézet

/ historian, Hungarian Academy of Sciences, Research Centre for the Humanities, Institute of History,
palfy.geza@btk.mta.hu

Kulcsszavak: magyar Szent Korona, Habsburg-dinasztia, Magyar Királyság, Fugger család, *Ehrenspegel*, Clemens Jäger, Johann Jakob Fugger, Augsburg, Bécs, München, Drezda, Innsbruck, Nürnberg, Sopron, Antonio Bonfini, Wolfgang Lazius, Hanns Sebald Lautensack, Jörg Breu d. J., Jakob Schrenk von Notzing, Hans Maisfelder, Georg Fellengibel, Simon Gartner, Johann Schreyer, Ferdinánd tiroli főherceg, Miksa tiroli főherceg, II. Rudolf császár, I. Lipót császár, Sigmund von Birken, Endter kiadó, *Mausoleum*, Révay Péter koronaőr, Nádasdy Ferenc országbíró, Martin Schödel, 16. század, 17. század, történetírás, genealógia, heraldika, kézirat / *Keywords:* Holy Crown of Hungary, Habsburg dynasty, Kingdom of Hungary, Fugger family, *Ehrenspegel*, Clemens Jäger, Johann Jakob Fugger, Augsburg, Vienna, Munich, Dresden, Innsbruck, Nuremberg, Sopron, Antonio Bonfini, Wolfgang Lazius, Hanns Sebald Lautensack, , Jörg Breu d. J., Jakob Schrenk von Notzing, Hans Maisfelder, Georg Fellengibel, Simon Gartner, Johann Schreyer, Archduke Ferdinand II of Tyrol, Archduke Maximilian III of Tyrol, Emperor Rudolf II, Emperor Leopold I, Sigmund von Birken, Endter press in Nuremberg, *Mausoleum*, Péter Révay guardian of the crown, Count Ferenc Nádasdy Chief Justice of Hungary, Martin Schödel, 16th century, 17th century, historiography, genealogy, heraldic, manuscript